TÜRK ERGENEKON BAYRAMI

NEVRUZ

TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

TÜRK
ERGENEKON BAYRAMI
(NEVRÛZ)

Doç. Dr. M. Abdulhalûk ÇAY

ANKARA - 1985

Kapak kompozisyonundaki minyatür resim, Manisa Mesir Bayramı'nda dağıtılan mesirin mucidi M. Şeyh Musa Muslihiddin Efendi'dir. Devrin büyük bilginlerinden ve tabiblerinden birisi olan Şeyh Musa Muslihiddin Efendi, tarihimizde Merkez Efendi olarak anılmaktadır. Minyatür-resim bu eser için Sayın Demet SANİN tarafından yapılmıştır.

Yayınlayan : Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
17. Sok. No. 38 Bahçelievler - ANKARA. Tel. : 13 41 35

Dizilip Basıldığı Yer : Ayyıldız Matbaası A.Ş., Tandoğan - ANKARA, 1984

İ Ç İ N D E K İ L E R

K O N U	Sayfa No.
S Ö Z B A Ş I	IX
I. N E V R Û Z	1 - 14
I.1. Nevrûz'un Mahiyeti	1
I.1.1. İranlılar'da Nevrûz	1
I.1.2. Nevrûz Hakkında İslâmî Rivayetler	6
I.1.3. Türkler'de Nevrûz	7
I.2. T a r i h ç e	11
II. TÜRKLER'DE ZAMAN HESABI	15 - 26
III. TARİH BOYUNCA TÜRKLER'DE BAYRAMLAR	27 - 47
III.1. Türkler'de Bahar ve Bahar Bayramları	28
III.2. Türkler'de Yılbaşı	34
III.2.1. Büyük Çile	34
III.2.2. Küçük Çile	34
III.2.3. Hızır Nebî	35
III.2.4. Saya Bayramı	38
III.2.5. Çiğdem Eğlencesi	39
III.2.6. Kırım Türkleri'nde Saban-Toy	40
III.2.7. C e m r e l e r	40

KONU	Sayfa No.

III.2.8. Yılbaşı 40

III.2.9. Mart Ayı ile İlgili Atasözleri ve Darbımeseller 43

IV. TÜRKLER'DE ERGENEKON/NEVRÛZ BAYRAMI .... 47 - 118

IV.1. Orta Asya Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı .... 47 - 55

IV.2. Kafkasya Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı .... 56 - 77

IV.2.1. Azerbaycan Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı .... 56 - 75

IV.2.1.1. Kabir - Üstü 59

IV.2.1.2. Ahîr Çerşenbe 60

VI.2.1.3. Baca - baca 69

IV.2.1.4. Ergenekon/Nevrûz Bayramı .. 71

IV.2.2. Karapapaklar'da Ergenekon / Nevrûz Bayramı .... 76 - 77

IV.3. Kırım Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 77

IV.4. Kazan Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 81

IV.5. Balkan Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 103 - 106

IV.5.1. Batı Trakya Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 103

IV.5.2. Yugoslavya Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 104

IV.6. Anadolu'da Ergenekon/Nevrûz Bayramı .... 106 - 118

IV.6.1. Toros Türkmenleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 107

IV.6.2. Tahtacı Türkmenleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 108
IV.6.3. Alevî-Bektaşî Türk Topluluklarında Ergenekon/Nevrûz Bayramı 110
IV.6.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ergenekon/Nevrûz Bayramı 111
IV.6.5. Doğu Anadolu'da Ergenekon/Nevrûz Bayramı 113
IV.6.6. Manisa Mesir Bayramı 114
IV.6.7. Mart Dokuzu Geleneği 116
IV.6.8. Kara Çarşamba Geleneği 116

V. ERGENEKON/NEVRÛZ TÖRENLERİYLE İLGİLİ OYUN VE EĞLENCELER .... 119 - 132

V.1. SPORTİF OYUNLAR .... 119 - 124
V.1.1. Gökböri Oyunu 119
V.1.2. At Yarışı 120
V.1.3. Kılıç Sallama 121
V.1.4. Cirit Oyunu 121
V.1.5. Yamba Kapma 122
V.1.6. G ü r e ş 123
V.1.7. At Üzerinde Güç Gösterisi 124
V.1.8. Sinsin Oyunu 125
V.1.9. D i ğ e r l e r i 126

V.2. HALK TİYATROSU VEYA ORTA OYUNLARI .... 124 - 133
V.2.1. Kos-Kosa Oyunu 124
V.2.2. Deve Oyunu 130

V.2.3. Ekende Yoh, Biçende Yoh, Yeyende Ortag Gardaş 133

V.3. MAHALLÎ EĞLENCELER .... 134 - 158

V.3.1. Halay Oyunu 134
V.3.2. Yaşıl Yarpag, Gızıl Gül Oyunu 138
V.3.3. Hahışta Oyunu 143
V.3.4. Benövşe Oyunu 148
V.3.5. Mani, Şarkı, Türkü Yarışmaları 148
V.3.6. Niyet Oyunu 150

VI. NEVRÛZ İLE İLGİLİ SONRADAN MEYDANA GELEN Â D E T L E R .... 159 - 178

VI.1. Edebiyatta Nevrûz Bayramı 159
VI.2. Türk Musikisinde Nevrûz Makamı 171
VI.3. Nevrûziyye (Macunlar) 174
VI.4. Nevrûziyye Pişkeşi 177

VII. ERGENEKON/NEVRÛZ BAYRAMI TÖRENLERİNDE GÖRÜLEN ORTAK TÜRK KÜLTÜR UNSURLARI .... 179 - 186

VII.1. Atalar Kültü 179
VII.2. Su Kültü 181
VII.3. Ateş Kültü 182

VIII. TÜRK ONOMASTİĞİNDE NEVRÛZ .... 187 - 189

VIII.1. Şahıs Adı Olarak Nevrûz 187
VIII.2. Türkler'de Kabile Adı Olarak Nevrûz 188

K O N U	Sayfa No.

VIII.3. Yer Adlarında Nevrûz 189

VIII.4. Bitki Adı Olarak Nevrûz 189

IX. S O N U Ç .... 191 - 193

X. B İ B L İ Y O G R A F Y A .... 195 - 203

XI. İ N D E K S .... 205 - 219

XII. R E S İ M L E R 221

SÖZBAŞI

Milletleri meydana getiren temel unsurlardan birisi de kültür dediğimiz maddî ve manevî değerlerdir. Dil, örf ve âdetler, inançlar, sanat ve edebiyat bir toplumun geçmiş yüzyıllardan akıp gelen içtimaî değerleridir. Bu bakımdan milletlerin varoluş sebeplerinden en önemlisi millî toplumun sosyal dokusu olan kültür unsurlarıdır.

Kültürler arasında farklılıklar vardır. Çeşitli bölgelerde ortaya çıkan insan toplulukları arasındaki farklılıklar, yarattıkları kültürlerde de kendini gösterir. Kültür unsurunun diğer bir özelliği de milletlerin kültürlerinin zorla değiştirilemeyeceği gerçeğidir. Kültür unsurları kendi kendine, mensup olduğu milletin ırkî ve ruhî yapısına uygun olarak değişebilir, daha doğrusu gelişebilir. Bu gelişme kültürlerin devamlılığını, büyümesini ve zenginleşmesini sağlar.

Kültürün en önemli unsurlarından birisi de mitolojik inanışlar ve rivayetlerdir. Bilindiği gibi Türkler, tarih boyunca birçok dine girmişlerdir. Bunlardan çeşitli kültür kalıntıları, yeni bünyeye kazandırılarak günümüze kadar gelmiştir. Mukaddes bir varlığa inanma ve bu mukaddes varlık etrafında meydana getirilen inançlar manzumesi ve ibadet şekilleri olarak özetlenebilecek dinler ve inançlar, insan düşüncesinin derinliklerine kök salmış kuvvetli bir ihtiyacın mahsulüdürler. Bu özelliğiyle millet bağını kuvvetlendiren önemli bir unsur niteliğindedirler. Mitolojiden hareketle ortaya çıkan inançlar, dinler ve bunların getirdiği ahlâk felsefesi, örf ve âdetler zamanla hukuk dediğimiz müessesseyi meydana getirmişlerdir. Buna rağmen örf ve âdetler cemiyet içinde varlığını kuvvetle hissettirmekte devam etmiştir. Âdetler kanun

kuvvetinde olmayıp, alışkanlık sebebiyle yapılagelen ve yapılmasının uygun olduğuna inanılan hareketlerdir. Ancak, cemiyet bu âdetleri bir davranış olarak telâkki etmeyip, cemiyetin nizamlayıcısı olarak telâkki ederse artık bunlar örf haline gelmişler demektir.

Kültür unsurları arasında en az değişen ve değişmenin en uzun süreli olanı örf ve âdetlerdir. Millî kültürü yozlaştırmak, yoketmek, millî kültür unsurları üzerinde şüphe yaratmak, millî tarih konularında spekülâtif yayınlarda bulunmak bugün Türklük düşmanlarının en çok takip ettikleri metod olmaktadır. Kaleleri içerden ele geçirmek, yâni "ÜLKELERİ PARÇALA, BÖL, SONRA YOK ET" prensibi emperyalist politikaların hedef seçtikleri ülkelere karşı uyguladıkları genel bir stratejidir. Bu strateji içinde millî kültür düşmanlığı, millî kültürün dejenere edilmesi, millî kültür değerleri üzerinde başka sahipler aranması en geçerli bir silah olarak kabul edilmektedir. Günümüzde bu gibi faaliyetlerin şiddetini gittikçe artırarak devam ettiği de ortadadır. Özellikle yurtdışında faaliyet gösteren bölücü unsurlar millî kültür değerlerimize sahip çıkmaya, bunları tahrif etmeye ve dünya kamuoyunu, yalanı, propaganda unsuru olarak kullanıp yanıltmaya çalışmaktadırlar.

Bu araştırmamızda Türkler'in önemli örflerinden birisi olan "YILBAŞI" bayramını ele aldık. Türkler'in Ergenekon"dan çıkış günü olan bu bayram bugün Türk dünyasında "SULTAN NEVRUZ" adıyla devam etmektedir. Nevruz kelimesinin Farsça olması ve aynı günün İranlılar tarafından da bayram olarak kutlanması ister istemez Türk yılbaşısı üzerinde şüpheler yaratmıştır. Özellikle hiç bir kültür unsurunun Türkler'e yakıştırmayan ve her Türk kültür unsurunun altında başka milletler arama hastalığındaki Türklük düşmanı çevreler için mesele çok basittir. Derhal o kültür unsuruna bir sahip bulabilirler.

Bugüne kadar tarihî, sosyolojik ve folklor yönünden konuyla ilgili derli toplu bir yayın olmamıştır. Zaman zaman meseleye eğilen araş-

tırmacılar görülmüş, ancak meselenin açıklığa kavuşması mümkün olamamıştır. İmkânlarımız nisbetinde konuyu aydınlatmaya çalıştığımız bu araştırmamızla, meselenin hiç olmazsa bir tartışma ortamı yaratması bakımından faydalı olacağını ümit etmekteyiz. Bu hususta başarılı olabilir ve meseleyi kamuoyumuza maledebilirsek kendimizi mutlu addedeceğiz. Eserin hazırlanması sırasında yardımlarını esirgemiyen Sayın Doç. Dr. Abdurrahman Güzel ağabeyime, kapak kompozisyonunun çizimini yapan Sayın Demet Sanin'e teşekkürü bir borç bilirim.

Beytepe, 2 Ocak 1985

Doç. Dr. M. Abdulhalûk ÇAY

I. NEVRUZ

I.1. NEVRUZ'UN MAHİYETİ :

Eski Türkler'le İranlılar'ın **"yıl-başı"** olarak kabul ettikleri gün, Farsça bir kelime olan **"Nevruz"** terimiyle ifade olunmaktadır. Kelime anlamı bakımından **"yeni-gün"** demektir. Bugün güneşin **"koç burcu"** na girdiği gün olup, milâdî 22 Mart'a, rumî 9 Mart'a rastlamaktadır(1). Araplar'a İranlılar'dan geçen bu âdet, başta Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nde görüldüğü üzere Türkler'de de çok eskiden beri bilinmekte ve bugün törenlerle kutlanmaktadır. Bu bakımdan nevruzun, mahiyetinin açıklığa kavuşması gerekli görülmektedir.

I.1.1. İRANLILAR'DA NEVRUZ :

Zerdüşt İranlılar, Ferverdî ayının ilk günü olan Nevruz'u, yeni yılın ilk günü olarak kabul ederler ve bugünü bayram olarak kutlarlardı. Eski İranlılar bugünde altın **"eşrefî"**, gümüş **"sefîd"** sikke kestirirlerdi (2). İran hânedânlarından Ahemenidler zamanında (m. ö. 558 - m. ö. 331) resmî yıl güneşin koç burcuna girdiği zaman, nevruz ile başlamakta idi. Aynı an'ane Sasanîler (225 - 632) zamanında da devam etmiştir. Halk nevruz dolayısıyle büyük şenlikler yapardı. Ateşler yakılır, halk birbirinin üzerine su serper ve İran hükümdarları bu gün dolayısıyle tebaya armağanlar dağıttırırlardı (3).

Nevrûz, İranlılar'da iki ayrı güne ayrılır. Bunlardan birincisi **"nevrûz-ı âmme"** olup, Ferferdin ayının birinci günüdür. Diğeri ise **"nev-**

---

(1) Şemseddin Sami, **Kamus-i Türkî,** İstanbul 1917, s. 1474; Zehra Hanlerî, **Ferhengi Edebiyat-ı Farsî,** Tahran 1348, s. 561.

(2) Kâzım Alpaslan, "Nevruz - Toprak Bayramı, 21 Mart 1943" **Uludağ,** Sayı : 56-57 (Şubat - Mart 1943), s. 27.

(3) R. Levy, "Nevrûz", **İslâm Ansiklopedisi,** C. 9, s. 234.

rûz-ı hassa" olup Ferferdin'in altıncı günüdür. Eski İran şahları bugünlerde halkın bütün isteklerini yerine getirmeye çalışırlardı. Ayrıca bugün başta hükümdar olmak üzere bütün devlet ricali mahkeme önüne çıkarılır, hatalı davranışları tesbit olunur, madur edilmiş tebaanın hakkının verilmesine çalışılırdı. Ayrıca bu bayram neşe içinde geçirilir, büyük eğlenceler düzenlenir, yenilir ve içilirdi (4). İranlılar'da bunun dışında bir de **"mihrican/mihrigân"** günü vardır. Bu günde de bayram yapılır, nevrûz bayramı an'aneleri devam ettirilirdi (5).

Nevrûz'un bayram olarak kutlanması günümüze kadar bir gelenek halinde devam etmiştir. İran geleneklerine göre nevrûz'a 14 gün kala bir bayram daha yapılır. Bu güne **"Espendan günü"** denilmektedir (6).

İranlılar'da nevrûz'un ortaya çıkışıyla ilgili bazı rivâyetler günümüze kadar gelmiştir.

Bu rivâyetlerden birisi efsanevî İran hükümdarlarından Cemşîd'in Azerbaycan'a geldiği gündür (7). Cemşîd, Azerbaycan'a geldiği gün burasını beğenip yüce bir taht kurdurmuş, şahane bir elbise giyerek tahta oturmuş, bu sırada doğan güneş tahta ve başındaki taca vurmuş

---

(4) Nizâmü'l-Mülk, **Siyasetnâme,** Haz. Mehmet Altay Köymen, İstanbul 1982, s. 53-54; Ahmet Eflâkî, **Ârifler'in Menkıbeleri,** C. I., Trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1964 (II. Baskı), s. 362; M. Fuat Köprülü, "Nevrûz Merasimi", **İkdam Gazetesi,** (24 Mart 1922); Aynı yazar, "Nevrûz'a Aid" **Hayat Mecmuası,** C. I., Sayı: 18 (Mart 1927), s. 342.

(5) Mihricân günü ile ilgili olarak Necati Lugal bu törenin anlamını **"mihr: sevgi",** ve süre anlatan "gân" kelimeleriyle açıklamaya çalışmaktadır. (Firdevsi, **Şehnâme,** I. trc. Necati Lugal, Ankara 1967, s. 431). Ancak bu bayram güz bayramı niteliğindedir. Her millette olduğu gibi İranlılar'ın da bu şekilde bahar (nevrûz) ve güz (mihricân) bayramları vardı. Zaten Mihrican ayı da 21 Eylül - 21 Ekim arasına düşmektedir (Bk. Raymond Furon, **İran,** trc. Galib Kemali Söylemezoğlu, Ankara 1943, s. 27).

(6) İran takviminin son ayı **"ispend/espend"**tir. Bu ad aynı zamanda Zerdüşt'in mukaddes kitabındaki (Zend Avesta), aynı adı taşıyan bir melekden alınmıştır.

(7) M. Fuat Köprülü, "Nevrûz Merasimi", **İkdam Gazetesi;** Aynı yazar, "Nevrûz'a Aid", s. 342 vd.

ve etraf ışığa boğulmuş şeklindeki rivayet en çok bilinenidir. Diğer bir İran rivayeti de ateşin Cemşîd tarafından keşfiyle ilgilidir. Buna göre Cemşîd, Mazenderan ormanlarında tavşan avına çıktığı zaman bir zehirli yılan görerek okunu ona atmıştır. Ok, yılanın bulunduğu kayalıklara çarparak bir kıvılcımın çıkmasına sebep olmuş ve bu kıvılcım da etraftaki kuru otları tutuşturmuştur. Ateşi böylece ilk defa gören İranlılar korku ile ateşe secde etmişler, onu mukaddes addetmişler, karanlıkları yokettiği inancıyla ateşin devamlı yanık tutulmasına çalışılmıştır. Bunun için de **ateşgede** denilen tapınaklar yaptırılmıştır. İşte ateşin bulunduğu bu gün İranlılar'ca nevrûz olarak kabul edilmiştir.

İran rivayetlerinde Cemşîd ağırlık kazanmaktadır (8). Diğer bir görüşte Tanrı'nın yeryüzünü nevrûz'da yarattığı, Adem'i o gün halkeylediği ve yıldızları burçlarına o gün dağıttığı hususudur (9). Bu rivayetler daha sonra İslâmî bir kisveye bürünerek günümüze gelmiştir.

İranlılar'da tamamen efsanevî bir mahiyet gösteren Nevrûz, günümüzde de kutlanmaktadır. İranlılar'ın Nevrûz bayramı ile ilgili olarak Henri Massé oldukça enteresan tesbitler yapmıştır. Burada gerek H. Massé'nin ve gerekse İranlı öğrencilerimizden topladığımız bilgiler ışığında İranlılar'daki nevrûz bayramı törenlerini, inançlarını vermeye çalışacağız.

Espend ayının 16. gününden itibaren evlerde temizlik işleri başlamaktadır. Nevrûz'dan iki veya üç hafta önce İran'da dervişler şehirlere akın etmeye başlarlar. Bunlar, önemli şahsiyetlerin evlerinin karşısına çadırlarını kurarlar. Kendilerinden bayramlık talebinde bulunurlar. Bayramlıkların gecikmesi halinde öküz boynuzlarından yapılmış borularını devamlı olarak çalarlar (10). Bunlar Nevrûz'un ilk öncüleri mesabesindedirler.

---

(8) Firdevsî, **C. I.**, s. 42-43.

(9) İsmet Parmaksızoğlu, "Nevrûz", **Türk Ansiklopedisi**, C. 25, s. 218; M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II.**, İstanbul 1971, s. 686.

(10) Henri Massé, **Croyances et Coutumes Persanes, C. I.** Paris 1938, s. 145.

Gene Nevrûz'dan önceki 15 gün içinde tabaklarda, suyun içinde buğday filizlendirilir. Bu bereketi temsil etmektedir. Bayramdan bir hafta önce yeni elbiseler satın alınır. Ananeye göre herkes özellikle çocuklar yeni elbiseler giymek zorundadırlar. Evlerdeki eski kap-kacak eşyalar atılır, yerlerine yenileri temin edilir.

Yılın son çarşambasına **"çarşamba suri"** denilmektedir. Salıyı çarşambaya bağlayan gece güneş batar batmaz özel törenler yapılır. Gençler toplanan kuru dikenlerden, çalılardan büyük ateşler yakarlar. Büyük küçük herkes bu ateşin üstünden atlar.. Bu sırada **"Sarılığım sana, kırmızılığın bana!!"** şeklinde bir tekerleme söylenir. Tahran ve çevresinde de aynı âdetler görülür. Ateşler yedi küme halinde yakılmaktadır. Diken zararlı olduğundan yakılır. Burada da yukarıdaki tekerleme söylenir (11).

Akşam yemeği özel olarak hazırlanmaktadır. **"çarşamba suri acili"** adı verilen ve kuru yemişlerden meydana gelen yemişler yenilir. Yılın son çarşambası İranlılar'ca yılın en şanssız günü olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple o gün hiç bir iş yapılmaz (12). Çarşamba akşamı elinde bir kâse ve kaşık bulunan çarşaflı kişiler kapı kapı dolaşarak yiyecek vs. toplarlar. Ev sahipleri bu kişilerin yüzlerini açtırmaya çalışır. Çünkü büyük bir ihtimalle ya komşudur ya da bir akrabasıdır. Tabii bu durumun ortaya çıkması gülüşmelere sebep olmaktadır. Ev sahipleri kâseye bir şeyler koymak zorundadır. Aksi halde gelen zat kaşığıyla devamlı olarak kâsesine vurarak gürültü yapar. Bu gece görülen bir diğer adetde de sokak başlarına bir niyet tutularak saklanılır. Sokaktan geçen kişilerin konuşmalarının iyi veya kötü oluşuna göre niyet yorumlanır. Bazen de bir kilit alınarak, sokaktan geçen kişilere açtırılır. Kilitin açılması veya açılmaması yine niyetin olup olmayacağına delâlet etmektedir.

---

(11) Bu tekerleme:
"Zardi man az to,
Surhi-i to az man!" şeklindedir (Bk. Ahmet Ateş, **Şehriyâr ve Haydar Baba'ya Selâm,** Ankara 1964, s. 67).

(12) Hanri Massé, s. 148.

Son çarşamba günü çevredeki ırmağa ve su kaynağına hiç konuşmaksızın su doldurulmaya gidilir. Getirilen su ile ev ve eşyalar ıslatılır. Bu sırada yolda bir tanıdıklarına rastlarlarsa, onu çırılçıplak nehre atarlar. Böylece yeni yıla temiz, pâk girileceğine inanılır (13).

Şirâz'da, yılın son çarşambası akşamı gençler, başlarının üstünde bir tuz sepetiyle caddelerde dolaşırlar. Rastgeldiklerine bir avuç tuz vererek, karşılığında bir miktar para armağan olarak alırlar. Bu para ile ertesi gün yemek yapılması için harcanır. Bu yemekten dostlara gönderilir (14).

Yılın tahvil saati önceden hesaplanmaktadır. Bu halka ilân edilir. Tahvile birkaç saat kala ev sahibi **"Heftsin"** adı verilen özel sofrayı kurar. Sofrada **"sin: S"** harfiyle başlayan yedi temel madde yer almalıdır. Bu maddeler: Sumak, sebze, sirke, sıncıd (iğde), sır (sarımsak), semena (buğdaydan yapılan tatlı) ve sikke (altın tuğra)dir. Ayrıca sofraya bu maddelerin dışında mum, Kur'ân, ayna, kırmızı balık, elma ve diğer meyveler, su, un, pirinç, boyanmış yumurtalar ile bereket timsali olabilecek her şey konmaktadır. Bunların sofraya konulmasından istenilen gaye, o yılın bereketli olmasıdır. Daha sonra bütün ev halkı yeni elbiselerini giyerler, mumları yakarlar. Yılın tahvil duası okunur. Yeni yılın girdiği bildirildikten sonra ev halkı birbirlerinin bayramlarını kutlarlar. Çocuklar ebeveynlerinden bayram harçlıklarını alırlar. Daha sonra eş-dost ziyaretleri yapılır. Nevrûz bayramı İran'da 13 gün sürmektedir. Onüçüncü günde kır eğlencelerine çıkılır. Bugüne **"sizdebeder"** adı verilmektedir.

Bilhassa gelinlik kızlar bugünde çayırlarda çimen veya sebzeleri düğümlerler. Bu sırada **"Gelecek sene, koca evinde, çocuk kucakta olalım!"** temennisinde bulunurlar. Ayrıca bugün suya 13 taş atılır. Daha önceleri çimlendirilen buğdaylar da suya bırakılır.

İran'da bu bayramda dargınlar barışırlar. Yeni yıla neşe ile girmeye çalışırlar.

---

(13) Hanri Massé, s. 148.

(14) Aynı yer.

I.1.2. NEVRÛZ HAKKINDA İSLÂMÎ RİVAYETLER :

Nevrûz geleneği Araplar'da yoktur. İran'dan Araplar'a **"Neyrûz, Nayruz"** şeklinde geçmiştir. Araplar bugüne gece ile gündüzün eşit olduğu gün anlamına **"Birinci itidaliyûn"** adını verirler. Sonbahardaki gece ile gündüzün eşit olduğu gün ise **"ikinci itidaliyûn"** adını taşımaktadır.

İran geleneği zamanla İslâmî bir mahiyet almış, ve bugünle ilgili olarak yeni rivayetler ortaya çıkmıştır.

Bu rivayetleri şu şekilde sıralayabiliriz (15) :

a) Ulu Tanrı dünyayı gece ile gündüzün eşit olduğu Nevrûz'da yaratmıştır.

b) İnsanlığın atası kabul edilen Hz. Adem'in çamuru Nevrûz'da yoğrulmuştur. Bir başka ifade ile insan Nevrûz'da yaratılmıştır.

c) Önceleri cennette yaşayan Hz. Adem'le, Havva şeytana uyarak, haram meyveyi yediklerinden, Hz. Adem Serendib Adası'na, Havva ise Cidde'ye sürülmüşlerdi. Pişmanlık duyan bu ilk insanları Tanrı affetmiş ve her ikisini bir Nevrûz günü Arafat'ta buluşturmuştur.

ç) Nuh'un gemisi Ağrı Dağı'na konduktan sonra, Nuh Peygamber yeryüzünün kuruyup kurumadığını öğrenmek için önce bir kargayı görevlendirmiş, ancak, karga geri dönmemişti. Daha sonra görevlendirilen güvercin bir müddet sonra ağzında bir defne dalı olduğu halde geri dönmeyi başarmıştı. Bu hem toprağın kuruduğunu ve hem de baharın geldiğini müjdelemekte idi. Bunun üzerine Nuh Peygamber Ağrı Dağı'ndan Sürmeli Çukuru (Iğdır Ovası)na inmişti. Hz. Nuh'un yere ayak bastığı gün Nevrûz idi.

d) Kardeşleri tarafından bir kuyuya atılan Hz. Yusuf, bir bezirgân tarafından Nevrûz'da kurtarılmıştı.

---

(15) Bu rivayetler için bk. İsmet Parmaksızoğlu, s. 218; Nizamettin Onk, "Aras Boyu Örf ve Âdetleri : Nevrûz Bayramı", **Türk Kültürü,** Sayı : 119 (Eylül 1972), s. 1209; Kâzım Alparslan, "Nevruz-Toprak Bayramı", s. 27.

e) Musa Peygamber'in asasıyla Kızıldeniz'i yararak taraftarlarını kurtardığı gün Nevrûz idi.

f) Bir yunus balığı tarafından yutulan Yunus Peygamber, Nevrûz'da karaya bırakılmıştır.

g) Tanrı insanları yarattığı zaman evrendeki bütün yıldızlar Hamel/Koç burcunda toplu halde bulunmakta imişler. Nevrûz'da Tanrı bütün yıldızlara feleklerinde dönmelerini emretmiş.

I.1.3. TÜRKLER'DE NEVRÛZ :

Şia, Alevî ve Bektaşî Türk topluluklarında olduğu kadar Sünnî Türk topluluklarında da nevrûz geleneği yaygındır. Türkler Nevrûz'u, **"Nevrûz-ı Sultanî"**, **"Sultan Nevrûz"** (16) veya Orta Asya Türk topluluklarında görüldüğü üzere **"Sultan Navrız"** olarak kutlamaktadırlar. Türkler'de görülen riyavetlerin en önemlisi bugünün bir kurtuluş günü olarak kabul edilmesidir. Bu bakımdan bugün **"Ergenekon"** veya **"Bozkurt"** bayramı olarak kabul edilmektedir. Diğer bir hususta Nevrûz'la ilgili gelenekler dikkate alındığında, bugünün doğrudan doğruya Türkler'deki tabiat kültü ile ilgili olduğu görülür. Bu özelliği dikkate alan A. Gölpınarlı, Nevrûz için bir tabiat bayramıdır (17) hükmünü vermektedir. Nevrûzla ilgili Türk rivayetlerini, geleneklerini şu şekilde sıralayabiliriz.

Bektaşîler'ce Nevrûz, Hz. Ali'nin doğum günü olarak kabul edilir. Gene aynı gün Hz. Ali ile Fatma'nın evlendiği gün telâkki edilir (18).

---

(16) Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türkî,** s. 1474-1475.

(17) Abdulbaki Gölpınarlı, "Nevrûz : Yenigün", **Vatan Gazetesi,** 22 Mart 1954.

(18) Abdurrahman Güzel, **Ali in der Bektaschi Dichtung,** Wien 1972, Doktora Tezi, s. 116; M. Tevfik Oytan, **Yirminci Asrın İnsanlığına Armağan, Bektaşiliğin İçyüzü, Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı Nedir?** C. II. İstanbul 1960, s. 60; Bedri Noyan, "Şi'â'nın Bayramlarından Nevrûz", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, II., Prof. Dr. Harun Talasa Özel Sayısı.** İzmir 1983, s. 102.

Şi'â inancına göre Nevrûz, Hz. Ali'nin halife olarak Peygamber tarafından ilân edildiği gündür (19).

Alevî inançlı olmalarına rağmen Naldöken Tahtacı Türkmenleri'nde Nevrûz, ölülerin yedirilip, içirilip eğlendirildiği gün olarak telâkki edilmektedir (20). Burada doğrudan eski Türk inanç sisteminin atalar kültü kendini göstermektedir.

Alevîler'de görülen bir diğer rivayet de **"su dolu-ana"** inancıdır. Balkan Türk Bektaşîleri'nde yol pirî **"Hünkâr"**, iş piri ise **"Su dolu-ana"** dır. Su doluana bütün Arnavutluk'taki suların kaynaklarına hükmeden birisidir. Hünkâr Hacı Bektaş Velî, Su dolu-ana'yı Kırşehir'den Balkanlar'a göndermiştir. Su dolu-ana, her yıl Nevrûz'da güneş doğarken sudan çıkmakta ve parmaklarıyla saçlarını taramaktadır (21). Bu rivayet Türkler'deki su kültü ile ilgili görülmektedir.

Şi'â, Bektaşî ve Alevî Türkler'de görülen Hz. Ali etrafında oluşturulan rivayetler gerçekte eski İran tarihinden kaynaklanmış görünmektedir. İran efsanevî hükümdarı Cemşîd'in yerine Hz. Ali motifi yerleşmiştir.

Türkler'de görülen en önemli rivayet bugünün Ergenekon günü oluşudur. Bununla ilgili olarak Ebulgazi Bahadır Han'da görülen Ergenekon Destanı şöyledir (22) :

---

(19) Bedri Noyan, "Şi'â'nın Bayramlarından Nevrûz", s. 102-103; Kâzım Alparslan, "Nevrûz-Toprak Bayramı", s. 27; Ali Nadi Ünler, "Gaziantep'te Nevrûz'a Ait İnamlar", **Başpınar,** Sayı : 13 (Mart 1940), s. 15; Gülâli Aydınoğlu, "Kars'ın Pırsak Köyü'nde Nevruz", **T.F.A.,** Sayı : 238 (Mayıs 1969), s. 5298; Nizamettin Onk, "Aras Boyu...", s. 1208; Ağustos 1984 ayı içinde Tunceli bölgesinde yaptığım araştırmada da aynı inançları tesbit ettim.

(20) Rıza Yetişen, "Naldöken Tahtacıları'nda Nevrûz ve Hıdırellez", **T.F.A.,** Sayı : 23 (Haziran 1951), s. 365.

(21) Ali Rıza Yalgın, "Su, Ağaç, Dağ ve Taş", **T.F.A.,** Sayı : 4 (Ekim 1949), s. 59.

(22) Ebulgazi Bahadır Han, **Türk Şeceresi (Şecere-i Türk),** Haz. Rıza Nur, İstanbul 1343/1925, s. 35-38; Ayrıca bk. "Nevrûz-Yenigün", **Kurtuluş,** Sayı : 17 (Berlin, Mart 1936), s. 469; V. Nuhoğlu, "Yeni Gün - Bahar Bayramı",

"Türk illerinde Kök-türk oku ötmeyen, Kök-türk kolu ulaşmayan bir yer yoktu. Bütün kavimler (23) birleşerek, Kök-türkler'den öç almak için yürüdüler. Türkler, çadırlarını, sürülerini bir yerde topladılar; çevresine hendek kazdılar, beklediler. Düşman geldi. Vuruş başladı. On gün vuruştular. Kök-türkler üstün geldi.

Bir gün düşman, bütün iller hanları ve beyleri bir av yerinde konuştular. Kök-türkler'e hile yapmazsak işimiz yaman olur, dediler. Tan ağarınca baskına uğramış çeriler gibi, ağır yüklerini, kötü mallarını bırakıp kaçtılar. Türkler, bunların vuruşma güçleri bitti, kaçıyorlar, diyerek arkalarından varıp yetiştiler.

Kök-türkler'i görünce düşmanları birden geri döndüler. Tekrar vuruştular. Düşmanlar galip geldi. Kök-türkler'i öldüre öldüre çadırlarına geldiler. Çadırlarını, mallarını aldılar. Yağmadan hiç bir yurt kurtulamadı. Büyüklerin hepsini kılıçtan geçirdiler. Küçükleri kul edinip herkes birini alıp gitti.

Kök-türk hanı İl-han'ın oğulları çoktu. Savaşta hepsi öldü. **"Kıyan/Kayan" (24)** adlı küçük bir oğlu vardı. O yıl evlendirmişti. İl Han' ın **"Nögüş/Tukuz"** adlı bir de yeğeni vardı. Bu ikisi bir yerdeki kişilerin eline düşmüşlerdi. On gün olduktan sonra bir gece ikisi kadınlarıyla birlikte atlanıp kaçtılar. Yurda geldler. Düşmandan kaçıp gelen dört maldan (deve, at, öküz, koyun) çok buldular.

Eğer, İl'e varalım desek; dört taraftaki illerin hepsi bize düşman. İyisi odur ki, dağların içinde insan yolu düşmez bir yer izleyip oturalım, deyip dağa doğru sürülerini sürüp gittiler.

Kurtuluş, Sayı: 41 (Berlin, Mart 1938), s. 18-20; Süleyman Büyükdağ, "Türk'ün Diriliş Günü: Ergenekon", **Azerbaycan**, Sayı: 217 (Mart 1976), s. 14-15; Alp Ertunga Karaca, "Ergenekon Gününü İçtenlikle Kutladık", Azerbaycan, Sayı: 217, s. 27-28; Hayri Başbuğ, "Nevruz", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 34 (Şubat 1985), s. 74 vd.

(23) Bahaeddin Ögel, "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", **Belleten**, Sayı: 81 (Ocak 1957), s. 85. Bahaeddin Ögel bu kavmi Chou-shu ve Sui-Shu gibi Çin kaynaklarına dayanarak Lin halkı olarak vermektedir.

(24) Kıyan/Kayan, dağların tepesinden akan sel veya sert, çevik, kuvvetli anlamındadır (Bk. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi I.** Ankara 1971, s. 62).

Geldikleri yoldan başka yolu olmayan bir yere vardılar. O da öyle bir yoldu ki, bir deve, bir at bin güçlükle yürürdü. Eğer ayağını yanlış bassa parça parça olurdu.

Vardıkları yerde akarsular, çeşmeler, türlü otlar, meyveli ağaçlar, türlü türlü avlar vardı. O yeri görünce Tanrı'ya şükürler kıldılar. Hayvanlarının, kışın etini yediler, yazın sütünü içtiler, derisini giydiler.

O yere Ergenekon (25) adını koydular (26).

Burada bu ikisinin çocukları çoğaldı. Kıyan'ın evlâdı çok oldu. Nögüş/Tukuz'unki ondan daha az oldu. Kıyan'ın çocuklarına **"Kayat/ Kıyat"** dediler. Tukuz çocuklarına iki ad koydular. Bir nicesine **Tukuzlar** dediler. Bir nicesine **"Türülken"** dediler (27). Çok yıllar bu iki kişinin çocukları Ergenekon'da kaldılar. Enine boyuna uzayıp yayıldılar.

Dör yüz yıl sonra Ergenekon'da kendileri ve sürüleri o kadar çoğaldılar ki, sığmadılar. Bu sebepten bir yere toplanıp oturup konuştular. Dediler ki, Atalarımızdan işittik. Ergenekon'un dışında geniş yerler, güzel yurtlar olurmuş. Bizim yurdumuz eskiden o yerlerde imiş... Dağların arasından yol izleyip bulalım. Göçüp çıkalım. Her kim bize dostum derse onunla görüşelim. Düşmanlarla güreşelim, dediler.

Hepsi bu sözü beğenip çıkmaya yol izlediler, bulamadılar.

O zaman bir demirci dedi ki : Burada bir demir madeni var. Yalın kata benziyor. Şunun demirini eritsek bir yol olurdu. Varıp o yeri

---

(25) Ergene; sarp, yalçın, kon, dağ beli veya geçit anlamındadır (Bk. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi,** s. 62). Mişer Türkleri, bunu Türk cenneti olarak düşünmektedirler.

(26) Ovanın çevresi 200 milden fazla idi (Bk. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi,** s. 23). Chou-Shu ve Sui-Shu gibi Çin kaynakları kurdun çocuğu götürdüğü bu yerin Kao-Ch'ang'ın kuzeyinde bir yer ve birkaç yüz li kadar genişlikte, etrafı dağlarla çevrili bir ova olduğu şeklinde ifade etmektedir (Bk. Bahaeddin Ögel, **"Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar...",** s. 85).

(27) Hepsine birden Dürlügen denilmiştir (Bk. Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi,** s. 62).

gördüler. Bu sözü de beğendiler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın üstünü, arka yanını, beri yanını böylece doldurduktan sonra yetmiş deriden körük yapıp yetmiş yerde kurdular. Ateşleyip körüklediler.

Tanrı'nın gücü ile ateş kızdıktan sonra demir dağ eriyip akıverdi. Yüklü deve çıkacak kadar yol oldu. O günü, o ayı, o saati belleyip dışarı çıktılar.

O günden beri yeni yılın başladığı gece Kök-türkler'de âdettir. O günü **"bayram"** sayarlar. Bir parça demiri ateşe salıp kızdırırlar. Önce Kağan bunu kıskaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Ondan sonra Beyler de öyle yapar. Bugünü mukaddes bilirler, böylece Tanrı'ya şükretmiş olurlardı (28).

Ergene-kon'dan çıktıktan zaman Kök-türkler'in Kağanı Kıyan soyundan **"Börte-çine"** idi. Börte Çine, bütün illere elçi gönderip Ergenekon'dan çıkıp geldiklerini bildirdi. Bunu bazıları iyi gördüler, bazıları kötü gördüler.

Kök-türkler, eski düşmanlarıyla savaştılar. Yendiler. Böylece dörtyüz yıl sonra kanlarının öcünü aldılar."

I.2. TARİHÇE:

Sasanî Devleti'nin, Müslüman Araplar tarafından ortadan kaldırılmasından sonra nevrûz an'anesinin Arap dünyasına girdiği görülür. İranlılar'da nevrûz, bazı vergilerin toplanma dönemi idi. Bu gelenek aynen Araplar'da da devam etmiştir. Ancak, Müslümanlığın bu ilk de-

(28) Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi,** s. 64; Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş,** Ankara 1981, s. 78-79; Aynı yazar, **Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu),** Ankara 1964, s. 24; Nizamettin Onk, "Aras Boyu...", s. 1208; Aziz Alpaut, "Bozkurt Bayramı", **Çınaraltı,** Sayı: 79 (27 Mart 1943), s. 6; Ali Nadi Ünler, "Gaziantep'te Nevrûz'a...", s. 15; Faik Yalçın, "Ergenekon", **T.F.A.,** Sayı: 140 (Mart 1961), s. 2338; Ali Onk, "Iğdır Halk Manileri", **Kars Eli,** Sayı: 79 (Şubat 1971), s. 4.

virlerinde İran'da, Irak ve Cibâl'de iki ayrı tarih görülmektedir. Bu tarihlerden birisi 18 Haziran'dır. Hamza al-İsfahanî'nin bildirdiğine göre hicretin 1. yılında nevrûz, 18 Haziran gününe tekâbül etmekteydi. Müellif bunu yanlışlıkla 1 Zilkâde olarak kabul etmiştir. Buradaki yanlışlık her dört yılda bir günün unutulmuş olmasıdır. Başka bir görüş te, vergilerin daha önce toplanmaya başlanmış olması, bu yanlışlığın devletçe benimsenmesine sebep olmuş olabilir, şeklindedir (29).

Abbasîler döneminde (750-1258), nevrûzun hasat mevsiminden çok önce olmasının vergi toplanmasında bazı mahzurların ortaya çıkmasına sebep olduğu görülmüş ve Halife el-Mütevekkil (847-861) zamanında, nevrûz 17 Haziran'a alınmıştı (859). Ancak, bu değişiklik vergi memurlarınca benimsenmeyince Halife el-Mu'tazid (892-902) zamanında tarih tekrar değiştirilmiş ve 11 Haziran günü nevrûz olarak kabul olunmuştu. Ayrıca el-Mu'tazid nevrûzda yapılan törenleri özellikle sokak gösterilerini, at oyunlarını yasakladı. Ancak, bu yasak da kısa ömürlü oldu (30).

Bedri Noyan, el-Mu'tazid zamanındaki bu yasaklama kararı ile nevrûz gününün 11 Haziran gününe alınması arasında bir münasebet kurmaktadır.Gene O'nun belirttiği üzere bu yeni tarih halk arasında **"Mu'tazid Nevrûzu"** adıyla tanınmıştır (31).

Daha sonraları Sultan Melikşâh zamanında (1072-1092), nevrûz, güneşin koç burcuna girdiği gün olarak yeniden tescil edilmiştir. (10 Ramazan 471/15 Mart 1079). Rıza Nur'un ileri sürdüğü Türk nevrûzunun İranlılar'ın nevrûzundan 10 gün öncedir, şeklindeki iddiası (32), muhtemelen bu tarihten kaynaklanmaktadır. İranlılar bu nevrûza **"Nevrûz-ı dehakânî"** yani **"köylü nevrûzu"** adını vermekte idiler.

Selçuklular'dan sonra kurulan Türkmen Beylikleri'nde de nevrûz, güneşin koç burcuna girdiği gün olarak kabul edilmiştir. Akkoyunlu

---

(29) R. Levy, "Nevrûz", s. 233; M. Zeki Pakalın, s. 686.

(30) R. Levy, "Nevrûz", s. 234; İ. Parmaksızoğlu, "Nevrûz", s. 218.

(31) Bedri Noyan, "Şi'â'nın Bayramlarından...", s. 105.

(32) Rıza Nur, **Türk Tarihi,** C. 12, İstanbul 1926, s. 245.

hükümdarı Uzan Hasan Bey (1453-1478) Doğu ve Güneydoğu Anadoluya hakim olduktan sonra tarihte **"Hasan Padişah Kanunları"** olarak ün kazanmış kanunlarında nevrûz dikkate alınmıştı. Birtakım vergilerin alınması yılbaşı kabul edilen nevrûz'da başlatılmıştı. Bu an'ane Osmanlılar'ın bölgeye hakim olmasından sonra da değiştirilmemiştir. Bunlardan Diyarbakır bölgesinde nevrûzda tahsil edilen vergiler şöyledir : **"resm-i çift"**, **"resm-i yatak"**, **"aded-i ağnam** (koyun, keçi sürülerinden)" (33).

"Defter-i yasahâ-i liva-i Ergânî" başlığı altında Ergani bölgesinde Nevrûz'da tahsil edilen vergiler arasında **"resm-i şahnegi"**, **"valicek"**, **"ırgadiye"** **"resm-i ıdiye"**, **"tütüncek"**, **"resm-i timürcek"**, **"divancek"**, **"resm-i arusiye"**, **"resm-i âsiyâb"**, **'resm-i mevâşî"**, **"resm-i meraî"**, **"naibcek"**, **"bayramcek"**, gibi vergileri görüyoruz (34). Urfa bölgesi ile ilgili defterde **"Defter-i yasahâ-i liva-i Ruha"** ise, **"resm-i arûsiye"**, **"âdet-i ağnam"**, gibi vergilerin nevrûzda alınması kanun gereği idi (35). **"Âdet-i ağnam"** adlı hayvan vergisinin nevrûzda tahsili ile ilgili kanun **"Defter-i yasahâ-i livâ-i Arabgîr"**de kayıtlıdır (36).

Nevrûz geleneği Osmanlılar'da daha da gelişerek devam etmiş, halk arasında olduğu kadar saray an'anelerinde yer almıştır (37). XVII. yüzyıldan itibaren eyâletler de doğrudan doğruya vali veya sancakbeylerine ödenmek üzere **"resm-i nevrûziyye"** adıyla yeni bir vergi konulmuştu (38).

---

(33) **"Defter-i yasaha-i vilâyet-i Diyarbekir"** başlığı altındaki bu kanun için bk. Ömer Lütfi Barkan, **"Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar"**, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul 1980, s. 549-560.

(34) Ömer Lütfi Barkan, s. 555-557.

(35) Aynı yazar, s. 559-560.

(36) Aynı yazar, s. 567.

(37) Bu konu için VII. Bölüme bakınız.

(38) İ. Parmaksızoğlu, "Nevruziyye", **T.A.**, C. 25, s. 220.

II. TÜRKLER'DE ZAMAN HESABI

Bilinen en eski Türk takvimi, **"12 Hayvanlı Türk Takvimi"** olup, İslâm kaynaklarında **"Tarih-i Türkî", "Tarih-i Türkistan", "Tarih-i Khıta", "Uygur"** veya **"Sâl-i Türkân"** gibi adlarla zikredilmektedir (39). Türk toplulukları çeşitli kültürlerle tarih boyunca karşı karşıya kalmışlar, yabancı kültürlerden bazı unsurları almışlar, kendileri de bu kültürlere bazı özellikler kazandırmışlardır. Bu Türk takvimi de bazı yabancı kültürlerle azçok etkilenmek suretiyle günümüze kadar gelmiştir. Hâlen bu takvimin izlerini Orta Asya Türkleri'nden Anadolu/Batı Türkleri'ne kadar geniş bir Türk kitlesi içinde bulmak mümkündür.

Bu Türk takviminde oniki yıl bir devreyi (40), her beş devre de (12x5 : 60 yıl) bir **"çağ"**ı oluşturmaktadır. Bu oniki yılın her yılı bir hayvana nisbet olunmuş, bu hayvanların her birinin de ait oldukları yılların kaderini yönlendirdiklerine inanılmıştır.

Bu Türk takviminin varlığı Asya Hunları (m. ö. 220 - m. s. 216)na kadar inmektedir. Takvimin doğuşu ile ilgili olarak Divan-ı Lûgat-it-Türk-te şu bilgiler verilmektedir:

"Türk hakanlarından birisi kendisinden birkaç yıl önce geçmiş olan bir savaşı öğrenmek ister. Ancak, müşavirleri, o savaşın yapıldığı yıl hususunda yanılırlar. Bunun üzerine Hakan, bir kurultay toplayarak müşâvere yapar. Hakan, kendilerinin bu tarihte nasıl yanıldılarsa, daha sonra geleceklerin de yanılabileceklerini, bu sebeple göğün 12 burcu

---

(39) Şerefeddin, "Türk Takvimi ile Takvimî Bazı İbâdet ve Âdetler", **Millî Tetebbular Mecmuası,** C. II., Sayı : 5 (Teşrinîsanî-Kanunuevvel 1331), s. 337; Osman Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi,** İstanbul 1941, s. 24.

(40) Rıza Nur, "Türk Takvimi", **Türk Yurdu,** C. 4, Sayı : 19 (Ağustos 1926), s. 2; Kadızâde İsmail Hakkı, 12 yılı bir "çağ" olarak nitelendirmektedir. (Bk. "Türk Takvimi", **Kaynak,** Sayı : 13-14-15 (1934), s. 320.

ve oniki sayısınca her yıla birer ad konulmasını ister. Hakan'ın teklifi kurultayca benimsenir. Daha sonra bir sürek avına çıkılır. Hakan, hayvanların İlisu'ya doğru sürülmesini ve sıkıştırılmasını emreder. Bu sırada av devam eder. Ve hayvanlar suya atlayarak karşı sahile çıkmaya çalışırlar. Bunun üzerine karşıya sırayla her geçen hayvanın adını bir yıla ad olarak verirler." (41).

Oniki yıllık bir devreyi meydana getiren bu oniki hayvan sıraya, Sıçgan, ud, pars, tawışkan, nek, yılan, yund, koy, biçin, takagu, at ve tonguz'dur. Bir Kırgız efsânesine göre ise hayvanlar yıllara adlarını vermek için bir resmî geçit yaparlar. Deve en önde gitmekte iken son anda fare devenin başına sıçrayarak ilk sırayı almış. Bunun üzerine deve resmi geçitten ihraç edilmiş. Hayvanlar böylece oniki yıla adlarını vermişler (42). Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nde görülen hayvanların çeşitli Türk lehçelerine göre aldıkları şekiller şöyledir (43) :

1. Yıl : Sıçgan/Sıçkan (DLT, Uygur metinlerinde ve İbn Mühennâ Lûgatı'nda);

Tışkan/Çıçkan/Sıjan (Kazak ve Kırgızlar'da);

Sıçan (Anadolu'da);

Keskü/Keske/Kesegen (Tusî, Uluğ Bey, Birunî gibi devrin müelliflerinin eserlerinde, ayrıca Tobol, Teleüt ve Azerbaycan Türkleri'nde) (44);

---

(41) Kâşgarlı Mahmud, **Divan-ı Lûgat'it-Türk, I.,** trc. Besim Atalay, Ankara 1939, s. 346-347.

(42) Eugene Schuyler, **Turkistan, Notes of a Journey in Russian Turkistan, Kokand, Bukhara and Kuldja,** London 1966, s. 167.

(43) Şerefeddin, s. 337-338; E. Chavannes, **Le cycle Turc de douze animaux,** Leide, 1906, s. 4 vd.; Osman Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi,** s. 52, 104-106.

(44) Osman Turan, DLT'de Lu yılı yerine Nek, Keskü yerine Sıçan denmesini, bu terimlerin Uygurlar'dan değil Karahanlılar döneminde var olan adlardan alınmasıyla izah etmektedir. Çünkü Uygurlar'da ilk yıl her zaman Keskü şeklinde yazılmıştır (Bk. **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi,** s. 53-54).

(Se)ver (Tuna Bulgarları'nda);

Sever (Çuvaşça'da);

Suur (Kara-Kırgızlar'da).

2. Yıl : Ud/Uj/Uz (Orkun âbidelerinde, Sarı Uygurlar'da, Doğu Türkistan lehçelerinde, Ebu'l-Gazi'de, Özbekler'de, Hazar-ötesi Türkmenleri'nde ve Kara-Kırgızlar'da, DLT'te, Birunî'de, Tusî ve Uluğ Beğ' de);

Sıgor (Tuna Bulgarları'nda);

Seger (Çatalar Kitabesinde);

Sığır (Anadolu'da ve DLT'te).

3. Yıl : Bars/Pars/Baris (Orkun âbidelerinde, Irk Bitig'de, DLT' de, Uygurlar'da, Birunî, Uluğ Beğ ve Tusî'de).

4. Yıl : Tavışkan/tavşan/davşan/duşan/tafşkan (Türk lehçelerinin hepsinde vardır.);

Koyan (Kırgızlar'da);

Dvanş (Tuna Bulgarları'nda).

5. Yıl : Lu/ulu (Orkun âbidelerinde, Uygurlar'da, Birunî, Tusî ve Uluğ Beğ'de);

Nek (Timsah) (DLT'de);

Balık (İbn Mühanne'da);

Neheng (Azerbaycan'da);

Eksik (Bulgar Türkçesi'nde).

6. Yıl : Yılan/Jılan/Cılan/Dılom (Bütün Türk lehçelerinde vardır. (d-y) değişikliğinden dolayı Bulgar Türkçesi'nde dılom olmuştur.).

7. Yıl : Yond/Yont (Orkun âbidelerinde, Sarı Uygurlar'da, Birunî, Tusî, Uluğ Beğ ve DLT'de).

At (Anadolu, Azerbaycan ve Türkistan lehçelerinde);

Cılkı/yılkı (Kazak-Kırgızlar'da);

Morin/Mur(em) (Bulgar Türkçesi ve Moğolca'da).

8. Yıl: Koyun/Koy/Kon/Kun (Türk topluluklarının çoğunda görülür.);

Kuçı (Tuna Bulgarları'nda).

9. Yıl: Biçin/piçin/meçin (Orkun âbidelerinde, Uygur metinlerinde, Birunî, Tûsî, DLT ve Uluğ Beğ'de);

Maymun (Anadolu'da);

Maymal (Kazak ve Kırgızlar'da).

10. Yıl: Tavuk/takuk/takıgu/takagu/Tauk/took/taxakui (Bütün Türk lehçelerinde ufak değişikliklerle aynıdır.).

Toch (Tuna Bulgarları'nda).

11. Yıl: İt (Bütün Türk lehçelerinde aynıdır.).

12. Yıl: Tonguz/Domuz (Türk lehçelerinin çoğunda görülür.);

Lâğzın/algazın (Maniheist Uygurlar'da);

Docsh (Tuna Bulgarları'nda).

Anadolu'da 12 Hayvanlı Türk takviminin varlığı halen bilinmektedir. Kırzıoğlu'nun Kars-Ardahan-Çoruk bölgesinde yaptığı tesbitler, eski Türk takvimine uygunluk göstermektedir (45). Kars/Merkez Söğütlü köyünden derlenen bilgiler ise sıralamaya uymamaktadır. Ancak, bugün Kurmanç topluluğundan **Cemaldini** ve **Dilkhiri** oymaklarından meydana gelen köyde 12 Hayvanlı Türk takviminin varlığı kesin olarak tesbit edilmiş bulunmaktadır (46).

(45) M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine", **Folklor Postası**, Sayı: 9 (Haziran 1945), s. 9; Aynı yazar, "12 Ay Üzerine Dönen Yıllar ve Türkçe Ay Adları", **T.F.A.**, Sayı: 11 (Haziran 1950), s. 171.

(46) Mahmut Rişvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İstanbul 1978, s. 233.

Diğer yandan Maraş-Türkoğlu arasındaki köylerde yerleşmiş bulunan **Çakallı** aşiretinde de bu takvimin varlığı bilinmektedir. Bu köylerin bir kısmı aynı aşirete mensup olmalarına rağmen Türkçe, bir kısmı ise Kürt Türkçesi (47) konuşmaktadırlar. Hepsi de Sünnî mezheptendir. Her yıl bir hayvanın adıyla anılmaktadır. Ancak, bölgede araştırma yapamadığımızdan edindiğimiz bilgiyle yetinmek zorunda kaldık. Onlara göre bu yıl (1984) sıçan yılıdır. Bu yılın/1984 yılının kıtlık, sıkıntılı bir yıl olacağına inanmaktadırlar. Koyunculukla uğraşan bu aşiretin bu takvim bilgisi gerçekten şaşırtıcı olup, 1984 yılı 12 Hayvanlı Türk takviminde sıçan yılına tekâbül etmektedir. Yine edinilen bilgilere göre aşiret hayvancılıkla ilgili bütün işlerini bu eski Türk takvimine göre yapmaktadırlar (48).

---

(47) Değerli dilcilerimizden Tuncer Gülensoy, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde Türk aşiretlerinin kullandığı ve mahallî olarak **"Kurmançi"**, **"Zaza"** olarak adlandırılan dilin aslında bir Türk şivesi olduğunu çeşitli örnekleriyle ortaya koymuştur. Onun ifadesiyle bu şive **"Doğu Anadolu Osmanlıcası"**dır. Çok eski Türkçe dil örnekleri yanında Arapça ve Farsça kelimelerinde görüldüğü bölgedeki mahallî şive ayrı bir dil olmayıp doğrudan Türkçe'nin Doğu Anadolu'ya has bir şivesidir. Daha fazla bilgi için bk. Tuncer Gülensoy, "Kurmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar: I, Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası I.", **Türk Kültürü**, Sayı: 251 (Mart 1984), s. 197-202; Aynı yazar, "Kurmanci ve Zaza Türkçeleri Üzerine Araştırmalar, Eski Türkçe ve Doğu Anadolu Osmanlıcası II.", **Türk Kültürü**, Sayı: 252 (Nisan 1984) s. 253-262.

M. Rişvanoğlu'nun belirttiği Kurmanç topluluğundan Cemaldini ve Dilkhiri oymakları ile Maraş bölgesinde varlığı bilinen Çakırlı aşıreti'nde görüldüğü üzere Türk kültürünün çeşitli örnekleri ayrı bir ırk olduğu propagandası yapılan bu özbeöz Türk âşiretlerinde halen yaşamakta ve yaşatılmaktadır. Doğu Anadolu âşiretleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Mahmut Rişvanoğlu, **Doğu Âşiretleri ve Emperyalizm**, İstanbul 1978; Mehmet Eröz, **Doğu Anadolu'nun Türklüğü**, İstanbul 1982; Aynı yazar, **Türk Kültürü Araştırmaları**, İstanbul 1977; M. Aktok Kaşgarlı, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu Uygarlığına Giriş**, Ankara 1984 vb.

(48) Bu bilgiler tarafımıza Maraş'tan Sayın Avukat Yusuf Özbaş tarafından iletilmiştir. Ancak bölgeye giderek gerekli araştırma yapmak imkânı bulamadık.

12 Hayvanlı Türk Takvimi (49) güneş yılına göre hesaplanmıştır. Bir yıl dünyanın güneş etrafındaki hareketiyle veya güneşin oniki burcu devrederken geçiş süresine denilmektedir. Bu da 365 gün, 5 saat, 50 dakika, 47 saniyedir. Kesin hesaba göre Türk takvimi 2 dakika, 2 saniyelik bir fazlalık göstermekte, bu da 720 yılda bir güne tekâbül etmektedir. "Burç" karşılığı olarak DLT ve Kutadgu Bilig'de **"ükek"** kelimesi bulunmaktadır. Bu 12 burç sırayla şunlardır (50) :

1. Koç/kozı/kuzu burcu (Ar. Hamel burcu), 21 Mart - 20 Nisan.
2. Boğa/öküz/ud burcu (Ar. Sevr), 21 Nisan - 20 Mayıs.
3. Koz/İkizler burcu (Ar. Cevzâ), 21 Mayıs - 20 Haziran.
4. Kuçık/yengeç burcu (Ar. Seretâh), 21 Haziran - 20 Temmuz.
5. Aslan burcu (Ar. Esed), 21 Temmuz - 20 Ağustos.
6. Başak burcu (Ar. Sünbüle), 21 Ağustos - 20 Eylül.

---

(49) 12 Hayvanlı Türk takvimi için ayrıca bk. **Divan-ı Lûgat'it-Türk, C. I.,** s. 45 344, 346-347, 409, 438, 513; **C. III.,** s.7, 30, 142, 363; Rıza Nur, "Türk Takvimi", s. 2-3; İvan Manolof, "Türk Takvimi", **Türk Yurdu,** Sayı : 25/219 (Ocak 1930), s. 45; L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya,** C. II., trc. Sadreddin Karatay, İstanbul 1970, s. 138 vd.

(50) Kutadgu Bilig'de bu burçlar şöyle sıralanır :
"Kozı yazkı yulduz basa ud kelir,
Erentir kuçık birle sançu yarır."
(Koç bahar yıldızıdır, sonra boğa gelir/Terâzi ile Seretân dürtüşerek yürür), Bk. Beyit 139;
"Kör arslan bile koşnı buğday başı,
Basa ülgü boldı çadam ya işi."
(Bak! Arslan'ın komşusu Buğday başağıdır/Sonra Akreb ve Kavs'ın arkadaşı Mîzân gelir), Bk. Beyit 140;
"Basa keldi oğlak, künek hem balık,
Bular togdı erse yarudı kalık."
(Bundan sonra oğlak, kova ve balık gelir/Bunlar doğunca gökyüzü aydınlanır), Bk. Beyit 141;
Ayrıca bk. **DLT, C. I.,** s. 76; **DLT, C. III.,** s. 40, 221; O. Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi,** s. 27-28; "Çevremizde Burçlar", **Kars Eli,** Sayı : 55 (Şubat 1969), s. 10-11; Mustafa Turan, "Burçlara Göre Saya Günleri ve Mahallî İnanışlar", **Kars Eli,** Sayı : 57 (Nisan 1969), s. 2, 15-16.

7. Erentüz/Erentir/Ülgü/Terazi burcu (Ar. Mizân), 21 Eylül - 20 Ekim.

8. Çıdan/çadan/akrep/ (Ar. Akrep), 21 Ekim - 20 Kasım.

9. Yay burcu (Ar. Kavs), 21 Kasım - 20 Aralık.

10. Oğlak burcu (Ar. Cedi), 21 Aralık - 20 Ocak.

11. Könek/Kova burcu (Ar. Delv), 21 Ocak - 20 Şubat.

12. Balık burcu (Ar. Hût), 21 Şubat - 20 Mart.

Kutadgu Bilig'de bu burçlardan üçünün bahar, üçünün yaz, üçünün de kış yıldızı olduğu da belirtilmiştir (51).

Türk zaman bilgisine göre bir gün 12 eşit kısma ayrılmış olup, her birine **"çağ"** adı verilmektedir. Sırasıyla 12 çağ, bu oniki hayvanın adı ile anılmaktadır. Günün başlangıcı ise geceyarısıdır.

Oniki Hayvanlı Türk takviminde her üç ay bir mevsime tekabül etmektedir. Her mevsimin kendine has adı vardır. **DLT** (52)de bu mevsimler şöyle sıralanmaktadır:

1. Yeni-gün (Nevrûz)den sonra gelen mevsime **"Oğlak - ay",**
2. Sonra gelen mevsime "Uluğ oğlak-ay",
3. Sonra gelen mevsime "Uluğ-ay"dır.

Kaşgarlı Mahmud, dördüncüsünün adını bilindiği için yazmıyorum, şeklinde bir ifade kullanmış ise de daha sonraki bir konuda dördüncü mevsimi "Kadır-kış" olarak belirtmektedir (53).

(51) **"Üçi yazkı yulduz, üçi yaykı bil,**
Üçi küzki yulduz, üçi kışkı bil."
(Bil ki, bunlardan üçü bahar, üçü yaz, üçü sonbahar ve üçü de kış yıldızıdır.), Bk. Beyit 142.
Ayrıca bu burçların temsil ettikleri unsurlar da zikredilmektedir:
"Üçi ot, üçi suv, üçi boldu yil,
Üçi boldı toprak ajun boldı, il."
(Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır/Bunlardan dünya ve memleketler meydana geldi), Bk. Beyit 143.

52) **DLT, C. I.**, s. 347-348; DLT'de ilkbahar **"yay"** kelimesiyle ifade edilmektedir. Meselâ, **"Ödh yayıktı"** yâni **"bahar oldu"** (bk. **C. III.**, s. 160, 191).

(53) **DLT, C. I.**, s. 364.

DLT'de ay adlarına rastlanılmamaktadır. Ancak, takvimin kullanılışı ile ilgili olarak eski Türk kaynaklarında birçok misâller tesbit etmek mümkündür. Buna göre önce yılın adı belirtildikten sonra ay ve gün rakamla ifade olunmaktadır (54).

Eski Uygur hukuk belgelerinde bu tarihlemenin örneklerini görmek mümkündür : **"Küskü yıl altınç ay on yangıqa", "Taqıgu yıl ikindi on yangıqa", "Biçin yıl çahşapud ai iki yangı"** (55) gibi. Gene bu takvimin kullanılışı ile ilgili olarak Eugene Schuyler şöyle bir misâl vermektedir : **"Bir Kırgız'a yaşı sorulduğu takdirde nadiren yılın tarihini veya rakamını ifade eder. Genellikle bunun yerine, -yaşım atım yılıdır- şeklinde cevap verir. Fakat daha kati bir cevap istenirse, "üçüncü müçel'denim- şeklinde cevap verir."** (56). Müçel, Moğolca olarak 12 yıllık bir devreye verilen addır.

Tarihî belgelerin ışığında ay ve güneş yılına göre Türkler'in kullandığı bazı ay adları tesbit olunmuştur. Buna göre : **"Aramay, ikindi, üçünc-ay, törtinç-ay, beşinç-ay, altınç-ay, yitinç-ay, sekizinç-ay, tokusınç-ay, onınç-ay, bir yiğirminç-ay (yâni yirmiye bir), çakşaput"** gibi ad adları vardır. Ancak, bu aylar, ay yılına göre düzenlendiği için Türk matematikçileri aşağı-yukarı 19 yılda 7 defa olmak üzere bir yıla bir 13. ay eklemektedirler (57).

Altay Türkleri'nde de bazı aylar tesbit edilmiştir. Ancak, bunların gün olarak çeşitlilik gösterdikleri sanılıyor. Bunlardan;

Haziran ayı	:	İzü-ay/ıssı-ay
Mayıs ayı	:	Küükay
Nisan ayı	:	Erenisay
Mart ayı	:	Tulagan ay

(54) "Küskü yıl-ın/tokuzunç ay-nıng on yangı-ta.." (Bk. Reşit Rahmetî Arat, **Eski Türk Şiiri**, Ankara 1965, s. 124-125.

(55) T. C. Adliye Vekilliği, **Türk Hukuku Tarihi, Araştırmalar ve Düşünceler, Belgeler**, Ankara 1935, s. 11-13.

(56) Eugene Schuylar, s. 165-166.

(57) Şerefeddin, s. 338; O. Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, s. 32-33.

II. Kânun : Çağanay
I. Kânun : Kurağan-ay
II. Teşrîn : Kiçi ürgen
I. Teşrîn : Ulu ürgen
Eylül : Sığın ay

gibi adlar bilinmektedir (58).

Türkler, zamanla İslâmiyet'in etkisi ile bazı Arapça ay adlarını da kullanmışlardır. Ancak, bütün bunların yanında mahallî olarak ve tamamen Türkler'in yaşayışlarından kaynaklanan çeşitli ay adları da Türk kültüründe yerini almıştır. Bu adlar incelendiğinde genellikle hayvancılık ve çiftçilikten kaynaklandığı anlaşılır. Folklörcülerimizin çeşitli bölgelerden derledikleri bu ay adlarını aşağıda bölgeleriyle vereceğiz (59).

Ocak ayı : Zemperi (Erzincan), Zemheri (Giresun, Kars, Çorum, Tunceli, Erzurum/Şenkaya), Kanun-î sanî (Muş, Van/Erciş), Orta karakış (Malatya/Dârende), Karakış (Kars, Van/Erciş), Denğ/Donğ-ay (Posof, Şavşat), Çileler-ayı (Posof, Şavşat).

---

(58) O. Turan, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, s. 51-52.

(59) Anadolu'daki mahallî ay adları ile ilgili olarak bk. Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor,** İstanbul 1939, s. 191; Ali Rıza Yalman (Yalkın), **Cenupta Türkmen Oymakları,** C. I., Haz. Sabahat Emir, Ankara 1977, s. 54; M. Kemal Özergin, "Halk Takviminde Aylar", **T.F.A.,** Sayı : 238 (Mayıs 1969), s. 5275-5277; Adli Eğiter, "Kafkas Folklorundan Örnekler : Lezginka ve Nevrûz", **Hayat Tarih,** Yıl : 6, Sayı : 1 (1 Şubat 1970), s. 85; Mürsel Köse, "Kars'ta Kotan, I.", **T.F.A.,** Sayı : 169 (Ağustos 1963), s. 3149; Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te Halk Takvimi ile İlgili Töreler", T.F.A., Sayı : 346 (Mayıs 1978), s. 8319; M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine", **Folklor Postası,** Sayı : 9 (Haziran 1945), s. 9; Aynı yazar, "12 Ay Üzerine Dönen Yıllar ve Türkçe Ay Adları", **T.F.A.,** Sayı : 11 (Haziran 1950), s. 171; Aynı yazar, "Erzurum'un Şenkaya İlçesi Merkez Köyü Örtülü'de Halk Takvimi, Çevre Ağzı, Yemiş, Ağaç ve Ot Adları", **T.F.A.,** Sayı : 262 (Mayıs 1971), s. 5950.

Şubat ayı: Gücük/Gucuk (Kars, Ardahan, Şavşat, Erzurum/Şenkaya, Kandıra, Giresun/Alucra, Malatya/Dârende, Sinop), Son karakış (Malatya/Dârende), Yağar (Gaziantep).

Mart ayı: Adar (Muş), Berdelacuz (Kars), Döldökümü (Kars, Pasinler, Erzurum/Şenkaya, Oltu), Kuzu-ay (Kars, Pasinler, Ardahan, Oltu), Yaz-başı (Kars, Arpaçayı ve Aras boyu, Pasinler, Oltu), Beşe/Deli beşe (Gaziantep, İlbeyli Türkmenleri).

Nisan ayı: (Malatya/Dârende), Aprıl/Abril/Ebrul/Abrul/Abrel/İbril (Erzincan, Muş, Gaziantep, Giresun/Alucra, Kandıra), Yağmur-ayı (Kars, Posof, Erzurum/Şenkaya), Yağar-ay (Posof), Çift-ayı (Erzurum/Şenkaya).

Mayıs ayı: Gulan/Gülân (Muş, Van/Erciş), Çift-çıkarma (Kars), Çiçek-ayı (Kars, Ardahan, Kağızman), Tut/dut ayı (Kağızman).

Haziran ayı: Kiraz/Kirez ayı (Giresun/Alucra, Kars, Ardahan, Kağızman, Erzurum/Şenkaya), İlk temus ayı (Malatya/Dârende), Ekim ayı (Kars), Orak-ay (Gaziantep), Yay/Yayla ayı/Yaz (Kağızman), Yayın önayı (Tunceli).

Temmuz ayı: Orak-ayı (Giresun/Alucra, Kağızman), Orta temus ayı (Malatya/Dârende), Ot biçimi (Kars, Pasinler, Oltu), Kotan ayı (Kars, Kağızman), Harman (Gaziantep), Orağ ayı (Ardahan, Şavşat), Vartever/Vartiver (Erzurum/Şenkaya), Çayır-ayı (Erzurum/Şenkaya, Kars, Pasinler, Oltu), Yayın orta-ayı (Tunceli).

Ağustos ayı: Tabak ayı (Muş), Son temus ayı (Malatya/Dârende), Arpa biçimi (Kars), Ot biçimi (Kars), Çürük ay (Kars, Posof, Şavşat, Ardahan), Kokmuş ay (Erzurum/Şenkaya), Biçim ayı (Posof, Şavşat, Ardahan, Kars), Meyram/Mayram ay (Posof, Şavşat), Yayın geri ayı (Tunceli).

Eylül ayı: Haç ayı (Giresun/Alucra), İlk güz ayı (Malatya/Dârende, Gaziantep), Harman (Kars, Posof, Şavşat), Böğürüm/Bogrum ay (Kars, Posof, Şavşat, Ardahan), Kâgos/Kâgus (Erzurum), Güzün önayı (Tunceli).

Ekim ayı: Havara/Avara (Erzincan, Giresun/Alucra), Teşrîn-i Evvel (Muş, Van/Erciş), I. Çirin (Muş), Ortagüz ayı (Malatya/Dârende, Gaziantep), Dendöğümi (Kars), Sultanay (Ardahan, Posof, Şavşat), Değirmen ayı (Ardahan, Posof, Şavşat), Kharman/Harman ayı (Kars, Erzurum/Şenkaya), Şarap ayı (Kars, Ardahan, Posof, Şavşat), Üzüm ayı (Kars), Güzün orta ayı (Tunceli).

Kasım ayı: Koç ayı (Erzincan, Giresun, Kars, Posof, Şavşat, Erzurum/Şenkaya), Koçkatımı (Kars, Erzurum/Şenkaya, Posof, Şavşat), Teşrin-i sâni (Muş, Van/Erciş), II. Çirin (Muş), Son güz ayı (Malatya/Dârende, Gaziantep), Gezel ayı (Erzurum/Şenkaya), Yaprak dökümü (Erzurum/Şenkaya), Güzün geri ayı (Tunceli).

Aralık ayı: Karakış/Garakış (Tunceli, Kars, Erzincan, Giresun/Alucra, Pasinler, Oltu, Erzurum/Şenkaya, Gaziantep), Kanun-ı evvel (Muş, Van/Erciş), İlk karakış (Malatya/Dârende), Nakhır kovan (Kars, Pasinler, Oltu).

12 Hayvanlı Türk Takvimine Göre
Günümüz Karşılığı

Sıçan yılı	1900	1948	1960	1972	1984	1996
Ud/Sığır yılı	1901	1949	1961	1973	1985	1997
Pars yılı	1902	1950	1962	1974	1986	1998
Tavşan yılı	1903	1951	1963	1975	1987	1999
Lu yılı	1904	1952	1964	1976	1988	2000
Yılan yılı	1905	1953	1965	1977	1989	2001
Yund/at yılı	1906	1954	1966	1978	1990	2002
Koyun yılı	1907	1955	1967	1979	1991	2003
Biçim/maymun yılı	1908	1956	1968	1980	1992	2004
Tavuk yılı	1909	1957	1969	1981	1993	2005
İt yılı	1910	1958	1970	1982	1994	2006
Tonguz/domuz yılı	1911	1959	1971	1983	1995	2007

Türkler'in kullandığı takvimleden birisi de **"Celâlî Takvimi"**dir. Takvimin tesbitini emreden Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh (1072-1092)tır. Sultan Melikşâh, önce Isfahan daha sonra da Bağdad'ta

birer rasathane kurdurmuş ve buralarda devrin hey'et (astronomi) âlimlerini görevlendirmişti. Bu rasathanelerin yeri hakkında Isfahan, Rey ve Nişabur arasında tereddütler vardır (60). Sultan'ın görevlendirdiği âlimler arasında **Ömer Hayyâm** (Ebû'l-feth Ömer b. İbrâhim il-Hayyâmî, ölm. h. 526/1.1131), **Ebu'l-muzaffer İsfirâzî, Meymûn en-Necîb el-Vasıtî** gibi devrin hey'etçileri bulunmaktadır. Sultan Melikşâh h. 467/m. 1074-1075 yılında yeni bir takvimin düzenlenmesini emretmiş, adı geçen devrin hey'etçileri çeşitli rasatlardan sonra bir takvim meydana getirmişlerdi. Takvime Sultan'ın **"Celâleddin"** lâkabına nisbetle **"Celâliye", "Tarih-i Celâlî"** veya **"Tarih-i Melikî** gibi adlar verilmiştir (61).

Celâlî Takvimi, Sultan Melikşâh'ın ölümüne kadar (1092) devlet işlerinde kullanılmıştır. İslâmî eserlerde bu takvim pek az kullanılmış, daha çok İslâmiyet'in etkisiyle hicrî takvim veya Türkler'in eski Oniki Hayvanlı Türk takvimi kullanılagelmiştir. Celâlî Takvimi'nden bahseden İslâm edîbleri arasında Şeyh Sâdî (ölm. XIII. yy.), ilk Osmanlı müelliflerinden Ahmed Dâî zikredilebilir. Ayrıca Ömer Hâyyâm, bu takvimle ilgili olarak **"Zîc-i Melikşâhî"** adlı bir risâle kaleme almıştır (62).

Celâli Takvimi'nin düzenlenmesinin en önemli sebebi hicrî takvimin devlet işlerinde yetersiz kalışıydı. Çünkü Abbasîler (751-1258) den beri sağlam bir malî takvim yapılamamıştı. Celâlî Takvimi'nde güneş yılı esas alınmış olup, ilmî bakımdan gene güneş yılını temel alan Gregorien takviminden daha sağlam ve hassastır. Güneşin koç burcuna girdiği günü **(nevrûz)** yılbaşı olarak kabul edilmişti. Takvimin tek mahzuru h. 21 Mart 471/m. 15 Mart 1079 tarihinden itibaren yeni bir tarih başlangıcı kabul etmesidir (63). Daha sonraları terkedilmesinin en önemli sebeplerinden birisi de bu olsa gerektir.

---

(60) H. Suter, "Celâlî", **İA.**, C. III., s. 59.

(61) İbrahim Kafesoğlu, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu,** İstanbul 1953, s. 185-186; Aynı yazar, **Sultan Melikşâh,** İstanbul 1973, s. 169-170; Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti,** Ankara 1965, s. 241.

(62) H. Suter, s. 59.

(63) H. Suter, s. 60.

III. TARİH BOYUNCA TÜRKLER'DE BAYRAMLAR

Bayramlar, her millette görülen ve toplumun bütün fertleri tarafından benimsenen ve günümüzde bütün imkânlarıyla halkın katıldığı ortak âdetlerdendir. Bütün bayramların dinî veya millî bir inanıştan, o toplumu ilgilendiren ortak bir hatıradan, geleneklerden, duygulardan ve tabiattan doğduğu bilinmektedir. Her dinin ve özellikle Türkler'de millî bir din haline gelen İslâmiyet'in, eski bayram ve âyinleri pagan dönemi gelenekleri olarak kabul etmesi tabiidir. Ancak, İslâmiyet'i sathî bir biçimde kabul etmiş olan ilk Müslüman, konar göçer Türk toplulukları, sürgün avı, toy, şölen, yuğ vb. gibi âdetleri İslâmiyet'e rağmen bu dinin yeni bir unsuru olarak devam ettirmişlerdir. Bu an'aneler çeşitli Türk topluluklarında birbirlerinden çok az farklarla günümüz Türk dünyasına bir kültür mirası olarak intikal etmiştir. Özellikle **yeni-yıl, yıl-başı, yeni-gün** gibi adlarla ifade olunan bahar bayramları ve âdetleri Türkler arasında coşkunlukla kutlanılagelmiştir. Bu bayramlar, çeşitli Türk topluluklarında değişik adlarla anılmışlarsa da, ancak, kutlama törenlerindeki an'aneler, inanışlar, törenler küçük farklılıklarla bir bütünlük göstermektedir.

Bayram teriminin anlamı DLT'de, **"Bedhrem, halk arasında gülme ve sevinme, bir yerin ışıklarla ve çiçeklerle bezenmesi ve orada sevinç içinde eğlenilmesidir."** (64) şeklinde verilmektedir. Sevinçli günler yâni bayramlar oldukça çeşitlidir. Bayramları genel olarak ferdî, dinî ve millî bayramlar olmak üzere üç ana kategoride toplayabiliriz. Ferdî bayramlar arasında çocuğun doğması, sünnet düğünü ve evlenme sayılabilir. Dinî bayramlar toplumun bütün fertlerine malolmuş bayramlardır. Müslümanlar'ın ramazan, kurban bayramları, hristiyanların noel bayramları bu türden bayramlardır. Bir de bunların dışında halkın

---

(64) Kaşgarlı Mahmud, **Divan'ı Lûgat'it-Türk,** Çev. Besim Atalay, C. I (Ankara 1939), s. 263, 484; C. III. (Ankara 1941), s. 176.

hayatından, hayat felselesinden, vicdanından doğmuş bayramlarla tabiatın değişmesinden kaynaklanan topluma malolmuş millî bayramlar vardır. Millî bayramlar, ya belli zamanlarda yapılan âyin ve törenlerden ibarettir veya tesadüfî olaylar dolayısıyle ortaya çıkmış bayramlardır. Belli zamanlarda yapılan âyin ve törenler genelikle ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılan bayramlardır. Eski Türk İmparatorlukları devrinde ilkbahar ve güz bayramlarının devletin resmî bayramı olduğuna dair çeşitli Çin kaynakları şahitlik yapmaktadır (65). Bunların içinde hiç şüphesiz, kışın soğuğundan, karından kurtuluş; yeşeren, can bulan tabiata duyulan sevginin şekillendirdiği **"bahar bayramları"** oldukça önemlidir. Baharın gelmesi şüphesiz her toplumda büyük sevince sebep olur. Bu bakımdan her millet baharın gelişiyle ilgili ayrı törenler yaparlar. Denilebilir ki, tabiattaki değişiklikler tarih boyunca her milletin hayatında birer dönüm noktası olmuştur. Mevsimlerin başlangıcı veya bitimi bu bayramların temelini oluşturmaktadır. Bu şekilde bayram günlerinin zamanla tesbitinden sonra insanlar bu günlerde çeşitli törenler, âyinler ve eğlence şekilleri ortaya koymuşlardır. Öyle ki, bayramlar dinî, mitolojik, folklorik bir özellik kazanmış ve milletlerin vazgeçilmez âdetleri arasına girmiştir.

Zamanla bu bayramlara dinî bir mahiyet de kazandırılmış ve gelenek daha da sağlamlaştırılmıştır. Meselâ hıristiyanların **"Paskalya Bayramı"**, eskiden **"kışın ölüp, ilkbaharda dirilen"** tabiat için yapılan bir bayramdı. Hıristiyanlık inancıyla bu gelenek kaynaştırılmış ve bugün **"İsa'nın ölüp, dirildiği gün"** şeklinde dinî bir bayram karakterine girmiştir. İranlılar'da **"mihrigân/Mihricân ve Nevrûz"**, Türkler'de **"Hıdır-nebî ve Ergenekon/Nevrûz"** bu şekilde bir mahiyet değiştirmiştir.

III.1. TÜRKLER'DE BAHAR VE BAHAR BAYRAMLARI :

Türk topluluklarının baharla ilgili gelenekleri ve türleri oldukça çeşitlidir. Ancak, bahar bayramı geleneğinin Türkler'de tarihin en eski dönemlerine kadar indiği görülmektedir. Özellikle mevsimleri esas alan

(65) Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar,** Ankara 1954, s. 97; Aynı yazar, **Eski Türk Dini Tarihi,** İstanbul 1976, s. 46.

bayramlar, ilkbahar, güz ve yaz mevsimlerinde, bu mevsimlerin başında ve sonunda büyük törenlerle kutlanırlardı.

Türkler'de çok eskiden beri baharın gelişi, tabiatın canlanışı, destanlarda, masallarda, türkülerde, şiirlerde, âşıkların kobuzlarında, sazlarında terennüm edilir ve bahardan çoşkunlukla söz edilirdi. İlk ansiklopedik Türk lûgatı olan **Divan-ı Lûgat'it Türk**'te baharın gelişi, **"suların çoğalması, karların eriyip dağ başlarının görünmeye başlamaları, dünyanın nefesinin ısınması yâni havaların ısınması, türlü çiçeklerin açılması, yeryüzüne yemyeşil bir ipek kumaşın serilmesi, hayvanların çoğalmaları"** olarak yorumlanmaktadır (66).

---

(66) DLT'te baharla ilgili kıtalar şunlardır:

"Türlüg çeçek yarıldı,
Barçın yadhım kerildi,
Uçmak yeri körüldi,
Tumlug yana kelgüsüz."

(Baharda türlü çiçekler açıldı/Sanki ipek kumaştan döşek serildi/Cennetin yeri görüldü/Zaman ılıdı, soğuk hiç gelmeyecektir), bk. **DLT, C. I.**, s. 119;

"Kaklar kamug kölerdi,
Taglar başı ilerdi,
Ajun tını yılırdı,
Tütü çeçek çerkeşür."

(Sular çoğaldı, çukur yerler doldu/Dağ başları göründü/Dünyanın nefesi ısındı/Türlü çiçekler açıldı, sıralandı.), bk. **DLT, C. I.**, s. 179;

"Kolan tükel komıttı,
Arkak sukak yumuttı,
Yaylag taba emitti,
Tizik turup segrişür."

(Bahar, kolanı-geyiği-sığını coşturarak bir araya topladı/Bunlar yaylaya doğru akıştılar/Sıra sıra olup sevinçlerinden zıpladılar.), bk. **DLT., C. I.**, s. 214-215;

"Yaşın atıp yaşnadı,
Tuman turup tuşnadı,
Adhgır kısır kişnedi,
Ögür alıp akraşur."

(Bulut, şimşek çaktırdı ve bulutlar coştu/Kısrakla aygır baharın geldiğini görerek kişnediler/Her aygır kısrağını aldı.), bk. **DLT., C. I.**, s. 236;

Diğer bir kültür kaynağımız olan Kutadgu Bilig'de de bahar "**yay**" ve "**yaz**" kelimeleriyle ifade edilmiş ve baharın güzellikleri bir bir anlatılmıştır (67).

"Yılkı yazın atlanur,
Otlap anın etlenür,
Begler semüz atlanur,
Sewnüp ögür ısrışur."
(Hayvanlar baharda iyileşir, etlenir/Beyler binmek için semiz atlar bulurlar/Baharın muştusuyla, yılkı sevinerek birbirini ısırır.), bk. **DLT., C. I.,** s. 285;
"Yarattı yaşıl çaş,
Sawurdı ürüng kaş,
Tizildi karakuş,
Tün kün üze yürkenür."
(Ulu Tanrı, baharda yeşillikten perûze gibi olan göğü yarattı/Üzerine yeşim gibi yıldızlar saçtı/Mizan yıldızı dizildi/Gece ile gündüz birbiri üzerine örtülüyor.) bk. **DLT., C. I.,** s. 331;
"Kaklar kamuğ kölerdi,
Taglar başı ilerdi,
Ajun tını yılırdı,
Tütü çeçek çerkeşür."
(Baharda sular çoğaldı, göllere doldu/Dağ başları hayal-meyal göründü/ Dünyanın nefesi ısındı/Sıra sıra çiçekler bitti.), bk. **DLT., C. II.,** s. 283;
"Yağmur yagıp saçıldı,
Türlüg çeçek saçuldı,
Yinçü kabı açıldı,
Çından yıpar yuğruşar."
(Yağmur taneleri saçıldı/Yerden çiçekler çıktı/İnci, mercan çiçekleri açıldı/Sandalla misk birbirleriyle yoğrulmuş gibi koku saçar.), bk. **DLT., C. II.,** s. 122.

(67) Baharın güzellikleri Kutadgu Bilig'de 60. ilâ 80. beyitler arasında çok güzel ifade olunmaktadır. Bu beyitlerden birkaç örnek vermekle yetineceğiz:
"Kurımış yıgaçlar tonandı yaşıl,
Bezendi yipün al sarıg kök kızıl."
(Kurumuş ağaçlar yeşiller giyindi/Tabiat mor, al ve kızıl renkler ile süslendi.), bk. Kutadgu Bilig, Beyit: 67;
"Yağız yir yaşıl torku yüzke badı,
Hıtay arkışı yadtı tavgaç edi."
(Kara-yer yüzüne yeşil ipek bağladı/Hıtay kervanı da bunun üstüne Çin kumaşı yaydı.), bk. Kutadgu Bilig, Beyit: 68.

Çeşitli Türk lehçe ve şivelerinde bayram karşılığı olarak çeşitli kelimeler kullanılmaktadır. Bunlardan Uygur Türkçesi'nde bayram kelimesinin karşılığı olarak **"toy"** kelimesini görüyoruz (68). Toy kelimesinin bayram karşılığı dışında, düğün ve yemekli tören gibi anlamları da bulunmaktadır. Aynı şekilde Kırgızlar'da da **"toy"** kelimesi, düğün ve bayramı ifade etmektedir. Kırım Türkleri'nde çiftçilikle ilgili olarak bir bahar bayramı tesbit edilmiştir. **"Saban-tuyı/sapan-tuyı"** denilen bu bayramda da toy kelimesi bayramı ifade etmektedir (69). Kazan Türkleri'nde de **"tuy"** kelimesi bilhassa düğün ve herkesin katıldığı eğlenceler yâni bayram karşılığında kullanılmaktadır (70).

Çuvaşlar'da yemekli olarak kutlanan ve aile fertlerinin tamamının katıldığı iki bayram görünmektedir. Bunlardan ilki, baharda ekimden sonra; diğeri de güz mevsiminde kutlanmaktadır. Bu bayrama **"eretle pedeyesmane"** (71) adı verilmektedir. Ayrıca Çuvaş Türkçesi'nde bayram kelimesi karşılığı olarak bir de **"üvey"** sözü mevcuttur. **"Bayram günü"** karşılığı olarak **"üyev-kün"** denilmektedir (72). Çuvaş Türkçesi'nde ayrıca yılın ilk ayı karşılığı olarak **"kerlace"** kelimesi de mevcuttur (73).

Bayramlarla ilgili olarak kaynaklara baktığımızda kat'i gün belirtilmemekle beraber Asya Hunları'ndan beri bütün Türk hânedanlarında bayram törenlerinin varlığı bilinmektedir. Bu törenlerin bir kısmı devletin resmî töreni mahiyetindedir.

Asya Hunları **(Hiyung-nular)** yılın birinci, beşinci ve dokuzuncu ayında olmak üzere yılda üç defa bayram yaparak göğe kurbanlar sunarlardı. Yılın ilk ayında yapılan tören Tanhu'nun sarayında olurdu. Hunlar'a bağlı boyların başbuğları Tanhu'nun sarayında toplanırlar,

---

(68) Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** İstanbul 1968 (II. Baskı), s. 248.

(69) Reşit Rahmeti Arat, **Vekâyî, Babur'un Hatıratı,** C. II. Ankara 1946, s. 656.

(70) **Babur'nâme,** C. II., s. 656.

(71) H. Paasonen, **Çuvaş Sözlüğü,** İstanbul 1950, s. 28.

(72) H. Paasonen, s. 194.

(73) H. Paasonen, s. 67.

yer-su ve gök tanrılara kurbanlar sunarlardı (74). Beşinci ayda (Haziran ayı) **Lung-Ç'eng** (75) denilen yerde atalarına, yer-sular'a ve gök-tanrı'ya kurbanlar sunmak suretiyle büyük bir tören yapılırdı. Bütün bu bayramlar sırasında bir ormanın etrafında veya yere çakılmış ve işaret vazifesi gören dalların etrafında at yarışı (koşusu) yapılması da âdet halinde idi (76).

Tabgaçlar (77) (315-550, 557)da ilkbaharın ilk ayında ülkenin doğu bölgesindeki tapınak görevini gören **"taş-ev"**de Göktanrı'ya ve ata ruhlarına kurbanlar sunarlardı. Daha sonra bölgeye kayın ağacı dikilirdi (78).

Göktürkler (Tu-Cüe/Tukyu) (552-744)in biri ilkbaharda olmak üzere yılda üç defa tekrarladıkları törenleri vardı. Törenlere başta Kağan olmak üzere, devlet ileri gelenlerinin tamamı iştirak ederlerdi. Göktürkler'in büyük bayramı beşinci ayın ikinci yarısında olup, bu bayram Ötüken bölgesinde Tamır Irmağı kaynağında, Göktanrı'ya, Yer-sular'a kurbanlar sunulmasıyla başlardı (79). St. Julien, bu törenlerin beşinci ayın 20'sinde (80), E. Chavannes ise beşinci ayın 8'inde (81) yapıldığını ileri sürmektedirler. İ. Kafesoğlu ise gün belirtmemekle beraber bu törenlerin **"Atalar Mağarası"**nda icra edildiğini

---

(74) Ongın nehri bölgesinde, Karakum şehri yakınında bir yerdir. Lung-Çıng'da denir. Bk. W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları,** trc. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1942, s. 76; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** İstanbul 1984 (III. Baskı), s. 289.

(75) Deuignes, **Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sair Garbî Tatarların Tarih-i Umumisi,** trc. Hüseyin Cahit Yalçın, C. I., İstanbul 1923, s. 201; Abdulkadir İnan, **Şamanizm,** s. 2; Aynı yazar, **Eski Türk Dini Tarihi,** s. 3, 180.

(76) W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları,** s. 76.

(77) Çince To-ba, T'o-pa ve Wei adlarıyla bilinen Türk hânedânı.

(78) İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü,** s. 290; Abdulkadir İnan, **Şamanizm,** s. 3; Aynı yazar, **Eski Türk Dini Tarihi,** s. 4, 181.

(79) W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları,** s. 87; O. Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi,** s. 43.

(80) St. Julien, "Documents sur les Toukioue", **J.A.,** C. III (1864), s. 335.

(81) E. Chavannes, **Documents sur les Toukiu (Turcs) Occidentaux,** St. Petersburg, 1903, s. 15.

ifade etmektedir (82). Törenin Atalar Mağarası'nda yapılması hususu St. Julien'de de görülür (83). W. Eberhard, Göktürkler'de görülen bu ilkbahar bayramının taze çayırların yetiştiği ve tayların çoğaldığı zaman yapıldığına dikkati çekerek bu bayramın ziraat kültürlerinde görülen **"bereket"** bayramı mahiyetinde olmayıp doğrudan bir yer kültü olduğunu ileri sürmektedir. (84)

Uygur Kağanlığı döneminde (745-840)de Göktürkler gibi beşinci ayda Tamır Irmağı kaynağında kurbanlar sunarak törenler yapılmakta idi (85). Bilindiği gibi Uygur Kağanlığı dağıldıktan sonra (840), Turfan bölgesine (Gav-Çang) yerleşen Uygur Türkleri Budizm'i kabul etmişlerdi. Bu Gav-Çang/Turfan Uygurları, Wang Yen-Dö'nün anlattık larına göre ilkbahar aylarında cemaat halinde civardaki mabedlere gitmekte idiler. Bu mâbedler şehirden hayli uzakta bulunduklarından âdeta küçük de olsa bir yolculuk gerektirmekte idi. Bu sebeple Uygurlar atlarına biner, kılıçlarını, yaylarını ve oklarını kuşanırlar ve bu yerlere bu şekilde giderlerdi. Burada kötü ruhlardan korunmak için Uygurlar bazı eşyalara ok atarlardı (86).

Uygur Kağanlığı'nın yerine kurulan Kırgız Kağanlığı (840-920) hakkında bilgi veren X. yüzyıl İslâm seyyâhlarından Ebu Dülef, Kırgızlar'ın her yıl üç bayramları olduğunu kaydetmektedir (87).

İlhanlılar zamanında (1220-1350)da bahar bayramı geleneği görülmektedir. Misyoner Wilhelm Von Rubruck'un zamanında bu tarih 9 Mayıs idi. Berthold Spuler, ancak bu tarihin her yıl değiştiğini belirtmektedir (88). Bu bahar bayramının muhtemelen mayıs ayının ilk

---

(82) İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** s. 289.
(83) St. Julien s. 335.
84) W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları,** s. 94.
(85) İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** s. 289.
(86) L. Ligeti, **Bilinmiyen İç Asya, II.,** trc. Sadreddin Karatay, İstanbul 1970, s. 82.
(87) Abdulkadir İnan, **Şamanizm,** s. 8; Aynı yazar, **Eski Türk Dini Tarihi,** s. 11.
(88) Berthold Spuler, **İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350,** trc. Cemal Köprülü, Ankara 1957, s. 190.

haftasında olduğu düşünülebilir. Bu bayramda beyaz kısraklar takdis edilir, kımızlar dağıtılırdı. Ancak, kımız dağıtımı ile ilgili olarak müslüman Kazak, Kırgız ve Başkırtlar'da da bu şekilde bir kımız bayramını görmekteyiz. Buna **"Kımız-murunduk"** denilmektedir. Bu kımız bayramı da mayıs ayı içinde yapılmaktadır. Başkırt kadınlarının erkekleri, küçük erkek çocukları yanlarına almadan yaptıkları diğer bir bahar töreni daha vardır. Bu törene **"karga-toy"** adı verilmekte ve kargalara darı, süt vb. gibi şeyler ikram edilirdi (89).

III.2. TÜRKLER'DE YILBAŞI :

Türkler'de yılbaşı bahar mevsiminin ilk ayındadır. Bunun tesbiti için önce bahar mevsiminin girişi ile ilgili bazı âdetleri, törenleri, inançları açıklamamız gerekmektedir. Kış mevsimi çeşitli bölgelerimizde kısaca **"çile/çille ayı"** olarak ifade olunmaktadır. Aras boyunda ise kış mevsimi üç dönemde düşünülmekte, bunlara büyük çile, küçük çile ve bayram ayı gibi adlar vermektedirler.

III.2. Büyük Çile :

Gecenin en uzun olduğu 21 Aralık'tan sonra gelen 40 güne **"büyük çile"** denilir. Takvim bilgisi bakımından 21 Aralık-30 Ocak günleri **"erbain"** olarak adlandırılır (90). Kışın en uzun soğuk ve sert geçtiği bu dönem **"zemherî"** adıyla da ifade olunmaktadır. Uzun kış geceleri genellikle mahallî birtakım eğlencelere de sahne olmaktadır.

III.2.2. Küçük Çile :

Büyük çilenin, erbain'in bitiminden sonra gelen 20 güne **"küçük çile"** adı verilmektedir. Genelde 30 Ocak'tan, baharın başlangıcı olan 22 Mart'a kadar olan süre **"hamsin"** olarak bilinir (91). Kışın oldukça sert geçtiği bir devredir. Kars ve çevresinde bu dönemle ilgili olarak;

---

(89) Abdulkadir İnan, **Şamanizm**, s. 97; Aynı yazar, **Eski Türk Dini Tarihi**, s. 46.

(90) "Hicrî, Rûmî, Milâdî Yıllar ve Yılbaşı...", **Pirelli**, Sayı : 52, (Ocak 1969), s. 7.

(91) Aynı yer.

"Tendirden beserem, külfeden çıkarsan der küçük çile,
O'na senin dalan yazdır, der büyük çile."

şeklinde bir darbımesel söylenmektedir (92). Küçük çile'nin son üç günü Iğdır ve çevresinde, Azerbaycan'da, Tunceli ve çevresinde oldukça yaygın bir inanç vardır. Bu **"Hıdır/Hızır-nebî"** inancıdır. Bir bakıma bu, bahar törenlerinin başlangıcı sayılabilir.

III.2.3. Hızır Nebî :

Hızır inancı Türkler'de doğrudan doğruya baharın gelmesi merasimi ile ilgili bir inançtır. Bu hususta oldukça geniş bir araştırma yapan Mîrali Seyitoğlu/Seyidov, yazın gelmesinin ister konar-göçer olsun, ister çiftçilkle uğraşsın bütün Türk toplulukları için bir hayat meselesi olduğunu belirterek havanın, toprağın ısınmasının mühim bir olay olduğunu ifade etmektedir. Ona göre o yılın bereketli olabilmesi için özellikle iki hususun Türkler'ce afsunlanması gerekmektedir. Bu iki unsur hava ve sudur (93). İşte bu sebeple çeşitli Türk toplulukları yazı önce karşılamak için çeşitli törenler yapmaktadırlar. Böylece ağaçların, bitkilerin, çiçeklerin yeşermesi, hayvanların kuzulaması tabiatın canlanması, yeni bir hayatın başlaması mümkün olabilecektir. Bütün bunlara can verecek ise sıcaklıktır. Seyidov;

"Hızır, Hızır hız getir,
Var dereden od getir..
Hızır'a Hızır deyirler,
Hızır'a çırağ koyurlar."

manisinden hareketle halkın Hızır'dan ne isteyebileceğini araştırmakta ve bunu **"ateş, kızgınlık, coşkunluk, kuvvet, kut"** olarak açıklamakta-

---

(92) Nizamettin Onk, "Aras Boyu Örf ve Âdetleri : Nevrûz Bayramı", **Türk Kültürü,** Sayı : 119 (Eylül 1972), s. 1209.

(93) Mirali Seyidov, **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynagları,** Bakû 1983, s. 103; Mirali Seyitoğlu/Seyidov, "Türk Boyları'nda Hızır İnancı I.", **Azerbaycan,** Sayı : 239 (Mayıs 1982), s. 10.

dır (94). Havaların ısınması, sıcaklık o yılın bereketli olmasına kâfi değildir. Bereket için gerekli olan ikinci unsur sudur. Seyidov bunu da İlyas'la açıklamaktadır. Türk tefekkürünü ateşi yâni sıcaklığı temsil eden Hızır'la, suyu temsil eden İlyas'ı birleştirerek tabiata can geleceğini düşünmüş ve o yılın bereketli olması için **"Hızır Nebî'yi karşılama"** törenleri yapmayı âdet haline getirmiştir. Azerbaycan'da bu gelenekle ilgili olarak söylenen aşağıdaki maniler bu anlamı açıkça ortaya koyabilmektedir (95).

Hızır, Hızır hız getir,
Var dereden od getir,
Men Hızır'ın neyiyem,
Birce bele tay'ıyem,
Ayağının nalıyam,
Başının torbasıyam.

Hızır'a Hızır deyirler,
Hızır'a çırağ koyurlar,
Hızır'a pay yığmağa,
Biz gelmişik hayınan,
Hızır battı palçığa,
Çıkarttılar haraynan,
Hızır-Nebî, Hızır-İlyas,
Bitti çiçek, oldu yaz.

Men Hızır'ın kuluyam,
Boz atının çuluyam,
Hızır getti hayınan,
Bir kulanca tay'ınan.
Tay'ı palçığa battı,
Hızır yanında yattı.
Hızır-Nebi, Hızır-İlyas,
Bitti çiçek, oldu yaz.

---

(94) Mirali Seyidov, **Azerbaycan Mifik...**, s. 104, 106, 107; Aynı yazar, "Türk Boylarında..., s. 10-11.

(95) Mirali Seyidov, **Azerbaycan Mifik...**, s. 109-110; Aynı yazar, "Türk Boylarında...", s. 12-13.

Anadolu'da Hıdır/Hızır Nebi günü genellikle Zemherî'nin 27'si ile Şubat/Gücük ayının 3'üne kadar olan günler arasında kabul edilir. Iğdır ve çevresinde gündüz kavrulan buğday, ezilerek bir tepsiye konulur. Bu tepsi sonra kimsenin girmeyeceği bir odaya yerleştirilir. Hızır Peygamber geçerken atının ayağı değer, eve bereket girer, şeklinde bir inanç hâkimdir (96). Gene bölgede bu inançla ilgili başka bir tören daha tesbit edilmiştir.. Buna göre son harman buğdayından tandır üzerinde saç konularak bolca **kavurga** yapılır. Kavurga olarak yenilecek ise çok kavrulur. Ancak, bundan pekmez ve şerbetle yoğrularak **kavut** yapılacaksa daha az kavrulur. Kavurga **kirkire** denilen el değirmeninde çekilerek kavut için ayrılır. Kavut temiz bir odaya bakır bir tas içinde konulur. Yanında boş bir leğen, bir ibrik dolu su, hiç kullanılmamış bir havlu, bir ayna, bir tarak, küçük bir maşraba ve bir kaşık bırakılır. İnanca göre Hızır bu eve geldiğinde, leğende abdest alacak, ibriğin suyunu dökecek, havluya silinecek, aynaya bakacak, tarakla sakalını tarayacak, tastaki kavuta elini basacak, içine su döküp kaşıkla karıştıracaktır. Bu gelenek daha çok perşembeyi cumaya bağlayan gece yaşlı kadınlarca yapılmaktadır. Kavrulan buğday ekim zamanında buğdayın içine karıştırarak mahsülün bereketli olması temennisinde bulunulur (97).

Hızır'ın bir cuma günü atına binip başka bir cuma günü atından inmesiyle ilgili olarak, son cuma oruç, dilek vb. gibi âdetler de görülür (98). Hızır Nebi günlerinde **"kôs-kôsa"/"Kôsa gelin"** gibi eğlendirici oyunlar oynanır. 20 Şubat'tan itibaren Kars'ta **"çile çıkarma"** geleneği yaygındır. Bugünlerde niyet oyununun da oynandığı görülmektedir (99).

---

(96) Nizamettin Onk, "Aras Boyu...", s. 1209.

(97) Şeref Taşlıova, "Gülyüzü Köyünde Hıdırellez", **Kars Eli,** Sayı : 59 (Haziran 1969), s. 12.

(98) Mustafa Turan, "Hıdır-Ellez (Hızır İlyas)", **Kars Eli,** Sayı : 24 (Temmuz 1966), s. 14.

(99) Hayri Özel, "Kars'ta Çile Çıkarma", **T.F.A.,** Sayı : 252 (Temmuz 1970), s. 5672.

Tunceli bölgesi Türk aşîretlerinde de (100) 17 Şubat Hızır bayramıdır. Buğday kavurma, kavut yapma geleneği burada da görülür. Hızır Nebi günü akşamı mezar ziyaretleri yapılır. Bu sırada çörek ve ekmek götürülür. Çörekler fakirlere dağıtılır. Ekmek ise köpeklere doğranır. Herkes kendi aile mezarlığına bir mum dikerek ayrılır. Eve dönüşte, evdeki yiyeceklerin üzerleri düzeltilir (101).

Van çevresinde ise Şubat'ın ilk haftasından 27 Şubat'a kadar üç hafta süren törenler yapılır. Buna **Hıdır Nebi** törenleri denilir. Belirtilen günlerdeki çarşambalara ayrıca önem verilir. Çarşamba akşamları buğday kavrulur, kavut yapılır. Buna karaçörek otu karıştırılarak yenilir. O geceler hiç konuşmaksızın yatılır. Ertesi gün rüyada görülenler hayra yorulur. Ayrıca kavuttan yapılan çörek **"çöçe"** dama konur. Çöçe'ği bir karga görürse, niyetlinin isteği olacak demektir (102).

III.2.4. Saya Bayramı :

Konar-göçer Türkmen topluluklarının baharda kutladıkları önemli bir gün de saya bayramıdır (103). Saya bayramı genellikle koç-katımından sonraki 100. günde olur. Bu da şubat başı veya ortalarına rastlamaktadır. Çobanlar çeşitli hayvan kılıklarına girerek oba oba dolaşırlar, saya ile ilgili türküler söylerler ve sürü sahiplerinden armağanlar alırlar. Bu bayrama çeşitli bölgelerde değişik adlar verilir. Bu adlar Şükrü Elçin tarafından tesbit edilmiştir (104).

---

(100) Tunceli bölgesindeki belli başlı âşiretler şulardır: Ovacık'ta (Abbasuşağı, Aslanuşağı, Laçınuşağı), Pülümür'de (Arelli, Süleymanuşağı, Balabanlı), Hozat'ta (Bahtiyaruşağı, Ferhatuşağı, Koçuşağı), Nazımiye'de (Balçıkanlı), Pertek'te (Pilvekenli), Çemişkezek'te (Şavak), Mazgirt'te (Şadıllı), Tunceli Merkez'de (Alan). Bu âşiretlerin tamamına yakını Alevî-Caferî inancındadırlar.

(101) Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor,** İstanbul 1939, s. 99.

(102) **Van İl Yıllığı - 1967,** Ankara 1968, s. 81.

(103) M. Abdulhalûk Çay, **Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel - Mezartaşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi,** Ankara 1983, s. 94.

(104) Şükrü Elçin, **Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu),** Ankara 1964, s. 32-34.

III.2.5. Çiğdem Eğlencesi :

Orta Anadolu'da baharın müjdecisi çiğdem çiçeğidir. Karlar erimeğe başladığı zaman hemen tepelerde bu çiçek açmaya başlar. Şubat ayının ortalarından itibaren çıkmaya başlayan çiğdemleri toplamak için çocuklar ellerinde kazgıç (Çorum) veya küsküç (Yozgat) denilen ucu sivri değneklerle tepelere tırmanırlar. Topladıkları çiğdemleri taşıyabilecekleri büyüklükte bir iğde dalına asmak suretiyle şehirde mahaleleri, köylerde evleri dolaşarak baharın geldiğini ev sahiplerine müjdelerler. Bu arada hep bir ağızdan çiğdem çiçeği ile ilgili türküler söylerler :

Çiğdem, çiğdem çiçecik,
Ebem oğlu köçecik,
Çiğdem geldi kapıya,
Yağ çıkarın yapıya.

Yağ olmazsa bal olsun,
Oğlun, uşağın sağ olsun,
Kız çatlasın ölsün,
Oğlan yanımıza yoldaş olsun.

Ev sahiplerinden bir ses çıkmaz ise grup tekrar türküye devam eder :

Dam başında boyunduruk,
Dura dura yorulduk,
Verirseniz giderik,
Vermezseniz dururuk.

Bu şekilde toplanan armağanlar (yağ, bulgur vb.) bir evde toplanılarak değerlendirilir. Çiğdem aşı yapılır. Bu aşın içine çiğdem çiçeği de atılır. Çocuklar birlikte bu yemeği yerler. Toplanan paralar ise fakirler arasında paylaştırılır (105).

---

(105) **Çorum İl Yıllığı - 1967,** Ankara 1968, s. 122; **Cumhuriyetin 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı,** Ankara 1973, s. 141.

III.2.6. Kırım Türkleri'nde Saban-Toy :

Dobruca ve bölgesinde ilkbahar ekimi, Kasım'ın 110. günü yani Şubat'ın 26'sında yapılmaktadır. O gün gruplar halinde tarlaya çıkılır. Ekimden önce birtakım törenler yapılır. Bunlar arasında tarlaya şarkı söylenerek girilir. Arabaları çeken at, eşek, katır gibi hayvanlar süslenir. Davul zurnalar en hareketli parçaları çalarlar. Önceden kararlaştırılan yere gelindiğinde köyün ileri gelenlerinden birisi sembolik olarak sabanla yere bir iz açar, birkaç avuç buğday serperek, mahsülün bereketli olmasını diler. Sabanın açtığı izde köyde yapılmış oldukça büyük ekmekler döndürülür ve bunlar daha sonra sofrada yenir. Daha sonra herkes birbirlerini tebrik eder ve bereket dilerler (106).

III.2.7. Cemreler :

Baharın gelmesi halk arasında ateş anlamına ve ısınma anlamına gelen **"cemre"** ile de ifade olunmaktadır. Cemre 20 Şubat'ta havaya, 27 Şubat'ta suya, 6 Mart'ta toprağa düşer (107). Bu, sırayla havanın, suyun ve toprağın ısınmaya başlaması anlamına gelir.

III.2.8. Yılbaşı :

Bütün bu tesbitlerden sonra Türkler'de yılbaşı gününü baharın başlangıcında aramak lâzım gelmektedir. Gene tesbitlerimize göre

(106) Ali Cafer Naci, "Romanya'daki Kırım Türkleri'nin Folklor ve Gelenekleri I.", trc. Nurettin Mahir Altuğ, **Emel,** Sayı : 35 (Temmuz-Ağustos 1966), s. 22. Eskiden Çin İmparatorları yeni yılı altından bir sabanla çift sürmek suretiyle başlatırlardı. Bugün Ocak-Şubat ayları içinde 15-20 günlük bir farkla her yıl kutlanırdı. Komünizmin kabulünden sonra da bu bayram geleneği devam etmiştir. Bu güne Çinliler **Çung-che** adını vermektedirler. Bugün büyük törenler yapılır. Pav-cong-tsı adı verilen havai fişekler atılır. Ayrıca bugün için özel olarak yapılan Cao-zı adı verilen mantı yemeği yenir. Türkler ve Moğollar bu bayrama **Çağan** adını vermektedirler. Çin bayramından bir hafta kadar farklıdır. Bayram bir nevi kışın koğulması mahiyetindedir. Budist dönemden kaldığı sanılıyor.

(107) "Hicrî, Rûmî, Milâdî Yıllar ve Yılbaşı", s. 7; İsmet Konur, "Cemreler", **İnanç,** Sayı : 23-25 (Ocak-Şubat 1939), s. 19; Azmi Güleç, "İklim ve İklime Dair Atasözleri, Deyimler", **T.F.A.,** Sayı : 252 (Temmuz 1970) s. 5676.

ilkbaharın başlangıcı Mart ayıdır. DLT'te, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nde yılbaşı 21 Mart yani Nevrûz'dur. Türkler bugüne **"yengi-gün"** demektedirler (108). K. K. Yudahin'in eserinde (109) Kırgızlar'da **"Nooruz"** (Nevrûz) gününün Mart ayında olduğu ve yeni yılın ilk günü anlamına geldiği ifade edilmektedir. Stanislas Julien, 557-581 tarihleri olaylarını ihtiva eden **Tchou Chai'**dan aldığı notlar yılbaşının tesbiti bakımından oldukça önemlidir. Kaynakta verilen bilgiye göre, **"Tukyular'ın takvimleri yoktu, yılları ağaçların yeşillenmesiyle hesap ederler."** (110). Bu bilgi açıkça Türkler'ce yeni yılın, tabiatın yeşermesiyle başlatıldığını göstermektedir. 843 yılı Mart ayında Çin İmparatoru Wu-tsung, Kırgız Kağanı'na gönderdiği mektubunda şöyle demektedir: **"...şimdi ilkbahar mevsimindeyiz."** (111). Bu ifade Mart ayının, baharın başlangıcı olduğunu göstermektedir.

Uygur Türkleri yeni yılın ilk ayına **"Aram-ay"** veya **"ram"** adını vermektedirler (112). Bu, Altınordu yarlıklarında **"Muharrem"** ayı karşılığında kullanılmaktadır. Çuvaş Türkleri'nde de **"Naurus"**, **"Novruz Oyıx"**, Mart ayında olup, yeni yılın ilk günü anlamına gelmektedir (113). Eski Çin kayıtlarında görüldüğü üzere Kırgız Türkleri (Ho-ku-ssu)nde yılbaşı, terim olarak mevcuttur. W. Eberhard'ın **"yeni-yıl"** olarak nitelendirdiği **"Mao-shih-ai/Mov-şı-ay"** (114)ın tam karşılığı kanaatimizce Tsai Wen-Shen'in vurguladığı **"Baş-ay"** (115) olmalıdır. Kırgızlar'dan indikleri bilinen **"Hakas"** adı verilen Türk topluluklarında bu ad **"Mao-şi-ay"** yani **"Mus-ay/Buz-ay"** şeklinde yaşa-

---

(108) **DLT., C. I.,** s. 347.

(109) K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü,** trc. Abdullah Battal Taymas, Ankara 1945, s. 585.

(110) St. Julien, s. 186.

(111) Tsai Wen-Shen, **Li Tê-Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar (840-900),** Taipei 1967, s. 155.

(112) Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,** s. 18, 191.

(113) H. Paasonen, **Çuvaş Sözlüğü,** s. 94; Ahmet Caferoğlu, "Çuvaşlar'da Ay Adları", **Halk Bilgisi Haberleri,** Sayı: 20 (Mayıs 1931), s. 181.

(114) W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları,** s. 67.

(115) Tsai Wen-Shen, s. 37.

maktadır (116). Azerbaycan'da da 21/21 Şubat-20 Mart günlerini ihtiva eden ay **"Boz-ay/Buz-ay"** olarak bilinmektedir (117).

Koç burcunun (21 Mart-20 Nisan) ilkbaharın başlangıcı olduğu Kutadgu Bilig'de de belirtilmektedir. **"Kozı yazkı yulduz basa ud kelir."** ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır (118). O. Turan çeşitli misaller vermek suretiyle yılbaşının 21 II. Kânun/Ocak ile 20 Şubat arasında olduğunu belirtmekte ve DLT'deki **"yılbaşı nevrûz (yeni-gün) ile başlar."** ifadesine itibar etmemektedir. Kaşgarlı Mahmud'un bu kaydının, Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nin dikkate alınmadan kullanıldığını, mevsimleri ifade için gene Kaşgarlı Mahmud'un kaydettiği **"Oğlak-ay"**, **"Uluğ oğlak ay"** gibi tabirlerin de mevzî bir halk takviminin bahse konu edildiği kanaatindedir. O .Turan bundan başka, Türkler'in ay yılı esasına göre kullandığı ay adları yanında güneş yılı esasına göre ay adlarını da kullandığını kabul etmekte, ancak, bunların mevziî olduğu iddiasında ısrar etmektedir (119).

İbrahim Hakkı **"Maarifetnâme"sinde** yılbaşıyı güneşin koç burcuna girdiği gün olarak tesbit etmiştir (120). Ayrıca İslâm kaynakları O. Turan'ın da belirttiği üzere yeni yılı **"delv/kova"** burcu ortalarından başlatırlar ve Türk mevsimlerinin, Arap mevsimlerinden birbuçuk ay sonra olduğunu kaydetmektedirler. Bu kayda rağmen O. Turan yılbaşı gününü Ocak sonları ile Şubat başlarında aramaktadır. Halbuki kova burcu bilindiği gibi 21 Ocak-20 Şubat dönemidir. Araplar'ın yılbaşısı bu ayın ortalarında olduğuna göre Türkler'in yeni yılı bundan

---

(116) W. Radloff, **Sibirya'dan,** trc. Ahmet Temir, C.I/x, İstanbul 1954, s. 138.

(117) Ehliman Ahundov, **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri,** Haz. Semih Tezcan, Ankara 1978, s. 434.

(118) Kutadgu Bilig, Beyit 139.

(119) O. Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi,** s. 29, 35-36, 122-123.

(120) İbrahim Hakkı, **Maarifnâme,** İstanbul 1981, s. 102; Hatta İbrahim Hakkı, Nevrûz güneşinin sandukası üzerine düşebilmesi için türbesinin tepesine bir mercek yerleştirtmiş ve yılda bir defa nevrûz güneşi ışığının oradan dik olarak sandukasına ulaşmasını sağlamıştır.

1,5 ay sonra olacaktır. Bu gün de, ancak Mart ayının ikinci yarısına tekâbül eder.

Diğer yandan yeni yıl Gaziantep ve çevresinde Mart ayında olup, bu aya **"Azer"** adı verilmektedir (121). Rıza Nur da baharın ilk ayı olarak Mart ayı karşılığında "Azer" adını kabul etmektedir (122). Erzurum ili Şenkaya ilçesine bağlı Örtülü köyünde de tesbitlere göre yeni yıl Mart ayında başlamakta ve bu aya mahallî olarak "döldökümü" denilmektedir (123). Kars ili ve çevresinde, Kür boylarında, Erzurum ve Çoruk havzasında kullanılan **"çoban takvimi"**ne göre yeni yılın ilk ayı **"döldökümü/kuzuayı"** yâni Mart'tır. Buna **"yaz-başı"**da denilir (124).

III.2.9. Mart Ayı ile İlgili Atasözleri ve Darbımeseller:

Atasözleri ve darbımeseller Türk halkının yüzyıllardır oluşan bilgi birikiminin bir ifadesidir. Hepsi gözlenmiş, tesbitler yapılmış ve bir bilgi yığını, bir tecrübe olarak nesilden nesile intikal etmiştir. Atasözleri ve darbımesellerde görülen tarihler genellikle ay yılına göre olduğundan bunların yeni tarihe göre 13 gün ileriye alınması gerekmektedir. Yılın ilk ayı olması hasebiyle çeşitli çevrelerden derlenen atasözleri ve darbımeseller aşağıya çıkarılmıştır (125).

---

(121) Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te Halk Takvimi ile İgili Töreler", **T.F.A.**, Sayı: 346 (Mayıs 1978), s. 8319.

(122) Rıza Nur, "Türk Takvimi", s. 9.

(123) M. Fahreddin Kırzıoğlu, "Erzurum'un Şenkaya İlçesi Merkez Köyü Örtülü'de Halk Takvimi, Çevre Ağzı, Yemiş, Ağaç ve Ot Adları", **T.F.A.**, Sayı: 262 (Mayıs 1971), s. 5950.

(124) M. Fahrettin Kırzıoğlu, "12 Ay Üzerine Dönen Yıllar ve Türkçe Ay Adları", **T.F.A.**, Sayı: 11 (Haziran 1950), s. 171; M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine", **Folklor Postası**, Sayı: 9 (Haziran 1945), s. 9.

(125) Azmi Güleç, "İklim ve İklime Dair Atasözleri, Deyimler", **T.F.A.**, Sayı: 252 (Temmuz 1970), s. 5677-5678; Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te...", s. 8319; M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Erzurum Şenkaya İlçesi...", s. 5950; Aynı yazar, "Kars İlinde Yerli Halk...", s. 19; Aynı yazar, "12 Ay Üzerine...",

1. Karakışta karlar, martta yağmaz, nisanda durmazsa değme keyfine.
2. Gücük güç üzer, mart gön yüzer.
3. Mart ayı, dert ayı.
4. Mart dokuzunda çıra yak, bağ buda.
5. Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.
6. Mart çiçeği sepete girmez.
7. Mart martlar, tavuk yumurtlar.
8. İlk mart, uygun sene.
9. Martta arıyı bırak, bul çiftine çırak.
10. Mart kuruluk, nisan yağmurluk.
11. Mart havası gibi bir halde durmaz.
12. Mart ayların çingenesidir.
13. Yetişti mart, kurtulur kart.
14. Mart içeriye, pire dışarıya.
15. Mart onikisinde kar da yağsa, bağlara kufur çalmalı.
16. Mart yılın kırığını doğrultur, yıl martın kırığını doğrultamaz.
17. Korkma martın kışından.
18. Mart gülmeli, nisan ağlamalı, mayıs çağlamalıdır.
19. Mart yağar, nisan öğünür.
20. Martta yağmasın, nisanda durmasın.
21. Mart ile mayısta yağmur yağarsa, sabanını gümüşlet.
22. Martta ovaya, nevruzda yuvaya.
23. Martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye.

---

s. 171; Hüseyin Sezgin, "Naldöken Köyünde Nevruz Bayramı", **Köy Enstitüleri Dergisi,** C. I., Sayı : 1 (Ocak 1945), s. 46; Şemsi Yastıman, "Kırşehir ve Hinterlandında Söylenen Atasözleri II." **T.F.A.,** Sayı : 94 (Mayıs (1957), s. 1495; Mustafa Berke, ".Kırım Atasözleri", **T.F.A.,** Sayı : 68 (Mart 1955), s. 1086; **Cumhuriyet'in 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı,** Ankara 1973, s. 118; **Sivas 1973 İl Yıllığı,** Ankara 1973, s. 164; Ali Rıza Yalman (Yalkın), **Cenubta Türkmen Oymakları,** C. I., Haz. Sabahat Emir, Ankara 1977, s. 54; Tarık Orhan, "Divriği'de Atasözleri ve Tabirler III.", **T.F.A.,** Sayı : 126 (Ocak 1960), s. 2072-2073; M. Kuzu (Karslı), "Karslı Halk Şairlerinden Âşık Tüccarî (1720-1805?)", **T.F.A.,** Sayı : 181 (Ağustos 1964), s. 3501.

24. Martta yağmaz, nisanda dinmezse sabanlar altın olur.

25. Mart ile mayısta yağmur yağarsa öğ kileyi, yağarsa gey kileyi.

26. Martta sıçan siymezse, nisanda yağmur dinmezse, çiftçiliğe baha biçilmez.

27. Mart ile mayıs arasında yağmur yağarsa öğ sabanı, yağmazsa sat sabanı.

28. Mart ile nisan ağlarsa rençber güler.

29. Deli mart.

30. Mart dokuzu nevruz, biz bunu anlarız.

31. Martın murtun anlamam, aprelece döğeceğím.

32. Mart ekini, mert ekini.

33. Mart çıktı, dert çıktı.

34. Mart dokuzundan sonra dağlar misafir alır.

35. Yediye(126)nin yelleri,
Deli beşe(127)nin selleri,
Üçenin (128) gonca gülleri (129).

36. Korkma martın kışından,
Kork, Abrilin beşinden,
Yolcuyu yoldan eder,
Öküzü ayırır eşinden.

37. Mart ekini merd olur,
:Abrilinki derd olur.

38. İtler düşe ileşe,
Bakma çiftten başka işe.

39. Dağlarda burç soyarlar,
Mart dokuzu sayarlar,
Yavaş söyle sevdiğim,
Gören olur, duyarlar.

---

(126) Şubatın son üç günü ile Mart'ın ilk haftasında esen yeller.

(127) Deli Mart.

(128) Nisan ayı.

(129) Ali Rıza Yalman. **Cenupta Türkmen...** C. I., s. 54.

40. Karakış kara gider,
Zemheri kuru gider,
Gücük azdır, mart yazdır,
Kış, Kars'ın neresinde?

41. Karakışta kara-yaz,
Zemheride zil ayaz,
Gücük yağsa da tutmaz,
Mart dedüğün yaz ki yaz.

42. Martta yağmur yağmasa,
Nisanda yağsa dinmese,
Mayısta sıçan siğmese,
Ekinim sulanır yaz olur,
Koyunum yayılır yoz olur.

43. Şubatın arpası, martın görpesi.

44. Sivas'ta mart ayında bilhassa mart dokuzunda gök gürlerse, o yıl mahsulün bol olacağına işaret sayılır.

IV. TÜRKLER'DE ERGENEKON/NEVRUZ BAYRAMI

Türkler'de yılbaşı ilkbaharda, gece ile gündüzün eşit olduğu 21 Mart günüdür. Bugün, Türk topluluklarında çeşitli adlarla kutlanır. Nevruz/Noruz/Navrız, Ergenekon, Bozkurt, Çağan gibi adlarla kutlanan bu bayram ile ilgili olarak Türk topluluklarında çeşitli gelenekler meydana gelmiştir. Orta Asya'dan, Balkan Türkleri'ne kadar bu gelenekleri ve törenleri tesbit etmek mümkündür.

IV. 1. Orta Asya Türkleri'nde Ergenekon/Nevruz Bayramı :

Orta Asya Türkleri arasında Ergenekon/Nevrûz bayramı ile ilgili gelenekler ve törenler bölgeye seyahat eden Batılı araştırmacılar tarafından tesbit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Ergenekon/Nevruz bayramı ile ilgili hususları Türk kültürü çerçevesinde açıklayabiliriz.

Batılı seyyahlardan Fransız Gabriel Bonvalot, 1881-1882 yılları arasında arkadaşı Capus ile Orta Asya'yı dolaşmış ve müşahadelerini bir eserde toplamıştır. Bu iki seyyahın tesbitlerine göre Orta Asya Türkleri'nde Ramazan ve Kurban bayramları gibi bayramlar yanında **"yıl-başı"** bayramı da yapılmaktadır. Bu bayrama **"Arsol"** adı verilmektedir (130). Bizzat yazar, Karşî'nin 30 km. uzağındaki Yusuf Kuyuları mevkiinde böyle bir bayrama tesadüf etmiştir. Bu bayramda yeni başlayan 1299 hicrî yılının ilk günü (yeni-gün) kutlanmakta idi. Ancak, bunun hangi ay ve hangi gün olduğu belirtilmemiştir. Biz bunu yazarın **'...güneye doğru ilerlerken ilkbaharın yaklaşmakta olduğunu farkediyorduk." (131)** notu ile ve ayrıca 6 Nisan tarihli notlarında rastlanan Amuderya bölgesinde Şirâbâd şehrindeki bayram eğlen-

(130) Gabriel Bonvalot, **Esir Yurt Orta Asya'dan,** trc. Reşat Uzmen, İstanbul 1976, s. 72.

(131) Gabriel Bonvalot, s. 114.

celeri dolayısıyle verdiği bilgilerden tahmin edebiliyoruz. Bonvalot, burada yılın ilk ayının daima eğlence ayı olduğunu, masalcıların, cambazların ilk gösterilerini şehirde yaptıktan sonra çevre yerleşme bölgelerine gittiklerini belirtmektedir (132). Bonvalot'un notları arasında gerek dinî bayramlarda ve gerek bu arsol bayramında büyük at yarışlarının yapıldığı, bayram gecesinde büyük ateşlerin yakıldığı gibi hususlar da yer almaktadır (133). Yılın ilk ayı meselesini Türk Takvimi'ni anlatırken açıklamaya çalışmıştık. Bonvalot'da görülen yılın ilk ayının daima eğlence ayı olduğu kaydı, Azerbaycan Türkleri'nin **"bayram ayı"** geleneğini hatırlatmaktadır. Bu da 20 Şubat'tan başlayan ve 21 Mart Nevruz günü biten aydır. Eugene Schuyler'in de Kırgız Türkleri arasındaki tesbitlerine dayanarak bir Kırgız yılının, gece ile gündüzün bir olduğu günde yapılan Nevrûz festivalleri ile başladığını belirtmesi (134) yılbaşı bayramının 21 Mart'ta yapıldığını vurgulamaktadır.

XIX. yüzyılın sonlarında Altaylar bölgesine yaptığı seyahatte bölge Türkleri ile ilgili birçok hususları tesbit eden W. Radloff, bayram larla ilgili olarak da oldukça geniş bilgi vermektedir. W. Radloff'un tesbitlerine göre çocuğa ad verme ve düğün gibi aile bayramları yanında Türkler'in kutladığı asıl büyük bayramlar ilk ve sonbaharda yapılmaktadır (135).

Batı Sibirya'da Abakan Tatarları'ndan olan Kaçalar arasında, ilkbaharda yapılan dinî mahiyette bir âyin görülmektedir. **"Tyas toyı"** denilen bu bayram **"Ulu şilker ay"** denilen Haziran ayında kutlanmaktadır. Çeşitli aullar bu bayram için uygun bir yerde toplanmakta, bayram için **süt rakısı** hazırlanmaktadır. Bayram günü kurbanlar kesilir. Kurbanlık hayvanlar kurdelelerle süslenir. Kurban olarak sunulacak **"ızık/ıduk"** atının iğdiş edilmiş olması gerekmektedir. Kurban merasiminden sonra bol miktarda hazırlanan süt rakıları içilmeye baş-

---

(132) Gabriel Bonvalot, s. 170.

(133) Gabriel Bonvalot, s. 72, 113.

(134) Eugene Schuyler, **Türkistan, Notes of a Journey in Russian Turkistan, Kokand, Bukhara and Kuldja,** London 1966, s. 167.

(135) W. Radloff, **Sibirya'dan,** trc. Ahmet Temir, C. I/xx, İstanbul 1956, s. 310.

lanır. Daha sonra bunu çeşitli yarışlar, güreş, şarkı ve danslar takip etmektedir (136).

W. Radloff, Meyke Nehri'nin kuzeyinde **Atabek** adlı bir Kazak Türkü'nün babasının hatırasına verdiği toydan bahsederken, **"... buna benzeyen bütün bayramlar gibi bu da dört gün sürdü."** (137), demekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki, Kazak Türkleri ister dinî mahiyette olsun, ister mahallî geleneklerden kaynaklansın, bütün bayramları 4 gün süreyle kutlamaktadırlar. W. Radloff'un bu toy dolayısıyle verdiği bilgiler bayram törenleri hususunda bizi aydınlatacak mahiyetedir.

Bayramın birinci günü büyük ocaklar kazılarak, et pişirilecek kazanlar bu ocakların üzerine yerleştirilmektedir. Bayram yeri olarak seçilen alanda ilk günü akrabalar ve yakın aulların ahalisi toplanmaya başlar. İkinci gün bayram ziyafeti için hayvanlar kesilir. Yeni gelecek misafirler için yurtlar kurulur. Yurtların hepsi de ak-keçeden yapılır. Yurtlar genellikle uzaktan gelecek misafirler için hazırlanmaktadır. Bu yurtların içi işlemeli halı ve keçelerle süslenmektedir. W. Radloff böyle bir bayram için yalnızca 400-500 kişinin kurban kesimi ile uğraştığını belirtmektedir ki, bu husus bayrama katılanların ne kadar kalabalık olduğunu rahatça ortaya koymaktadır. Bu kesilen hayvanların iç uzuvları ile derileri hemen çevrede toplanmış olan fakirlere dağıtılır. İkinci günü akşamı yurtlar arasında karşılıklı ziyaretler yapılır. Bu ziyaretler sırasında; yenilir, içilir, eğlenilir, şarkılar ve türküler söylenir.

Bayramın üçüncü günü misafirlerin tamamı yurtlarına yerleşmiş olur. Yurtların etrafında da çevre halkı kendi imkânlarıyla yerlerini almışlardır. Pişirilen etler, yiyecekler büyük ağaç kaplarla yurtlara dağıtılmaya başlar. Bu arada kımız tulumları da taksim olunur. Böylece sabahtan akşama kadar yenilir, içilir. Çeşitli çalgılar eşliğinde şarkılar söylenir. Yemeklerden sonra kımız ve ayran sunulur. Bu sırada çeşitli oyunlar, eğlenceler arasında sohbet devam edip gider. Akşam üstü bütün çevre ateşlerle donatılır.

---

(136) W. Radloff, **Sibirya'dan,** C. I/xx, s. 385-386.
(137) W. Radloff, **Sibirya'dan,** C. I/xx, s. 498.

Bayramın dördüncü günü güneş doğduktan hemen sonra **"bayga"** adı verilen at yarışları yapılır. Bu arada çeşitli sportif gösteriler, güreş, cirit vb. gibi yarışmalar tertip edilir (138).

Bütün bu oyunlar esnasında koro halinde şakılar söylendiği gibi, şarkı yarışmaları da yapılırdı. Şarkı veya şiir yarışları ya iki genç arasında ya da bir kızla genç arasında olurdu. Yarışma, rakiplerden birinin susmasına kadar devam ederdi (139). Ramazan, kurban ve nevrûz gibi büyük bayramlarda bu türden yarışmalar her iki cinsten tanınmış şarkıcıların katılmasıyla yapılırdı. Bu şarkıcılara **"akın"** adı verilmektedir. Akınlar bayram günlerinde her tarafta büyük hürmet görürlerdi. Bu yarışmalarda söylenen şarkı ve şiirler genellikle iğneleyici ve mizahî tarafı ağır basan manzum eserlerdir.

1933-1934 yılları arasında bölgede araştırma yapan Elizabeth E. Bacon Güney Rusya bozkırlarında yaşayan Kazaklar arasındaki bayram törenleriyle ilgili bilgi vermektedir (140). Kazaklar'da **"ilk tayın doğması", "ilk kımızın içilmesi"** gibi ilk baharda bayramlar yapılmaktadır (141). Kazaklar kışlaklarından ayrılarak yazlığa çıkarken de büyük törenler yapmakta idiler. Tesbite göre, Nevrûz törenlerinde Kazaklar **"mevlîd"** okuturlar. Nevrûz bayramı dolayısıyle evler baştanbaşa temizlenir, badana edilir. Herkes tercihan en iyi elbiselerini giyerler. O gün sembolik yemekler yapılmakla beraber, diğer önemli günlerde olduğu gibi büyük ziyafetler de verilmekte idi. Ayrıca Nevrûz törenleri sırasında ev duvarlarına veya çeşitli eşyalar üzerine kil kaplar atılarak parçalanır, yakılan ateşler üzerinden atlanılırdı. Ateşten atlamanın eski yılın kötülüklerinden ve hastalıklarından sıyrılmak, yeni yıla

---

(138) W. Radloff, **Sibirya'dan,** C. I/xx, s. 498 vd.

(139) W. Radloff, **Sibirya'dan,** C. I/xx, s. 507.

(140) Elizabeth E. Bacon, 1933-1934 yılında Yale Üniversitesi ile SSCB Bilimler Akademisi'nin ortak himâyelerinde Kazakistan'da araştırma yapmak imkânını bulmuş, bölgenin tarihî, etnolojisi, folkloru, coğrafyası hakkında oldukça enteresan bilgiler toplamıştır.

(141) Elizabeth E. Bacon, **Esir Orta Asya,** trc. Tansu Say, İstanbul 1976, s. 56.

iyi bir şekilde girmek için yapıldığı hususu Elizabeth E. Bacon tarafından yerinde tesbit edilmiştir (142).

Diğer Batılı bir araştırmacı Hugues Krafft ise Nevrûz bayramının bir hafta devam ettiğini belirttikten sonra, bayram eğlenceleri arasında **"baça"** (143) oyununu ve ateş eğlencelerini özellikle belirtmektedir (144).

Elizabeth E. Bacon'un diğer bir tesbiti de oldukça önemlidir. Buna göre, SSCB yöneticileri ellerinden geldiğince Nevrûz bayramını engellemeye, unutturmaya çalışmaktadırlar. Özellikle **"Noel"**de okul ve işyerlerinde noel çamları hazırlanarak Mart'ta kutlanan nevrûz bayramının yerine ikâme edilmeye çalışılmaktadır (145). Ayrıca ramazan, kurban ve nevrûz gibi dinî ve millî bayramların yerine geçmek üzere çeşitli festivaller düzenlemektedirler. Gene yazarın tesbitine göre Türkistan Türkü bu gibi yapma festivallere rağbet etmemekte, bu eski geleneklerini devam ettirmektedirler (146).

Kırgızlar, yeni yılın ilk gününe **Nooruz** adını vermekte ve bugün **"Nooruz köcö"** denilen özel bir yemek yemektedirler. "Köcö" darı yarması yahut bulgur konulmak suretiyle yapılan bir nevi tirittir. Ayrıca **auz köcö** denilen kavut karıştırılmış ve biraz tuz konularak kaynatılmış yeni buzağılayan ineğin sütünden de özel bir yemek yapılmaktadır (147).

Orta Asya Türk topluluklarında yılın ilk gününe **Navrız** denilmekte olup (148) bu gelenek çok eski tarihlere kadar iner. Ancak, özellikle

---

(142) Elizabeth E. Bacon, s. 94.

(143) Yaşları 8-16 arasında olan erkek çocukların müzik eşliğinde çengilik, köçeklik yapmalarıdır.

(144) Hugues Krafft, **A travers le Turkestan Russe**, Paris 1902, s. 180, 217-218.

(145) Elizabeth E. Bacon, s. 193, 219.

(146) Elizabeth E. Bacon, s. 193.

(147) K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü**, trc. Abdullah B. Taymas, Ankara 1945, s. 496, 585.

(148) Eugene Schuyler, s. 166.

bu konu ile ilgili olarak herhangi bir eser yazılmadığı için nevrûzla ilgili bilgileri çeşitli eserlerin arasından çıkarabilmekteyiz. Meselâ Baburnâme (149)de h. 910/m. 1504/1505 yılı ile ilgili hatıratda ramazan bayramı ile nevrûz bayramının 1-2 gün gibi bir müddetle birleşmesinden dolayı nevrûzdan bahsedilmektedir. Babur Şâh, bu sebeple şöyle bir gazel yazmıştır:

"Yengi ay yar yüzi birle körüp il şad bayramlar,
Menge yüz ü kaşıngdın ayru bayram ayı(n)da gamlar,

Yüzi nevrûzı vaslı aydıpnı Babür ganîmet tut,
Ki mundın yahşı bolmas bolsa yüz nevruz bayramlar" (150).

Semerkand, Buhara ve Endican taraflarında Nevrûz törenleri, nevrûz günü (21 Mart) başlamakta ve bir hafta kadar devam etmektedir (151). Halk bu nevrûz eğlencelerine **"Seyil eğlenceleri"** adını vermektedir. Şehir halkı bu törenler sebebiyle grup grup şehir dışında, su kenarında veya güzel bir çayırlıkta birgün önceden çadıra çıkarlar. Şehir içinde bütün işler tatil edilir. Seyil yerleri dönme dolaplar, çalgıcılar, beççeler (baça), seyyar satıcılarla dolar. Nevruz'un birinci günü halk çadır çadır gezerek birbirlerinin bayramını kutlarlar. Bu ziyaretler sırasında yemek ikram edilir. Yemek genellikle **aş** adı verilen pilâvdır. Ayrıca çay ve çeşitli meyveler de sunulur. Ziyaretçilerin karınları tok dahi olsa usulen biraz yemeleri gerekir. Ayrıca bu bayram dolayısıyle köpkârî (152), güreş, at yarışları vb. gibi spor gösterileri düzenlenir.

---

(149) Reşit Rahmetî Arat, **Vekâyî, Babur'un Hatıratı**, II., Ankara 1946, s. 162.

(150) "Yeni ay ve yarın yüzünü gören halk, sevinçle bayram yapar/Senin yüzünden ve kaşlarından ayrı olan benim için, bayram ayında ancak gam vardır./Ey Babur, (yârin) yüzünün nevrûzunu ve vuslatının bayramını ganımet bil;/Yüz nevrûz ve bayram olsa, bundan daha iyi olmaz.".

(151) Süleyman Tevfik Sergici (Harputlu), "I. Dünya Savaşında Ruslar'a Esir Düşen Bir Subayın Türkistan Hatıraları: 1", **Hayat Tarih**, Yıl: 7, Sayı: 6 (1 Temmuz 1971), s. 87.

(152) Gökböri oyunu.

Doğu Türkistan Türkleri arasında da Nevrûz geleneği yaşamaktadır. Uygur Türkleri bugünü bahar bayramı olarak kabul etmekte ve bu güne **"novruz"** demektedirler. Doğu Türkistan Türkleri'nden Kazaklar'da nevrûz geleneği daha yaygındır. Kırgızlar'da görülen köcö yemeği Kazaklar'da da vardır. Kazaklar buna **"Navruz-köcö"** adını vermekte, bunu buğday, pirinç, mısır gibi çeşitli tahıllardan yapmaktadırlar. Ayrıca Kazaklar **"navruz çorbası"** veya **"lâpa"** adı verilen başka bir yemek daha yaparlar. Bu yemekler komşulara dağıtılır (153).

Orta Asya Türkleri'nde özellikle Uygur, Kazan, Ufa ve Mişer Türkleri'nde Nevrûz günü yapılan toplantılarda oldukça enteresan bir âdet görülmektedir. Bahar geldiği zaman, özellikle Nevrûz günü **"Ergenekon Destanı"** okunmaktadır. Bu destan ayrıca dinî bayramlarda Kur'an-ı Kerîm'in okunması bittikten sonra aile reisinin başkanlığında yapılan toplantıda söylenmektedir. Aşağıda Mişer Türk lehçesiyle elimizde bulunan destanın metnini veriyoruz :

"ERGENEKON! ERGENEKON! (154)

Davarlar yugalok!
Yir kişler kartayok!
Yegiden balalar tudi, tudi.
Bizniğ yul elde,
Acep diggizge elde yırak mı?
Ağaçlar yeşerdi,
Kuzular tudi,
Çeçekler açtı,
Hazır yaz kildi,
Bikün biznig beyrem künü,

(153) Bu bilgiler arkadaşım Şekür Turan ile İklil Kurban Beyler'den derlenmiştir.

(154) Arşivimizde bulunan bu destanın Türkiye Türkçesi'ne çevirisi ise şöyledir :
"Ergenekon! Ergenekonl
Davarlar yok oldu,
Erkekler kocadı,
Yeniden balalar doğdu,

Ergenekonga barırga telim.
Çünki anda çeçekler isli,
Yeller yahşi isli,
Tavlardan, çeyirlerden ballar aga,
Sini yırakdan kürgenler,
Üldig kibi uylarlar,
Nige ayag astında yatıp turasığ,
Turmag için Törükler mi kütesiğ,
Ullarığ, kızlarığ tutkun olduğ,
Bikün beyrem,
Lâkin bizniğ için,
Kaygı künüdür."

Orta Asya Türk topluluklarında Ergenekon/Nevrûz bayramı geleneğinin günümüzde devam ettiği ve daha önceki yıllara ait yasaklama kararının bırakıldığı görülmektedir. Ancak, bu defa bayram gayesinden uzaklaştırılmaya ve devlet ideolojilerine uygun olarak **"emek**

Bizim yolumuz (göçümüz) halâ bitmedi.
Acaba denize daha çok mu var?
Ağaçlar yeşerdi,
Kuzular doğdu, çiçekler açtı,
Şimdi yaz geldi.
Bugün bizim bayram günü,
Ergenekon'a dönmek istiyorum!
Çünkü orada çiçekler kokulu,
Rüzgârlar güzel kokulu,
Dağlardan, çayırlardan bal akıyor!
Seni uzaktan görenler,
Ölü gibi zannederler.
Neden yerlere yüz sürüyorsun?
Köpürmek için Türkleri mi bekliyorsun?
Oğulların, kızların esir oldular,
Bugün bayram,
Lâkin bizim için
Matem günüdür."

(Ergenekon, Orta Asya Türkleri arasında özlemini çektikleri cennet manasındadır. A. Ç.).

bayramı" olarak kutlanmaya başlanmıştır. Taşkent'te yayınlanan **Lenin Bayrağı** gazetesinde konuyla ilgili bir yazı yazan Amet Memiş, Ergenekon/Nevrûz bayramı geleneğinin **"12 Hayvanlı Türk Takvimi"** ile münasebetine de işaret etmekte ve aynı yazar bu bayramın dinî mahiyetten çok millî karakter taşıdığını da vurgulamaktadır (155). Mart ayının 20-22. günleri başlayan bu bayram, Taşkent ve çevresinde 10-12 gün kadar sürmektedir. Gerek bayram ve gerek baharın gelmesi dolayısıyle halk tarafından söylenen maniler de gene aynı yazıda yer almaktadır:

"Oturulmaz koylü raat töründe,
Eger kızsa toprak kolhoz çölünde,
Seyalkasın tirken çelik atına,
Urlar seper yolagına-safına.'

Başka bir mani de şöyledir:

"Keldi baar, uzadı kun kerçekte,
Bag-bagçalar çayır-çöller?çeçekte.
Saba, akşam kuşlar tınmay söylene,
Tabiat da feralana, şenlene.
Baka kuneş ufuklardan knâlap,
Kelin kibi al yanağın boyalap.
Bir karasan nazlı kulip sevdire,
Bir karasan otlar saçıp kuydire.
Tek bulutlar alçaklarga sarılıp,
Bazan baka avuçlanıp darılıp.
Bazan ise koterilip koklerge,
Boldurmadan suvlar sepe çöllerge".

---

(155) Amet Memiş, "Erkeske Kuvanç Bagışlap...", **Lenin Bayrağı**, Taşkent, 22.3.1981; Aynı makalede yer alan Reşid Murat'ın bir kıt'ası da bunu vurgulamaktadır:
"Navrez bu - koylünin emek, yır neşesi,
Sabancı navreznen kirmekte ızanga.
Çöllerde motorlar sadası, nefesi,
Pamukçı tarlaga adımlay er tanda.".

IV.2. KAFKASYA TÜRKLERİ'NDE ERGENEKON/NEVRÛZ BAYRAMI :

IV.2.1. Azerbaycan Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

AzerbaycanTürkleri'nde Nevrûz bayramına mahallî şive ile **"Noruz/Noyruz"** denildiği gibi **Ergenekon Bayramı** ve Bozkurt Bayramı (156) adı da verilir. Ergenekon/Nevrûz bayramı ile ilgili gelenekler bugün tam anlamıyla Kafkasya'da Azerî Türkleri'nde, İran'daki Türk topluluklarında ve Anadolu'daki Kafkasya muhaciri Azerî, Karapapak, Tatar vb. Türkler arasında yaşamaktadır. Azerî Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz, dinî olmaktan ziyâde millî bir bayram niteliğindedir. Şiî ve Alevî Türkler kadar Sünnî mezhepten olan Türkler tarafından da coşkunlukla kutlanmaktadır.

Azerbaycan'da 20/21 Şubat-20 Mart (Balık burcu) arası **"Bayram ayı"** olarak bilinir. Bu ay kış mevsiminin son ayıdır ve **"Boz/Buz ay"** adı verilmektedir (157). Zaman olarak tabiatın canlanmaya başladığı bir devredir. Ancak, bayram ayı içinde kırlangıç fırtınası, leylek fırtınası gibi sert ve soğuk günler de görülür. Kars ve çevresinde leylekler ile ilgili olarak **"19'a gelmez, 18'e kalmaz"** inancı darbımesel halinde söylenir (158). M. Fahrettin Kırzıoğlu, leyleklerin bölgeye gelmesinin Mart dokuzuna yâni 21 Mart Nevrûz gününe tesadüf ettiğini söylemekte ve leyleklerin ağzında **"kılçık"**/başak görülürse o yılın bereketli olacağna, eğer "kanlı çaput"/eski kumaş parçası olursa kavga ve savaş olacağına işaret addetmektedir (159). Mustafa Turan

(156) M. Emin Resulzâde, "Nevrûz Bayramı", **Azerbaycan**, Sayı : 24 (Mart 1954), s. 5; Ali Onk, "Iğdır Halk Manileri", **KE.**, Sayı : 79 (Şubat 1971), s. 4; Aziz Alpaut, "Bozkurt Bayramı", **Çınaraltı**, Sayı : 79 (27 Mart 1943), s. 6.

(157) Ehliman Ahundov, **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri**, Haz. Semih Tezcan, Ankara 1978, s. 434.

(158) Nizamettin Onk, "Aras Boyu Örf ve Âdetleri : Nevrûz Bayramı", **T.K.**, Sayı : 119 (Eylül 1972), s. 1210.

(159) M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Erzurum'un Şenkaya İlçesi Merkez Köyü Örtülü'de Halk Takvimi, Çevre Ağzı, Yemiş, Ağaç ve Ot Adları", **TFA**, Sayı : 262 (Mayıs 1971), s. 5950.

da yukarıdaki darbımeseli **"8'e gelmez, 9'a kalmaz"** şeklinde ifade ederek leyleklerin 21 Mart yâni Nevrûz günü bölgeye geldiğini vurgulamaktadır (160). Dobruca bölgesindeki Kırım Türkleri de koç katımından itibaren günleri rakamla ifade ederek leyleklerin gelişini **"Leylek aytkan : yüz yirmige barmam, yüz otuzga kalmam."** ifadesiyle Mart dokuzuna yâni Nevrûz gününe tesadüf ettirirler (161).

Bayram ayında bölgede hummalı bir faaliyet görülür. Herkes Nevrûz günü sevdikleri, saydıkları kişilere verecekleri armağanları hazırlamaya, temin etmeye çalışırlar. Genç kızlar nişanlılarına veya sözlülerine "beğ çorabı" (162) örerler, mendil işlerler. Halk bütün yıl boyunca biriktirebildiği bayram harçılığını, bayram yaklaştıkça bol bol sarfeder. Yeni gelinler, baba, anne, kardeş ve akrabalarına; aile reisleri, ailenin bütün fertlerine çeşitli armağanlar alırlar. Bütün bu armağanlar bayram haftasına kadar saklanmak üzere sandıklara konulur ve bayram beklenilir.

Diğer yandan her aile evlerini baştanbaşa siler, süpürür, kilimler dahil olmak üzere herşey yıkanır. Eski köy evlerinde tandırların bulunduğu **"dam"**ların isten kararmış duvarları önce su ile ıslatılır, daha sonra üzerine undan nakışlar yapılır. Bu nakışlar noktalar halinde insan, kuş vb. hayvan ve çiçek motiflerini ihtiva etmektedir (163).

Bayramdan birkaç gün önce evlerdeki faaliyet daha da artar; çörekler, börekler, iğdekler ve çeşitli tatlılar hazırlanır, yüzlerce yumurta haşlanır. Bu yumurtalar soğan kabuğu, nar kabuğu ve yün ip-

---

(160) Mustafa Turan, "Burçlara Göre Saya Günleri ve Mahallî İnanışlar", **K.E.,** Sayı : 57 (Nisan 1969), s. 2.

(161) Ali Cafer Naci, "Romanya'daki Kırım Türkleri'nin Folklor ve Gelenekleri", **Emel,** Sayı : 35 (Temmuz-Ağustos 1966), s. 25.

(162) Beğ, bey kelimesi Azerî şivesinde **"nişanlı"** anlamındadır. Beğ çorabı, nişanlıya hazırlanan çorap demektir (Bk. Ahmet Ateş, **Şehriyâr ve Haydar Baba'ya Selâm,** Ankara 1964, s. 64, d.n. 70.

(163) N. Onk, s. 1210; A. Alpaut, s. 6.

liklerinin boyandığı boyalarla envai çeşit renklere boyanmaktadır (164).

Evin erkekleri atlarını, eğerlerini, kılıç ve kamalarını gözden geçirirler, eksikliklerini tamamlarlar, çocuklar ise "baca-baca" için uzun bir ip ile bir heybe temin etmenin çarelerini ararlar. Genç kızlar ellerinin içine, parmaklarının boğumları arasındaki kabarık yerlere, avuçlarının ortasına noktalar halinde kına yakarlar. Güney Azerbaycan Türkleri arasında kına yakılması sırasında :

"Baht-i men sa'id-bahtiyem barak Allah!
Ag ellere kırmızı kına yaktım, barak Allah!" (165).

sözleri söylenir (166).

Asıl Ergenekon/Noyruz bayramı Azerî Türkleri arasında üç gün sürmektedir. Her yıl Mart ayının 21-23 (eski Mart'ın 8-10.)ncü günleri bayram büyük törenlerle kutlanılır (167). Bayram haftası ise gene önemli günleri ihtiva etmekte ve günlerle ilgili olarak çeşitli törenler yapılmaktadır. Haftanın en önemli günü Nevrûz'dan sonra **"Ahîr çerçenbe/Son çarşamba"**dır. Bu günü **"Ilin ahîr tek tek günü"** de denil-

---

(164) Azerî Türkleri'nin büyük şâiri Şehriyâr bu yumurta boyama işini şöyle anlatmaktadır :
"Yumurtanı göyçek güllü boyardık,
Çakkışdırup, sınanların soyardık"
(Bk. Ahmet Ateş, s. 27, 77, dp.n. 77; Muharrem Ergin, **Azerî Türkçesi,** İstanbul 1971, s. 7).

(165) **"Talihim, mes'ut talihliyem, Allah mübarek etsin!**
Beyaz ellere kırmızı kına yaktım, Allah Mübarek etsin!"
sözleri için bk. Ahmet Ateş, **Şehriyâr...** s. 65, dp.n. 76.

(166) Bu bayram hazırlıkları ile ilgili olarak Şehriyâr şöyle demektedir :
"Bayram olup, kızıl palçık ezeller,
Nakkış vurup, otakları bezeller,
Tahçalara düzmeleri düzeller,
Kız gelinin fındıkçası, henasi,
Heveslener anası, kaynanası..."
(Bk. Ahmet Ateş, **Şehriyâr**, s. 26, 66-67, dp.n. 76; Muharrem Ergin, s. 7).

(167) M. Emin Resulzâde, "Nevrûz Bayramı", s. 5-6; Ehliman Ahundov, s. 434.

mektedir (168). Geleneğe göre bayram ayı içindeki dört haftanın çarşamba günleri de önemlidir. Azerbaycan'da bu çarşamba günlerine genelde **"üskü"** denilmektedir (169). Mart ayının ilk çarşambasına ise Kars ve çevresinde **"Kara çarşamba"** adı verilir (170). Kara çarşamba geleneği Anadolu'da oldukça yaygındır.

Bayram haftasının önemli günleri ve bu günlerde yapılan törenleri aşağıda sırayla ele alacağız.

IV.2.1.1. Kabir - Üstü :

Kabir-üstü, âhir çarşambadan önceki salı günüdür. Kars çevresi mahallî dilinde salı gününe **"tek-gün"** (171). denilir. Bugünde ailenin bütün fertleri aile mezarlığına giderek, tamir ederler, etrafını düzeltirler. Kabir-üstü törenine kadınlar ve erkekler ayrı ayrı katılırlar. Sabahleyin erkenden mezarlığa giden erkekler fatiha okuyup dönerler. Kadınlar ise mezarlığa, hazırladıkları helva, pilâv ve daha başka yiyecekleri de götürür, bunları Kuran-ı Kerîm'in okunması ve fatihalar gönderilmesini müteakip fakir fukaraya dağıtırlar. Böylece bir-iki saat kadar mezarlıkta kalan kadınlar öğlene doğru mezarlıktan ayrılırlar (172).

Kars ili Tuzluca ilçesine bağlı Pırsak köyünde bu törene **"ölü bayramı"** denilmektedir (173). Tören Nevrûz bayramına yakın ilk cuma akşamı yapılmaktadır. Gündüz hazırlanan helva ve diğer yiyecekleri ile halk toplanarak mezarlığa giderler. Önce hocalar Kuran ve Mevlîd okurlar. Sonra getirilen yiyecekler fakirlere, çocuklara dağı-

(168) Adli Eğiter, "Kafkas Folklorundan Örnekler : Lezginka ve Nevruz", **Hayat Tarih,** Yıl : 6, Sayı : 1 (Şubat 1970), s. 84.
(169) M. Emin Resulzâde, "Nevrûz Bayramı", s. 6.
(170) Mustafa Turan, "Burçlara Göre Saya Günleri...", s. 2.
(171) M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine", **Folklor Postası,** Sayı : 9 (Haziran 1945), s. 19.
(172) Ehliman Ahundov, s. 434; N. Onk, s. 1211.
(173) Gülâli Aydınoğlu, "Kars'ın Pırsak Köyü'nde Nevruz", **TFA.,** Sayı : 238 (Mayıs 1959), s. 5298.

tılır. Artan yiyecekler ise aile mezarlarının üzerine dökülür. Daha sonra herkes yakınlarının mezarını ziyaret ederek fatiha okurlar. Bütün bu törenler sırasında dargınlar da barıştırılır.

IV.2.1.2. Ahîr Çerşenbe :

Salıyı çarşambaya bağlayan geceye **"ahîr çerşenbe/ılin ahîr tek tek günü"** denilir. Bu gece evlerin düz damlarında büyük ateşler yakılır (174). Sürüklenip getirilen kuru otlar, çırpılar genişçe bir avluda üstüste yığılır. Bu yığın genelde Kars ve çevresinde **"girç"** adı verilen ve kışın hayvanlara yedirilen ot artıklarından yapılmaktadır (175). Bu ot ortıkları sırf nevrûz için bütün kış boyunca biriktirilmektedir. Meydana getirilen yığına **"tongal/tonkal/tonkar/tonkur"** denilmektedir.

Ahmet Caferoğlu, tongal kelimesini ev haricinde yakılan ateş olarak nitelendirmekte ve bu geleneğin Türkler'de eskiden varolan ateş kültü ile alâkadar görmektedir (176). Tongalın hazırlanmasından sonra çocuklar yığının bir kenarından bir tünel açarak buradan emekleyerek geçerler (177). Büyükler ise törenle ilgili türküler ve maniler söylerler. Bu manilerden bir örneği, burada vermeyi uygun görüyoruz :

---

(174) "Nevrûz/Ergenekon Bayramı", **Azerbaycan,** Sayı : 178-180 (Ocak-Şubat-Mart 1967), s. 25; Pırsak köyünde düz damlar üzerinde yakılan bu ateşin Hz. Ali'nin sefer sırasında halkı haberdar etmek için yaptığı uygulamanın hatırası olduğu inancı görülmektedir (Bk. Gülâli Aydınoğlu, "Kars'ın Pırsak.", s. 5298).

(175) İsa Dündar, "Kars'ın Dikme Köyünde Nevruz ve Yılın Ahîrı, **T.F.A.,** Sayı : 343 (Şubat 1978), s. 8230.

(176) Ahmet Caferoğlu, "Türkçe'de Tongal Kelimesi", **H.B.H.,** Sayı : 7 (Mayıs 1930), s. 101-104; Aynı yazar, "Azerî Lehçesinde Bazı Moğol Unsurları", **A.Y.B.,** C. I, s. 217; M. Zeki'nin bu kelimeyle ilgili itirazı ve kelimeyi "donkal" olarak açıklaması kanaatımızca mümkün görülmemektedir (Bk. M. Zeki, "Tongal Kelimesi Hakkında", **H.B.H.,** Sayı : 9 (Ağustos 1930), s. 143).

(177) A. Alpaut, bu âdeti, Türkler'in Ergenekon'dan çıkışı ile alâkadar görmektedir (Bk. a.g.m., s. 6).

"Ahîr Çerşembe (178)

Çepere çeper doldu gel,
Çepere guşlar gondu gel,
Dolagsız gezen oğlan,
Dolag tamam oldu gel.

***

Aşıg, dolag altına,
Halın dodag altında,
Sen ağac ol budağ sal
Biz de dolag altına."

Daha sonra tongal yakılır. Herkes sırayla bir niyet tutarak bu ateşin üzerinden atlarlar. Tongalın iki tarafında bulunan büyüklerin yardımıyla çocuklar ve hastalar da ateşin üzerinden geçirilir. Bu sırada genellikle şu tekerlemeler söylenmektedir:

"Ağrım, uğrum tökülsün,
Oda düşüb kül olsun.
Yansın, alov saçılsın,
Menim bahtım açılsın." (179),
"Ağırlığım dökül bu odun üstüne!" (180);
"Ağırlığım, uğurluğum tökülsün bu odun üstüne!" (181);
"Ağrım, kadan kalmasın! (182);
"Ağırlığım, uğurluğum, keçelliğim, kelliğim hep bu ataşa!" (183);
"Ağırlığım, uğurluğum get, gada balam get!" (184).

---

(178) Ehliman Ahundov, s. 26-27.

(179) Ehliman Ahundov, s. 26-27.

(180) "Nevrûz/Ergenekon Bayramı", s. 25.

(181) N. Onk, s. 1211; Ali Onk, "Iğdır Halk Manileri", **Kars Eli,** Sayı: 79 (Şubat 1971), s. 4.

(182) A. Alpaut, s. 6.

(183) A. Eğiter, s. 85.

(184) Ehliman Ahundov, s. 434.

Daha sonra tongalın külleri **"Bolluk içeri, böcek dışarı; devlet içeri, böcek dışarı!"** (185) denilerek evlerin damlarından evin içine süpürülür.

Ahîr çarşamba akşamı yemeği, en az yedi çeşit olarak hazırlanır. Bu geleneğe her aile uyar. Aile reisi en az yedi çeşit yemişi birbiriyle karıştırarak aile fertlerine paylaştırır. Güney Azerbaycan'da bu yedi çeşit yemişe **"çarşamba yemişi"** (186) adı verilmektedir. Ayrıca bu geceye özel olarak evlerde pilâv, et, yarma yemeği, gavurma, gırmızı yumurta, govurga ve **semeni** adı verilen bir çeşit helva yapılır (187). Bu gece evlerde misafir de eksik olmaz. Adli Eğiter, yedi çeşit yemişten dolayı gecenin ilerlemiş zamanını **"yeddi-levin gecesi"** (188) olarak nitelendirmektedir. Ancak, Iğdır ve çevresinde 19 Martı 20 Marta bağlayan gece yeddi-levin gecesi olarak bilinmektedir.

"Semeni", kap içinde süs için yetiştirilen buğday anlamına gelmektedir. Yeşillik ve bereketi temsil etmektedir. Bu bakımdan aynı adı taşıyan helva bir nevi kudsî mahiyet taşır. Bu özelliğinden dolayı Azerbaycan bayatılarında (189), türkülerinde (190) "semeni" adını

---

(185) Kars/Susuz'un Kırkpınar köyünden öğrencim Bahattin Avanaş (yaş. 23)' tan alınan bilgilerden faydalanılmıştır.

(186) Şehriyâr bu âdeti şöyle dile getirir:
"Bakicının sözü, sövü, kâğızi,
İneklerün bulaması, ağızi,
Çerşenbenin girdekânı, mövizi."
(Bk. Ahmet Ateş, s. 26; Muharrem Ergin, s. 7).

(187) Ehliman Ahundov, s. 434.

(188) Ehliman Ahundov, s. 434; A. Eğiter, s. 85.

(189) **"S e m e n i**
Semeni
A: meni.
Her yazda,
Sen yâda
Sal meni.
Semeni, sahla meni,
İlde göyerderem seni,
Semeni, sazana gelmişem,
Uzana uzana gelmişem."
(Bk. Ehliman Ahundov, s. 26-27).

taşıyan birçok örnekler görülür. Ayrıca, üzerinde iğde, hurma (üvez), kuru üzüm, ceviz içi, leblebi, fındık içi, fıstık gibi kuru yemişlerin bulunduğu kek cinsi özel bir yiyecek yapılır ki **"berte"** (191) adı verilmektedir.

Ahîr çarşamba ile ilgili öncelikle yapılması gereken işler ön plândadır. Bu işler arasında öncelikle evlerin, kap-kacak ve diğer eşyaların temizlenmesi, yıkanması, her şeyin tertemiz olması gerekir. Gençler,

---

(190) **"Semeni**

Yêne gözel vetenime geldi yaz,
Menim könlüm bu âlemden ayrılmaz.
Kim bu mâvi gözelliğe vurulmaz,
Gülüş dolu dodahlara semeni...
Bizim êller ohuyur bu neğmeni,
Semeni, ay semeni sahla meni,
Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni!
Semeni, ay semeni sahla meni.

*
**

Bu bayramda her il meclis düzelden
Men el çekem senin kimi gözelden,
Süfrelerin bezeğisen ezelden,
Yaraşıhsan otağlara semeni...
Bizim êller ohuyur bu neğmeni,
Semeni, ay semeni sahla meni,
Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni,
Semeni, ay semeni sahla meni.

*
**

Men il boyu hesretine dözerem,
Ele bilme beklemekden bêzerem,
Yollarını sözlerimle bezerem,
Gêtme menden uzahlara semeni...
Bizim êller ohuyur bu neğmeni,
Semeni, ay semeni, sahla meni,
Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni,
Semeni, ay semeni sahla meni."

(Bk. Muharrem Ergin, s. 249-250).

(191) A. Eğiter, s. 85.

çocuklar kapıları dolaşarak bayramlık toplarlar. Bu arada çeşitli eğlenceler, oyunlar tan ağarıncaya kadar devam eder. O gece uyuyan pek olmaz. Aşağıda Güney ve Kuzey Azerbaycan ile Türkiye'de Aras boyu bölgelerinde ahîr çarşamba töreniyle ilgili tesbit edilen hususları vereceğiz.

Bu gecenin eğlenceleri arasında "ateş topları" ilk akla gelenlerdir. Bir telin ucuna yuvarlak bez parçaları sarılmak suretiyle meydana getirilen bu toplar gazyağı ile bulandıktan sonra yakılır ve havaya fırlatılır (192). Avlu dış duvarlarına ufacık sopalara sarılan yağlı çaputlar yakılarak dizilirler. Yine duvar diplerine hayvan bağlamak için küçük kazıklar dikilir (193). Fişenk ve gülle atılır. Azerbaycan'ın Kuba ve Derbend bölgelerinde **"pülenberi"** adı verilen üzerklik yakılması âdeti vardır (194). İki saat kadar devam eden eğlenceler arasında "kos-kosa" oyunu da oynanır (195). Gelecek yılla ilgili fal için birtakım âdetler uygulanmaktadır. Bu gibi âdetler ve uygulanışlarını sırasıyla ele alacağız.

"Kulak asma âdeti": Buna **"kapı basma"** (196), Kuzey Azerbaycan'da **"gapı pusma"** (197) gibi adlar verilmektedir. Kız veya erkek gençler, içlerinden bir niyet tutarak komşu kapılarını dinlerler. İçeriden ilk duyacakları sözler, yeni yıl için tuttuğu niyetinin lehine veya aleyhine yorumlanır. Kapılarının dinlenileceğini halk bildiği için genellikle bu gecelerde münasebetlerin iyi olmasına çalışırlar. Herkes birbirine saygılı, ölçülü davranır. Neşeli, olmaya çalışırlar.

Buna benzer başka bir âdet daha görülür. Niyet tutan kişi, evin uygun bir odasında, bir elinde su dolu bir tas, diğer elinde yedi adet açar/anahtar olduğu halde sokağı dinler. Duyduğu ilk kelimenin iyi

(192) İsa Dündar, s. 8230.
(193) Bu âdet hayvanların bereketli olması için yapılmaktadır.
(194) Ehliman Ahundov, s. 434.
(195) M. Emin Resulzâde, "Nevrûz Bayramı", s. 6.
(196) Kars/Susuz ilçesinin Kırkpınar köyünde bu adla bilinir.
(197) Ehliman Ahundov, s. 434.

veya kötü oluşuyla, yeni yıldaki kısmetini hayra veya şerre yorumlar (198).

"Vasf-ı hâl" : Bu gece uyulan başlıca âdetlerden birisi de genç kızların kendi aralarında yaptıkları **"vasf-ı hâl"** (199) toplantısıdır. Hava kararıp, el-etek sokaktan çekildikten sonra, kızlar toplu halde hiç konuşmaksızın çeşmeye su doldurmaya giderler. Bu işleri bittikten sonra arkadaşlarının birinin evinde toplanırlar. Odanın ortasına bir bayda/badya (leğen) getirilerek içine su doldurulur. Köyle birbirlerini seven iki genci temsilen birer iğne pamukla sarılarak bir iplikle suya bırakılır. Daha sonra su hızla çalkalanır. Suyun içinde hareket eden iğnelerin birbirlerine kavuşmaları veya bir yere takılıp kalmaları temsil olunan iki gencin geleceğiyle ilgili olarak yorumlanır.

Kars'ın Digor ilçesi Halıkışlak köyünde bu âdete **"çile çıkarmak"** adı verilir. Bu âdet kız-erkek birlikte yapılır. Akşam üstü küçük yaşta bir çocuğu su almaya gönderirler. Çocuk hiç konuşmadan ve arkasına bakmadan bir kova su getirir. Suyun içine oyuna katılan kız ve erkekleri temsilen rengârenk ipliklerle iğneler atılır ve su çalkalanır. Hangi iğne bir başkası ile birleşirse o gençlerin evleneceği söylenir, gülünür, eğlenilir (200).

Ahîr Çarşamba'nın diğer bir âdeti de **"suya yüzük atma"** oyunudur. Kanaatimizce bu oyun da **"vasf-ı hâl"** âdetinin daha değişik bir uygulamasıdır. Ali Onk'un iddiasına göre Iğdır ve çevresinde vasf-ı hâl âdeti XVII. yy.'dan kalmadır (201). Bu oyunda gene odanın ortasına su dolu bir leğen getirilir. Leğenin etrafını çepeçevre çeviren kızlar yüzüklerini leğenin içine atarlar. Sonra leğenin üzeri bir yalık (202)/yaylık (203) ile örtülür. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra

---

(198) N. Onk, s. 1212; Ali Onk, s. 4.
(199) N. Onk, s. 1212-1213.
(200) Hayri Özel, "Kars'ta Çile Çıkarma", **T.F.A.**, Sayı : 252 (Temmuz 1970), s. 5672.
(201) Ali Onk, s. 4.
(202) Anadolu'da yağlık denilen büyükçe mendil.
(203) Baş örtüsü.

oyuna başlanır. Kızlardan birisi bir bayatı/mani söyleyerek leğenin içinden bir yüzük çıkarır. Digor Halıkışlak köyünde suyu getiren çocuğun gözleri kapatılarak leğendeki nişanlar ona çektirilir (204). Çekilen yüzük veya nişan kime aitse söylenen bayatı da onun bahtına addedilir (205). Iğdır bölgesinde vasf-ı hâl oyununda söylenen bayatılardan ilki genellikle şöyledir:

"Bülbül okur yuvada,
Can gülüm, can can..

Kanat çalar havada,
Güzel gülüm, can can..

Emim oğlu sağ olsun,
Can gülüm, can can..

Men niye gedim yada,
Can gülüm, can can..

Men sözümü söylerem,
Can, can, can..

Yar sevip toy eylerem,
Can, can, can..

Noruzda çiçek açar,
Can, can, can..

Mayısta gül iylerem,
Can, can, can.." (206).

"Su-başı Adetleri": Ertesi gün, gün doğmadan su kaynağına, çeşme başına veya dereye gidilir. Buradan yeni su alınır. Burada el-yüz yıkanır. Su kaynağı başında da birtakım âdetler uygulanır. Niyet tutan kızlar suyun üzerinden;

(204) Hayri Özel, s. 5672.
(205) Ehliman Ahudov, s. 435; N. Onk, s. 1213.
(206) A. Onk, s. 4.

"Atıl, matıl çarşamba,
Bahtım açıl çarşamba!"

tekerlemesini söyleyerek atlarlar (207. Bazan da kızlar iki ellerinin baş parmaklarını ip ile bağlarlar. Bu şekilde suyun üzerinden birçok defa atlarlar. Daha sonra parmaklarındaki ipi keserek suya atarlar. Bu âdetlerin kızların kısmetini açacağına inanılır (208).

Bu başına/bulağa suya gidenler, kaynağın gözünden yedi küçük taş alarak su kabının dibine korlar. Kuzey Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde bu taşlar sonraki ahîr çarşamba gününe kadar kabın dibinde kalır. Ancak, yeni yılda değiştirilir. Su dönüşü üç böğürtlen dalı koparılarak eve getirilir. Bunlar kapının üstüne, kantarmasına takılır. Bunlar da bir sonraki ahîr çarşambaya kadar yenisiyle değiştirilinceye kadar takıldığı yerde kalır (209). Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde ise su kaynağından alınan yedi taş, evin çeşitli yerlerine, ambara, ocağa, ahıra, arı yuvalarına vb. gibi yerlere konulur (210). Bu âdetlerin bereketle ilgili olduğu kanaatindeyim.

"Şal atma" : Şal atma âdetinin bazı yerlerde ahîr çarşamba günü de yapıldığı görülmektedir. İlerde açıklayacağımız gibi ev sahipleri şala uygun bir armağan bağlarlar. Kız isteme ile ilgili bir âdete bu şal atma sırasında rastlamaktayız. Beğendiği kızın evine şal atan delikanlı niyetini belirtmek için şalın ucunu düğümler. Kız ailesi genci

---

(207) Haydar Baba'ya Selâm şiirinde Şehriyâr bu âdeti şöyle dile getirmektedir:
"Kızlar diyer atıl matıl çerşenbe,
Ayna tekin bahtım açıl, çerşenbe.."
(Bk. Ahmet Ateş, s. 26; Muharrem Ergin, s. 7). Bu âdet ve söylenen tekerleme İranlılar'a da geçmiştir. İranlılar bunu şöyle ifade etmektedirler:
"Bi-per va per çarşanba,
Gamem bi-per çarşanba."
Yâni, "Uç, uç çarşamba/Gamımı götür!" demektedirler (Bk. Ahmet Ateş, s. 66-67).

(208) Ehliman Ahundov, s. 435.

(209) Ehliman Ahundov, s. 434.

(210) Nevrûz (Ergenekon Bayramı), s. 25.

beğenir, kızlarına uygun bir eş olacağına inanırlarsa düğümü çözerek kızın bileğine bağlarlar. Razı değillerse bir armağanla genci savarlar (211).

"Diğer âdet ve eğlenceler" : Azerbaycan'da rastlanan diğer bir âdet de ahîr çarşamba günü bir yere yumurta, maden ve kömür gömülür. Niyet tutulur. Yumurta kömür üzerine yayılırsa niyet kötü, maden üzerine yayılırsa niyet iyi addedilir. Daha sonra bunların hepsi bir erik ağacının dibine gömülür.

Delikanlılar ve kızlar grup grup ayrılarak eğlenmek için hazırlanan evlerde toplanırlar. Yerler, içerler eğlenirler. Sohbet ederler. Bu arada mahallî olarak **"garavelli"**, **"çömçebaşı"**, **"bezeme"** gibi oyunlar oynanır.

Ahîr çarşamba günü Nevrûz törenleri içinde oldukça önemli bir gün addedilir. Kısmet bağlanması, kısmet açılması, gençleri birbirine yakmak gibi bazı âdetler bu günde yapılmaktadır. Gençlerin söz kesilmesi bu günde yapılırsa hayırlı addedilir (212).

Ahîr çarşamba günü herkesin neşeli olması, iyi sözler söylemesi, karşılıklı saygı ve sevgi ortamının kurulması, herkesin dikkatle uyması gerekli kurallardandır. E. Ahundov, bunu, Türkler arasında çarşamba gününün uğursuz addedilmesi ile açıklamaya çalışmaktadır. Ahundov, halk arasında yaygın olan **"Ne sen gel, ne yılın ahîr çarşambası!"** darb-ı meselinden hareketle bugünü insanların iyi bir şekilde geçirebilmeleri için gayet neşeli, iyi niyetli, temiz olmaları gerektiğini ileri sürer (213). Aksi halde bugünün insana felâket getirebileceğine inanılır. Ancak, inanca göre ata ruhları evin bacasına gelerek evlâtlarının bayramı nasıl geçirdiklerini öğrenmek istemektedir. **"Gapı pusmak"** âdetinde de görüleceği üzere ahîr çarşambanın neşeli geçirilmesinde, çarşambanın uğursuz addedilmesinden daha çok Türkler'deki **"atalar kültü"** etkili olmaktadır kanaatindeyiz.

---

(211) Ehliman Ahundov, s. 435.
(212) Ehliman Ahundov, s. 435.
(213) Ehliman Ahundov, s. 434-435.

Nevrûz gelenekleri arasında Azerbaycan'da **"12 Hayvanlı Türk Takvimi"** ile ilgili özellikleri de görmekteyiz. Azerbaycan Türkleri, her yılın bir hayvan üzerinde değiştiğine ve o yılın, o hayvanın özelliklerini taşıdığına inanırlardı (214).

19 Martı 20 Mart'a bağlayan gece Iğdır ve çevresinde **"yeddilevin gecesi"** olarak bilinmektedir. Bu gece ile ilgili en önemli âdet, soğuk suda yıkanmaktır. Derede, arkda kız veya erkekler Tanrı'dan bir dilek dileyerek soğuk suya girerler. En az üç defa vücudun suyun içine daldırılması gerekmektedir (215).

IV.2.1.3. "Baca - baca":

Nevruz'dan bir gün öncesine **"baca-baca"** denilmektedir. Iğdır ve çevresinde bugün **"uşak bayramı günü"** olarak bilinir. Bugün çeşitli renklere boyanmış, suda pişirilmiş yumurtalar, kapı kapı dolaşan çocuklara verilen en büyük armağandır. Çocuklar bugün gruplar halinde dolaşırlar;

"Nevruz, nevruz bahara,
Güller, güller nahara,
Bağçamızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun..." (216)

şeklinde bayatılar ile;

"Geldi noruz bayramı, açıldı güller, lâleler,
Sebzepüş oldu çemenler, bülbül eyler nâleler..." (217)

gibi nevruziyyeler söylerlerdi. Yumurtanın az olduğu zaman onun yerine elma, armut, portakal, ceviz ve diğer yemişler armağan edilmekte idi. Şehriyâr, baca-baca günü ile ilgili hatıralarını şöyle anlatmaktadır:

---

(214) Ehliman Ahundov, s. 434; Geniş bilgi için bk. II. Bölüm.

(215) N. Onk, s. 1213.

(216) N. Onk, s. 1216.

(217) M. Emin Resulzâde, "Nevrûz Bayramı", s. 6.

"Yumurtanı göyçek gülli boyardık,
Çakkışdırup, sınanların soyardık,
Oynamaktan birce meğer doyardık.

Ali mene yaşıl aşık vererdi,
Irza mene novruz güli dererdi." (218).

- **"Küflen âdeti :** Yeddi-levin gecesini takip eden günün sabahında bir ağaca kalın bir iple küflen (salıncak) asılırdı. Bilhassa genç kızlar ve delikanlılar sıra ile küflene binip sallanırlar ve birbirlerini sallarlardı. Bu oyuna Azerbaycan'ın bazı bölgelerinde **"Küfdibi", "küf-yelli"** gibi adlar da vermektedirler (219). Küflende sallananlar mani okur, etrafındakiler de ona cevap verirler. Ahundov'un verdiği bilgiye göre **"Hahışta"** manisi de bilhassa mahsül zamanı küflen eğlencelerinde okunmaktadır (220). Bazan muziplik olarak yaşlıları da küflene bindirirler, bu neşelenmeye, gülüşmelere yeter de artar. Küflene binildiğinde söülenen bazı özel deyişler vardır. Bunlardan birisi şöyledir :

"Küf atan, küflen atan,
O kimdi kesseğ atan?
Kesseği atmasınlar,
Muraza çatmasınlar.
Başına yığar taşı,
Od getir, ocak kala.
Süt getir dibini yala.
Korhuram anam gele,
Saçım mirçeğimi yola..." (221).

"Şal atma âdeti" : Baca-baca gününün gecesi **"şal atma"** âdeti görülür. Akşam üzeri gene tongallar yakılır, üzerinden atlanır, gece olunca çocuklar uçlarına uzun ip bağlı heybeleri hısım ve akrabalarının bacalarından sallandırırlardı. Bölge köy evlerinin damının ortasında

---

(218) Ahmet Ateş, s. 27; Muharrem Ergin, s. 7.
(219) Ehliman Ahundov, s. 438.
(220) Aynı yer.
(221) N. Onk, s. 1213.

pencere gibi bir açıklık vardır. Bu açıklığın görevi evi havalandırmak ve tandır dumanının dışarı çıkmasını sağlamaktı. Bu arada çeşitli bayatılar da söyleyen çocukların heybelerine çeşitli armağanlar konulur, çocuklar da bunları yukarı çekerlerdi (222). Gençler ise bellerine bağladıkları şalı bacadan sarkıtırlar, bu arada tanınmamak için büyük itina gösterirlerdi. Ev sahibi tahmin ettiği kişi için en uygun armağanı şala bağlardı. Bayram armağanları arasında güllü yün çorapları, ipek mendiller, ağız mızıkaları, renkli yumurtalar, tatlılar sayılabilir. Nişanlı gençler ise şallarına çorap ve daha başka hediyeler bağlayarak nişanlısının evinin bacasından sarkıtırlar, buna karşılık, nişanlısının önceden hazırlamış olduğu çorap, mendil gibi armağanlar kız evi tarafından şala bağlanırdı (223).

IV.2.1.4. "Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

Bu bayram 21-22-23 Mart günleri yapılmaktadır. Ancak. bölgeler arasında farklılıklar görülür. Iğdır'da 19-20-21 Mart günleridir. Bu bayram üç gün sürer. Bayram hazırlığı bütün bayram ayı boyunca devam etmiş olup, hazırlıklar bayram sabahı gözler önüne serilir. Tan atmadan herkes kalkar, taze su içilir, taze su ile yıkanılır. Bu arada hayvanlara da taze su verilir (224). Sabah erkenden hazırlıklara baş-

---

(222) N. Onk, s. 1215; Aziz Alpaut. s. 6.

(223) Şehriyâr'da bu âdet şöyle anlatılır:

"Bayramıdı, gece kuşi ohurdi,
Adahlı kız bey çorabın tohurdi,
Herkes şalın bir bacadan sohurdi,
Ay ne gözel kaydadı şal sallamak!
Bey şalına bayramlığın bağlamak!

*
**

Şal istedim men de övde ağladım,
Bir şal alıp, tez belime bağladım,
Gulam gile kaşdım şalı salladım,
Fatma hala mene çorap bağladi,
Han nenemi yâda salup ağladi."
(Ahmet Ateş, s. 25-26; Muharrem Ergin, s. 6).

(224) N. Onk, s. 1216.

lanılır. Haftalarca önce kaplarda ıslatılmış, çimlendirılmiş arpa, mercimek gibi yeşilliğin içine boyanmış yumurtalar yerleştirilir. Pilâv, çörek, börek, katlama, şeker, yedi çeşit tatlı ve yemişle süslenmiş olarak odanın ortasına sofra hazırlanır. Sofrada bahar ve yeşillik timsali olarak semeniye de yer verilir. Odalara gülsuyu serpilir. Ev halkı tepeden tırnağa yeni elbiselerini giyerler. Bayram namazını takiben yemekler yenir (225). Onbeş gün önceden kaynatılmış yumurtalar döğüştürülür.

Bayram günü erkekler ayrı, kadınlar ayrı toplanmaktadırlar. Herkes öncelikle birbiri ile bayramlaşır. Birbirlerine **"Bayramın mübârek!"** derler. Daha sonra önlerinde ak-sakallar olduğu halde o yıl aile fertlerinden vefat etmiş olan kimselerin evine topluca gidilir, başsağlığında bulunulur. Evinden yeni cenaze çıkanlar dahi bayrama katılmak zorundadırlar. Bugün yas tutmak günah sayılır (226).

---

(225) Aziz Alpaut, s. 6; Gülâli Aydınoğlu, "Kars'ın Pırsak...", s. 5298.

(226) Nevrûz günü Türkler'de neşe, sevinç, her türlü kederden sıkıntıdan uzaklaşma demektir. Bir nevrûz bayramı günü bütün köy ahalisi bolluk içinde bayramlarını kutlarken, evinde basit bir kuru yemiş dahi bulunmayan meşhur Azerî edibî Molla Penah Vakıf (Ölm. 1797) bundan herhangi bir teessür duymayarak, şevkle bayramı karşılamakta ve şöyle demektedir:

"Bayram oldu heç bilmirem neyliyim,
Bizim evde dolu çuval da yokhdur.
Dügü ile yağ da tükenmiş çokhdan,
Et ki ele düşmez motal da yokhdur.

*
**

Allaha biz imişik naşükür bende,
Bir söz desem dakhi goymazlar kende,
Khalkh batub noğula şekere gende,
Bizim evde akhta zoğal da yokhdur.

*
**

Bizim bu dünyada ne malımız var,
Ne de evde sahip cemâlimiz var,
Vâgıf öğünme ki kemalimiz var,
Allah'a şükür ki kemâl de yokhdur."

(Bk. M. Emin Resûlzâde, "Azerî Türkler'in Hayat ve Edebiyatında Neş'e", **A.Y.B.**, C. III., s. 64).

Zengezur'da gençler gruplar halinde bütün evleri dolaşarak bayramlık toplarlar. Bayramlıklar genellikle gend(şeker), şirni (tatlı), düyü (pirinç), yumurta vb. gibi şeylerdir. Bu armağanlar kutlu olarak nitelendirilen bir evde taksim olunarak, yoksul evlere dağıtılır. Yoksullara verilecek bu hediyelerle, onların bayram sofraları açmaları sağlanır. Bu âdete **"torba gezdirme"** denilir. Zengezur'da bu âdet yalnız **"Hıdır-nebi"** gününde olduğu halde, Salyan, Derbend ve Kuba bölgelerinde Nevrûz bayramında da olur.

Topluluk daha sonra üç gün sürecek bayramı neşe içinde geçirebilmek için içlerinden birisini hükümdar olarak seçerler. Hükümdar/padişah seçilecek kişide beceriklilik, zekâ, tedbirli olma, işbilirlik gibi vasıflar aranır. Kırmızı elbiseler giydirilen padişahın başına bir de tac yerleştirilir. Geleneğe göre üç gün yâni bayram süresince padişahın bütün emirlerine harfiyen uyulur. Padişah da elinden geldiğince halkın, bayramı iyi bir şekilde geçirmesi için gayret eder. Padişahın emri ile dargınlar barıştırılır, haksız yere hapse düştüğüne inanılan kişiler affedilir. Hattâ padişah hükümet memurlarına dahi ceza verebilir. Bu işlerin yapılmasında kendisine yardımcı olmak üzere bir başvezir, vezirler ve diğer memurları ise kendisi tayin eder.

Diğer yandan padişahın yanında sazende ve hanendeler de yer alır. Tar, gara zurna, balaban gibi çalgı aletlerinin eşliğinde eğlenilir. Erkekler **'yallı"** çekerler, çeşitli eğlenceler düzenlerler, **"kos-kosa"** oynarlar. Kızlar "halay", **"yaşıl yarpag" gızıl-gül", "hahışta, "gıy gılıne", "turna vurdu"** ve **"benövşe"** gibi oyunlar oynarlar (227). Bütün bu eğlenceler sırasında padişah hiçbir şekilde sululuğa, serkeşliğe, edepsizce davranışlara müsamaha etmez. Kadınlar da kendi aralarında bir padişah seçerek kendi aralarında eğlenirler.

Bayramın diğer bir özelliği de dost ziyaretleridir. Küçükler büyükleri, akrabalar birbirlerini, komşu komşuyu ziyaret ederler ve hastalar da bugün ziyaret edilir. Genellikle bayramın ilk günü erkekler,

---

(227) Oyunlar ve eğlenceler için bk. Bölüm VI.

ikinci günü kadınlar bayram ziyaretlerine giderler (228). Dost ziyaretlerinde karşılıklı armağanlar takdim edilir. Görücü usulü ile nişananlar bu bayramda birbirlerini görme imkânını bulurlar. Birbirlerine armağanlar vererek yakınlaşmalar sağlanır, böylece sevgilerini pekiştirirler.

Derbend ve Kuba'da yaslı aileler misafirlerine kahve ikram ederler. Sofraya kuruyemişler ve mum kakılmış elmalar getirirler (229). Aras boylarında, **"Nevrûz, dut yetişene kadar sürer."** şeklinde bir düşünce hakimdir. Üç ay kadar sürecek bu zaman içinde iade-i ziyaretler yapılır. Uzaktaki akrabalar ve dostlar da bu süre içinde ziyaret edilirler. Genç kızlar ve delikanlılar bayramın üçüncü günü **"sıra gonağlığı"** düzenlerler. Kırk gün süre ile her gece bir arkadaşlarının evinde toplanarak bayram eğlencelerini devam ettirirler (230).

"İl tahvili" : Yıl değişimi yâni yeni-gün'ün başlamasıyla ilgili olarak çeşitli inançlar görülmektedir. Zengezur'da yıl değişimi **"il tahvili"** çarşamba gününden itibaren hesap edilir (231). Eski yılın yeni yıla geçtiği gece ile gündüzün tam eşit olduğu saate **"tahvil saati"** denilir. Tahvil saatinde bütün aile efradı **"honça"** olarak adlandırılan sofranın başında, mumlar yakılmış olarak toplanırlar. Aile reisi **"Noruz duası"nı** okur. Bu dua şöyledir :

"Ya mukallibel kulûbi vel absâr,
Ya müdebbirel leyli ven nahâr,
Ya muhavvilel holi vel ahvâl,
Havvil hâlenâ ilâ ahsenil hâl!" (232).

Yenigazi köyünde nevrûz sabahı tanyeri henüz ağarırken, yenigün'ün başladığı anda bütün akarsuların bir saniye için durduğuna ve

(228) Ehliman Ahundov, s. 436.
(229) Aynı yer.
(230) N. Onk, s. 1216; A. Eğiter, s. 84.
(231) Ehliman Ahundov, s. 436.
(232) "Ey kalbleri ve gözleri değiştiren, ey geceyi ve gündüzü takdir eden, ey hal ve şartları başkalaştıran Allah, bugünkü durumumuzu daha iyi bir duruma inkılâp ettir!" (Bk. M. Emin Resulzâde, "Nevrûz Bayramı", s. 7).

o anda çeşmeden bir kabla su alınabilinirse bütün dileklerin yerine geleceğine inanılır. Bu yenigünün başladığı ana **"iltefi"** adı verilmektedir (233). Bu anda at koşturulur, tüfek atılır.

Nevrûz bayramı gecesinde **"ihyâ gözleme"** töreni yapılır. Geceleyin köyün ileri gelenlerinden birinin evinde toplanılır, sabaha kadar hiç uyumadan mevlîd, Kur'an okunur, dualar edilir (234).

Büyükler bayramlaştıktan sonra köy meydanında **"aksakallar"** etrafında toplanırlar. Ergenekon/Nevrûz bayramının ilk günü büyük şenlikler yapılır bu arada sportif mahiyette oyunlar oynanır. Bu oyunlar arasında **"Cıdır"**a çıkılır, at koşuları yapılır, atıcılık-vuruculuk gösterileri yanında kılıç sallanır, güreş tutulur, deve oyunu oynanır (235). Ayrıca manda döğüşü, horoz döğüşü, koç döğüşü de yaygın olarak düzenlenir. Bu tür döğüşler için bütün kış boyunca hayvanlar özel olarak hazırlanmaktadırlar.

M. Sadık Aran bu törenler arasında oldukça enteresan birisini daha haber vermektedir. Bu âdet sırasında toprak altından büyükçe bir geçit açılarak sırayla oradan geçilmektedir. İnanışa göre insanlar geçen yılın ağırlıklarını geçitten geçmek suretiyle üzerlerinden atmaktaydılar (236).

Bu arada kar olan bölgelerde soğuğun şiddeti azalmışsa, çocuklar kartopu oynamağa, gençler ise kayak kaymaya giderler. Tebriz bölgesinde görülen bu kayak kayma oyununa **"kürek kayma"** (237) adı verilmektedir.

---

(233) A. Eğiter, s. 84.

(234) Gülâli Aydınoğlu, "Kars'ın Pırsak...", s. 5298.

(235) Bu oyunlar için V. Bölüme bk.

(236) "Nevrûz (Ergenekon Bayramı)", s. 25.

(237) Şehriyâr, Tebriz'deki bu âdeti şöyle dile getirmektedir:

"Yaz kabağı gün güneyi dövende,
Kend uşağı kar güllesin sövende,
Kürekçiler dağda kürek zövende,
Menim ruhum, eyle bilün ordadur,
Kehlik kimin batup, kalup kardadır."
(Bk. Ahmet Ateş, s. 28; Muharrem Ergin, s. 8).

IV.2.2. Karapapaklar'da Ergenekon/Nevruz Bayramı :

Karapapaklar (238) Kafkasya Türkleri'nden olup **Terekeme** olarak da bilinirler. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde Kafkasya'dan göç ederek yerleşmişlerdir. Amasya'da bunlara **"Şirvanlılar"** denir. Karapapaklar (239) Kafkasya'nın Sünnî Türk topluluklarından olup, Ergenekon/Nevrûz bayramını 21 Mart günü kutlamaktadırlar. Bayram Karapapaklar'da da üç gün sürmektedir. Bu günler 19, 20, 21 Mart günleridir.

Ahîr çarşamba bölge halkınca çilenin son günü olarak kabul edilir. O gün kızlar ayrı, erkekler ayrı toplanırlar. Toplanma işi gündüzden kararlaştırılır.

Kararlaştırılan bir evde bir araya gelen kızlar toplantılarına bir de yaşlı bir nine getirirler. Gündüz birtakım hazırlıklar yapılmıştır. Bunlar arasında bakır bir teşin içinde kum ve yeterli su konulur. İki iğneye pamuk ipliği takılır. Bu kap üstü örtülü olarak odanın ortasına getirilir. Bu arada kızlar arzularını, dileklerini niyet olarak tutarlar. Toplantı sırasında çeşitli eğlenceler tertip edilir. Oldukça neşeli vakit geçirilir. Nihayet sıra iğne atmaya gelir. Kızlar yaş sırasına göre iğne ellerinde beklerler. Her kız yaş sırasına göre elindeki iğneyi nineye verir. Nine suyun ağzını açar ve **"Şu genç yavrumun niyeti kabul olacak ise şu iki iğneyi suya atıp, suyu elimle çeviriyorum. Bugünün hatırına genç kızımın niyetini kabul eyle Allahım!"** dedikten sonra suyu çalkalar ve iğneleri atar. Su durulduğunda eğer iğneler birbirlerine kavuşmuş iseler kızın niyeti olacak demektir.

Delikanlılar da aynı şekilde bir evde toplanırlar, çeşitli oyunlar oynarlar, halay çekerler ve niyet tutarlar. Gençlerin eğlencesi de sabaha kadar devam eder. Ahîr çarşamba günü **"deve"** oyunu da oynanır.

---

(238) M. Fahrettin Kırzıoğlu, **Dede Korkut Oğuznâmeleri Işığında Karapapaklar,** Erzurum 1972, s. 1, 2, 17.

(239) Bayramla ilgili bu bilgiler, Ağrı ili Taşlıçay ilçesinden 1950 doğumlu "Karapapak" Ahmet Demir'den derlenmiştir.

20 Mart günü **"yedilevi"** günü olarak bilinir. O gün erkenden kalkan halk yeni elbiselerini giyerler. Çarşı ve pazara gidilerek çeşitli yiyeceklerden, sebze ve meyvelerden yedi çeşit alınır. 20 Mart'ı 21 Mart'a bağlayan gece **"baca-baca"** âdeti görülür. Gençler pencerelerden veya bacalardan mendillerini sallandırarak armağanlarını alırlar. Nişanlı gençler daha çok dolaşırlar. Özellikle nişanlılarının evine mendil sarkıtarak nişanlılarına armağanlarını sunar, karşılığında armağanlarını alırlar. Gece yarısına doğru bölge halkı, genç-ihtiyar, kadın-erkek bir niyet tutarak bir akarsu veya değirmenin olduğu yere giderler. Niyetlerini tekrarlayarak suyun üzerinden 7 kere atlarlar. Daha sonra beraberlerinde getirdikleri bir kapla su doldurularak eve getirilir. Ev halkı da getirilen bu su ile ellerini yüzlerini yıkayarak, **"Allah kabul etsin!"** derler. Bu âdete **"sudan atlama"** veya **"nav-üstü"** adı verilmektedir.

IV.3. Kırım Türkleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

Dobruca bölgesinde yaşayan Kırım Türkleri'nde Nevrûz geleneği bugün dahi yaşamaktadır. Kırım Türkçesi'ne nevrûz sözü **"navrez"** şeklinde girmiş olup, 21 Mart günü bu bayram kutlanmaktadır. Günlerin uzamaya, gecelerin kısalmaya başlaması sebebiyle de bu bunun diğer bir adı da **"gündönümü"**dür.

Bayram günü çocuklar veya gençler üçerli ve sekizerli gruplar halinde, birçok dalı ve budakları olan büyük bir dal parçasını **"nervüz"** çiçekleri (240) ile donatırlar ve evleri dolaşmaya başlarlardı. Her gidilen evin önünde navrez türküleri söylenirdi. Bu türkülerden bazı kıtalar şöyledir :

1. Nawrez keldi köriniz,
Körümnigin beriniz,
Cennet bolsın geriniz,
A za, nawrezim mibarek.

---

(240) Nevrûz çiçeği olarak bilinen bu çiçekler, ilkbaharda açan **"akbardak"** adı verilen çiçeklerdir (Bk. Müstecib Ülküsal, **Dobruca ve Türkler**, Ankara 1966. s. 87).

2. Yaz keldi yaban,
Tigildi yerge saban,
El hayatu vel iman,
A za, nawrezim mibarek.

*
**

3. Yaz keldi garîk boldi,
Aywanlar arîk boldi,
Önleri şarîk boldi,
A za, nawrezim mibarek.

*
**

4. Nawrez keldi yaz keldi,
Ördek keldi, kaz keldi,
Kuşlardan awaz keldi,
A za, nawrezim mibarek.

*
**

5. Çeşmelerden suw akar,
Cengem kapidan bakar,
Tokizga şewre takar,
A za, nawrezim mibarek.

*
**

6. Uyum aldinda bakşa,
Aktar totam bir bokşa,
Ya marama, ya akşa,
A za, nawrezim mibarek.

*
**

7. Awalarda uşar kaz,
Men aytayim özin yaz,
İşte keldi bahar, yaz,
A za, nawrezim mibarek (241).

---

(241) 1-7 nci kıtalar için bk. Ahmet Nagı G. Alı - Memet Ablaı - Nuri Vuap, **Boztorgay,** Bucureşti 1980, s. 25.

8. Bismillah dep başlayımız,
Sizge navrez kutlayımız,
Kıvançlımız, cırlaymız,
Navrez, navrezim mübarek...

*
* *

9. Navrez keldi körünüz,
Körümlüğün berınız,
Cennet olsun yeriniz,
Navrez, navrezim mübarek...

*
* *

10. İşte keldi ilkbahar,
Ne buz kaldı ne de kar,
Boş kalmasın koralar,
Navrez, navrezim mübarek...

*
* *

11. Doksan çıktı, girdi Mart,
Ne yataysan atay kart,
Çık ta çölge tuhum at,
Navrez, navrezim mübarek...

*
* *

12. Tarlalarını sürüyük,
Arpa, mısır egiyik,
Terek, fidan tigiyik,
Navrez, navrezim mübarek...

*
* *

13. Gökte güneş cıltıray,
Şöşami torgay şurulday,
Çalışayık hiç turmay,
Navrez, navrezim mübarek...

*
* *

14. Bereketli yıl olsun,
Küzde ambarlar tolsun,
Her şeyimiz bol olsun,
Navrez, navrezim mübarek...

15. Kalk, kalk totam, kalk totam,
Pencereden bak totam,
Navrezge çevre tak, totam,
Navrez, navrezim mübarek... (242).

Nevruz türkülerinin söylenmesini takiben çocuklar ev sahibine taşıdıkları daldaki nevruz çiçeklerinden birisini takdim ederler. Ev sahipleri aldıkları baharı temsil eden bu çiçeğe karşılık gençlere para, yumurta vs. armağan eder, ayrıca dal parçasına çevre, şal, çerbenti, kıyıkça, şember, mendil vb. gibi armağanlar bağlar. Gençler daha sonra topladıklarını aralarında paylaşırlar. Genç kızlar ise saçlarının uzaması, gönüllerinin genç kalması inancı ile başlarına nevruz çiçekleri takarlar (243).

Ergenekon/Nevruz bayramı Dobruca'da bütün Türk köyleri halkı tarafından neşe içinde kutlanmaktadır. Her evin önünde, güneşte parlayan sabanlar hazırlanmış olarak durmakta, avlunun bir köşesinde öküz, at, inek, koyun gibi hayvanların önüne bol yem konularak güneşe çıkarılmaları âdettendi. Kırım Türkleri, bayram dolayısıyle kazanlarda yumurtalar kaynatırlar, bunları çeşitli renklere boyarlardı. Bunun her mahsulün yumurta gibi bol olması ümidi ve temennisiyle yapıldığı bilinmektedir. Bu yumurtaların bir kısmı ailece yenilir, bir kısmı da nevruz bayramını kutlamaya gelen gençlere, çocuklara armağan edilirdi. Bugünde tavuk pişirilir ve tavuk suyundan **"kalca"** çorbası yapılır. Çorba kazanının taşması da berekete işaretti (244).

Bayram, Kırım Türkleri'nde bir hafta devam etmektedir. Dobruca'da Türkler'in bu bayramlarına komşu Romen ailelerinin de iştirak

(242) 8 - 15. kıtalar için bk. Mehmet Vahap Yurtsever, "Nevruz (Navrez)", **Emel,** Sayı : 75 (Mart - Nisan 1973), s. 33; Bu mısralardan karışık olarak da bazı türküler derlenmiş, ancak bunların hatırlanabilenleri olduğunu sanıyoruz. Bu türküler için bk. Müstecip Ülküsal, **Dobruca ve Türkler,** s. 87; Ali Cafer Naci, "Romanya'daki Kırım Türkleri'nin Folklor ve Gelenekleri I.", trc. Nurettin Mahir Altuğ, **Emel,** Sayı : 35, s. 22.

(243) Mehmet Vahap Yurtsever, "Nevruz (Navrez)", s. 32; Müstecip Ülküsal, s. 87; Ali Cafer Naci, s. 22.

(244) Mehmet Vahap Yurtsever, s. 34.

ettiği bilinmektedir (245). Kırım Türkleri'nde bunun dışında mayıs ayında törenlerinin yapıldığı iki âdet daha vardır. Bunlardan birisi hıdırellez'den bir hafta önce halkın topluca kıra eğlenmeye çıkmalarıdır. Bu âdete **"yavuryüzü"** adı verilmekte olup bu törenin Hıristiyanlar'dan önce Hıdırellez'i karşılamak gayesi ile yapıldığı bilinir. Hıdırellez âdetine karşılık mayıs ayının ilk cuma günü Kırım Türkleri'nce bir tören yapılır ki, buna **"tepreş"** (246) adı verilmektedir. Buna **"Türk hıdırellezi"** demek daha doğru olur kanaatindeyiz.

M. Ülküsal, Kırım Türkleri'nde görülen **"Şam atlamak/şamanlatmak"** adıyla bir törenden daha bahsetmekte ve bunun gününü tesbit edemediğini söylemektedir (247). M. Ülküsal'ın verdiği bilgiye göre köyün delikanlıları ve kızlar, akşamdan sonra grup grup toplanmakta ve köyün meydanında büyükçe bir saman ateşi yakmaktadırlar. Daha sonra ateşin etrafında bir halka oluşturan gruplar, önce bir delikanlı, arkasından bir kız olmak üzere ateşin üzerinden atlarlar. Tören bir-iki saat kadar sürmektedir. M. Ülküsal'ın bahsettiği bu törenin Türkler'ce bayramlarda yapılan ateşin üzerinden atlama töreni olduğu görülmektedir. Bu âdet doğrudan ateş kültü ile alâkalıdır.

IV.4. Kazan Türkleri'nde Ergenekon/Nevruz Bayramı :

Nevruz günümüzde Kazan Türkleri arasında pek bilinmiyor. Bunun tek sebebini Kazan Türkleri'nin kuzey-batı'daki en uç noktada bulunan Türk grupları olmasında aramak gerekiyor. Yalnız, Kazan Türklüğü'nün ataları kabul edilen İdil Bulgarları/Volga Bulgarları arasında, Bulgar kahramanları ile ilgili destanlar yanında bir de **"Nevrûz beyti"** bilinmektedir (248). Kazan Türkleri'nin büyük âlimi Ş. Mercanî nevruz beyitlerinin geniş bir alana yayıldığını bildirmektedir.

---

(245) Müstecip Ülküsal, s. 87.

(246) Tepreş hakkında bilgi için bk. Mehmet V. Yurtsever, "Hıdrellez - Tepreş", **Emel**, Sayı : 77 (Temmuz - Ağustos 1973), s. 41-42.

(247) Müstecip Ülküsal, s. 88.

(248) Fatih Urmançeev, **Halık Avazı, Tatar Halk Beetlere Tarihınnan Oçerklar,** Kazan 1974, s. 128.

Ş. Mercanî (1818-1889)ye göre nevrûz bayramı 2.000 yıl öncesinde kullanılmaya başlanmış, önce Tacikistan Tatarları arasında daha sonra İdil boyu Tatarlar'ı arasında yaygınlaşmıştır. Çarlık rejiminin Ruslaştırma ve Hıristiyanlığı zorla kabul ettirme gayretleri karşısında özellikle **"nevrûz beyiti"** ve **"Yedi-kız beyiti"** gibi destanların Türklük şuurunu ayakta tuttuğu bir gerçektir. Denilebilir ki, **"nevruz"**, törenleriyle, âdetleriyle ve bugüne mahsus destanıyla müstakil olarak varlığını devam ettirmiştir. Aşağıya aldığımız nevruz beyiti XIX. yy.'ın sonunda tesbit edilmiş ve yayınlanmıştır (249).

NEVRUZ BEYİTİ

(1) Şöker kıldım Hudaga,
Salavatım anlarga,
Möhemmed Mustafaga,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(2) Riza buldım kazaga,
Sabır itdem belaga,
Oçrasam devaga,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(3) Bezler kürdık mihnetne,
Bezler kürdık zehmetne,
Bezler kürdık gorbetne,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(4) Megne bardır süzlerde,
Eytmi belen sızlar de,
Gaib yuktır bezlerde,
Nevruz möbarek bad.

---

(249) **"Kitap Kıssai Nevruz,** Kazan 1889"dan, **Borıngı Tatar Edebiyatı,** Kazan 1963, s. 51-63.

(5) Ne eytersen üzlerin,
Sairap torgan süzlerin,
Bılbıl deyu üzlerin,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(6) Sayramagaç koş bulmas,
Koşlarga ul iş bulmas,
Bonlar kebi hiç bulmas,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(7) Kuz kurmagan yat bulır,
Ayıtkan suzlar hak bulır,
Kız digenem rast bulır,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(8) Bez ıkebez par buldık,
Halaekka dan buldık,
Barça adamga faş buldık,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(9) Bez belmedek savapnı,
Bire almadık javapnı,
Kıla almadık tavafnı,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(10) Monı yazdı talıblar,
Okısınlar garıflar,
Deva kılsın tabiblar,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

(11) Kilep döşdek illerge,
Hiç belmegen yirlerge,
Nosret birsen bezlerge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(12) Beznen suzler ber bulır,
Kuz gurgenner uz bulır,
Begüz eytken kız bulır,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(13) Monı yazdım uzemdin,
Anlap bulsan suzemdin,
Uylap kara uzendin,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(14) Beler ulsan bezlerne,
Beyaz eytken kızlarnı,
Belsae dip bezlerne,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(15) Belep kalın bezlerne,
Begaz eytken kızlarnı,
Yad idemen sezlerne,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(16) Yulım bulsa yörgeimez,
Vegdemezde torgaimız,
Bılbıllarnı kurgeimez,
Nevruz möbarek bad.

(17) Bezler ike kızlarmız,
Begazlerne suzlermez,
Belki sezler anlarsız,
Nevruz mōbarek bad.

*
**

(18) Yide eldur belmedem,
Kızlar berlen yōrmedem,
Kızlarnı hiç kurmedem,
Nevruz mōbarek bad.

*
**

(19) Medresede bez yattık,
Anda zihen bez tabdık,
Uzemez heyran kaldık,
Nevruz mōbarek bad.

*
**

(20) Vegaz eytken kızlarbız,
Belki anlap algaysız,
Yahşılıknı kıylsan sez,
Nevruz mōbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz mōbarek bad.

*
**

(21) Gamel kıylmai eş bulmas,
Kunellerge huş bulmas,
Ni bulsa da buş bulmas,
Nevruz mōbarek bad.

*
**

(22) İzge bulsa yadında,
Şahidleren aldında,
Gamel kılmai kaldırma,
Nevruz mōbarek bad.

(23) Kılsa ahiret tegaten,
Tabar dönya rehaten,
Kılmagai hiç hajeten,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(24) Medresede bez buldık,
İkebez de kız buldık,
Yide eldın yuk buldık,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(25) İzgelek kıl kön-töne,
Kunelernen bötene,
Şerigatnen hökeme,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(26) İşan eyde bezlere,
"Huş bulmasdır sezlere,
Döşersez fasıklare,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(27) Şakertlere uz buldı,
Medresede suz buldı,
Kureçek kuzler buldı,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(28) Ne hal, eket, sez dirler,
İkenez de kız dirler,
Belermez bezler dirler,
Nevruz möbarek bad.

(29) Bezge aşarga aş buldı,
Kuzemezge yaş tuldı,
Şakertlerge faş buldı,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(30) Heer birep Mullaga,
Yalvardık bez allaga,
Teufik bir kız balaga,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(31) Medresedin kaçdık bez,
Perdemezne açdık bez,
Neçe karya keçdek bez,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(32) Çıkıp gitdek dalaga,
Şeytan töşde araga,
Bezge biçaralarga,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(33) Şeitan töşde artımdin,
Yördek anın şartındın,
Kızlar kurer dertendin,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(34) Ağın sular keçdek bez,
Ugrılarga yitdek bez,
Rıyazatnı çikdek bez,
Nevruz möbarek bad.

(35) Bez ultırdık hal buldı,
Akkan yaşlar kan buldı,
Yörek jerahet buldı,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

***

(36) Eitep birim sözlere,
Yol tapıldı bezlere,
Suz suzleem sezlere,
Nevruz möbarek bad.

***

(37) Öç kön utţe yollarda,
Kan bulmadı kullarda,
Yimek, eçmek yoklarga,
Nevruz möbarek bad.

***

(38) Kön yögerdek belmedek,
Tön yögerdek tınmadık,
Karyalerne kurmedek,
Nevruz möbarek bad.

***

(39) Sırhau buldık yollarda,
Harej bulmay kullarda,
Şul uk yörgen jirlerde,
Nevruz möbarek bad.

***

(40) İke eket kilebez,
Aç işeken kirebez,
Heer-doga kîlabız,
Nevruz möbarek bad.

(41) Euvel ikey kıż idek,
Şakert kızlar bez idek,
İkebez de dus idek,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(42) Vegaz eytik bez sezge,
Sabır itsen sez bezge,
Üzemne eytim sezge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(43) Bugön kurden bezlerne,
Bez (nen) kebi kızlarnı,
Kız dip belden bezlerne,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(44) Bugön bezler talibmez,
Sırhaularga tabibmez,
Sezne kılep tanıbmız,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(45) Vegaz eytik bez sezge,
Bakın biren sez bezge,
Yaşenez yitsen yözge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(46) Vegaz eytken bez buldık,
Usallıknı bez kıldık,
Sezge doga bez kıldık,
Nevruz möbarek bad.

(47) Vegaz hakı biş altın,
Birsen yarar ike altın,
Karama, yaltın-yoltın,
Nevruz mŏbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz mŏbarek bad.

*
**

(48) Ebi, barmı tön gölen,
Birse bezge orlığın,
Sakla anı tön-kŏnen,
Nevruz mŏbarek bad.

*
**

(49) Yazgı jil ellar iser,
Kar, boznın tamırın kiser,
Kem ülse, tufrak basar,
Nevruz mŏbarek bad.

*
**

(50) Açulanma bezlerge,
Ben eyiteem sezlerge,
Bez kildek kız gözlerge,
Nevruz mŏbarek bad.

*
**

(51) Gaebleme üzeme,
Kuzem tüşse yŏzene,
Heyran kalıp üzene,
Nevruz mŏbarek bad.

*
**

(52) Abstaylar bay bulsa,
Kurer idek jay bulsa,
Alırbızlar jay bulsa,
Nevruz mŏbarek bad.

(53) Yörmek idek mal bulsa,
Maturrak yar bulsa,
Urlar idek jay bulsa,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(54) Kızlarınız kup iken,
Maturları yok iken,
Berse gene hup iken,
Nevruz mõbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(55) Abztaylar kurenez,
Beznen eytken süzemez,
Urlasak da, tüzenez,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(56) Eübel bezler zamanda,
Yörgek idek amanda,
İmdi kaldık yamanga,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(57) Vegaz eytik sezlerge,
Gaeb itme bezlerge,
Vasiyatım sizlerge,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(58) İzgu bulsa balanız,
Anı yahşi karanız,
Matur bulsa saklanuz,
Nevruz mõbarek bad.

(59) İzge tuar anadın,
Matur kızlar baladın,
Teüfik tele alladın,
Nevruz mõbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(60) Bik küp yördek illerde,
Kilep töşdek sezlerge,
Gaeb itme bezlerge,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(61) Vegaz bardır bezlerde,
İşedenez sezler de,
Kurep kalsın kızlar da,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(62) Gaeb itme bezlerdin,
Õmidemez sezlerdin,
Bar usallık bezlerdin,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(63) Beznen süzler şul sezge,
Ni bulsa da bir bezge,
Yoksa, upke zur sezge,
Nevruz mõbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz mõbarek bad.

*
**

(64) Vegaz hakı buş bulmas,
Yoksa, eşen ün bulmas,
Birmeençe kotılmas,
Nevruz mõbarek bad.

(65) Bez eytkenne kurenez,
Çiber iken üzenez,
Yahşi iken süzenez,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(66) Taşlamanız bezlerne,
Söep kildek sezlerne,
Kızganınız bezlerne,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(67) Gaeb itme bezlerge,
İşetsenez sezlerge,
Faş itenez kızlargı,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(68) Upke zurdır sezlerge,
Karamiysız bezlerge,
Aldındağı kızlarga,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(69) Karasınız bezlerge,
İke matur kızlarga,
Eytep birim sezlerge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(70) Bez kızlarnın güzele,
Sez eketnen bulege,
Kilse ide telege,
Nevruz möbarek bad.

(71) Bez kilgenge ay buldı,
Huja yahşi bay buldı,
Kız kurerge jay buldı,
Nevruz möbarek bad..

*
* *

(72) Kurep torın bezlerne,
Karap torgan kızlarnı,
İşeden kup suzlerne,
Nevruz möbarek bad.

*
* *

(73) Gaşık buldım sezlerge,
Uzemez tik kızlarga,
Eytep birim sezlerge,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
* *

(74) Vegaz eytken bez idek,
Sezler kebi kız idek,
Eitken kızlar bez idek,
Nevruz möbarek bad.

*
* *

(75) Işanmanız kızlarga,
Osta bulır suzlerge,
Heile kılır bezlerge,
Nevruz möbarek bad.

*
* *

(76) Süzler süze kup bulır,
Hajetlere ber bulır,
Havalanıp hur̀ bulır,
Nevruz möbarek bad.

(77) Aldım vegaz kullarga,
Çıkıp kitdem yollarga,
Kidek kızlar kuzlerge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(78) Bar bulsa da kızınız,
Yok bulsa da kızınız,
Ni bulsa da tuzenez,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(79) Kızlar digen at bulsa,
Kurer kuzge yat bulsa,
Eytken söze hak bulsa,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(80) Suzem şoldır sezlerge,
Karap torgan kızlarga,
Kuz töşerme bezlerge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(81) Sezlerne alga aldım,
Seznen öçen dan kaldım,
Ahırı almıy kaldım,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(82) Kayçan kilim sezlerge,
Eytsenez le bezlerge,
Gaebleme sezler de.
Nevruz möbarek bad.

(83) Su buenda kızlar bar,
Ana eyter suzler bar,
Hiç kürmegen kızlar bar,
Nevruz möbarek bad.

***

(84) Kur yaşlarnen azganın,
Belmi hoday yazganın,
Ukıp tuzga yazganın,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

***

(85) Nasip bulsa kilermez,
Sezge doga kılırmız,
Ni bulsa da belermez,
Nevruz möbarek bad.

***

(86) Karap kalın bezlerge,
Gaşık buldım sezlerge,
İkence ret kılgende,
Nevruz möbarek bad.

***

(87) Alma tatlı bal berlen,
Eket yörse yap berlen,
Uze bulsa dan berlen,
Nevruz möbarek bad.

***

(88) Alma birde almadın,
Elle kemne sayladın,
Seusem almıy kalmamın,
Nevruz möbarek bad.

(89) Sabıy kıznın yazıgı yok,
Şakertlernen azığı yok,
Hep upkennen yazıgı yok,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

***

(90) Kızganınız sez bezne,
Bik maktıymız bez sezne,
Şakertler bulgan kıznı,
Nevruz möbarek bad.

***

(91) Şakert buldık uzemez,
Yaman bulmas susemez,
Kız ikenen beldenez,
Nevruz möbarek bad.

***

(92) Gozer suzem şul sezge,
Kızın biren sin bezge,
Sevap bulır kup sezge,
Nevruz möbarek bad.

***

(93) Hai-hai matur kup kızlar,
Naçarları kup süzler,
İşetkeç eçem sızlar,
Nevruz möbarek bad.

***

(94) Kunak öen bay bulsa,
Urla kıznı jay bulsa,
Uze maturdan bulsa,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

(95) Vasıyatem sezlerge,
Buy ustergen kızlarga,
Gıybret bulsın sezlerge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(96) Karamanız bezlerge,
Beznen eytken suzlerge,
Bezge yaşık kızlarga,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(97) Urlar idem kul bulsa,
Kaçır idem yol bulsa,
Uze matur hup bulsa,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(98) Eket ulse, dan kalır,
Kızlar ulse, mal kalır,
Kurgenler heyran kalır,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(99) Beznen kupder susemez,
Bez eytkenge tuzenez,
Matur tukel kızınız,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(100) Hay iş babai, iş babay,
Miç başındın töş, babay,
Biş tin akça bir, babay,
Nevruz möbarek bad.

(101) Bulmas bulsa akçanız,
Namusına tartmanız,
Kızın bulsa saklanız,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(102) Erep bulsa yonınız,
Bardır seznen onınız,
Sevap bulır birenez,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(103) Vegazemez az bulsa,
Aşar idek kaz bulsa,
Alda seugen yar bulsa,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(104) Bardır seznen maenız,
Yaki bardır balınız,
Barı berlen koyınız,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(105) Ehmedi baynın kızı bar,
Kilem digen suze bar,
Eytken çakda uze bar,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(106) Vegaz eytken min bulsam,
Heer birgen sin bulsan,
Sevablarga huş bulsan,
Nevruz möbarek bad.

(107) İke güzel kızı bar,
Bezge yarar suze bar,
Birerge bülege bar,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(108) Eşler kılsan bay belen,
Aşa ikmek may belen,
Eşen kara hay belen,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(109) Baylarga kup uy birme,
Şeytanlıkka buy birme,
Bu eşlerne sen kılma,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(110) Abzıy, eşen un bulsın,
Telegenen huş bulsın,
Kunelleren huş bulsın,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(111) Karamanız baylarga,
Kara eşen jaylarga,
Kurgen kıznı saylarga,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(112) Buken senen malın bar,
Bezge birer halen bar,
Birmeen ne halen bar,
Nevruz möbarek bad.

(113) Gajeb seznen eşenez,
Ja(e) berlen kıilınız,
Heer-doga kılırmız,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(114) Heer birsen bezlerge,
Hoda birer sezlerge,
Bezge miskinelerge,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(115) Bukön sezge baramız,
Yatimlerne karanız,
Tanda gurge baramız,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(116) Gajep kalıp suzene,
Gaşık bulıp uzene,
Bılbıl kebi suzene,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(117) Bukön üzem döş kurdem,
Döşemde ber koş kurdem,
Ben üzime huş kurdem,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(118) Nindey iken atası,
Çiber iken anası,
Güzel-hup kızbalası,
Nevruz möbarek bad.

(119) Güzelder kız balası,
Bena tikde hefası,
Andın ni hal kalası,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(120) Hub-jamaldır balası,
Ne hal idep alası,
Alsan bezge, yarası,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(121) Selam yazsan hat itep,
Yörme bezne yat itep,
Daim yörgel yad itep,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(122) Selam yazsan hatlarga,
Karamagıl yatlarga,
Töşme yaman atlarga,
Nevruz möbarek bad.

*
**

(123) Vegaz eytdek sezlerge,
Hakın birenez bezlerge,
Yaşen yitsen yözlerge,
Nevruz möbarek bad.

Şehadbed, şehadbed,
Nevruz möbarek bad.

*
**

Tememet,
Tememet.

IV.5. BALKAN TÜRKLERİ'NDE ERGENEKON/NEVRUZ BAYRAMI :

IV.5.1. Batı Trakya Türkleri'nde Ergenekon/Nevruz Bayramı :

Batı Trakya Türkleri'nde nevruz geleneği **"mevris"** adıyla bilinmektedir. (250). Bugün bu ad, yaz başlarında yapılan eğlencelerin genel adıdır. Bu eğlenceler yazın başladığına işarettir. Törenler kırlangıçların gelmeye başladığı tarihlerden başlar, Mayıs ayı sonlarına kadar devam eder. Bölgede, menekşelerin açmaya başlaması ilk-yaz'ın başladığına işarettir.

Nevrûz günü yapılan törenlerden birisi kır eğlenceleridir. Eğlence yeri olarak seçilen alanlarda ağaç, bol yeşillik ve suyun bulunması tercih sebebidir. Birgün önceden hazırlığa başlanılır. Soğanlı karmaca, döndürme adı verilen mahallî yemekler yapılır. Yumurta haşlanır. Yumurtalar soğan kabuğu ile boyanır. Nevruz günü hazırlanan yiyeceklerle eğlence yerlerine gidilir. Burada çeşitli oyunlar, eğlenceler düzenlenir, maniler okunur. Getirilen yiyecekler öğle vakti yenilir. Yumurta kabuklarıyla dereden veya pınardan su içilir. Bu âdetin uygulanması ile boğaz ağrılarından kurtulunulacağına inanılır. Gençler, çocuklar yeşil çimenler üzerinden yuvarlanırlar. Bu âdet, çocukların çabuk büyümelerine, diğerlerinin ise bel ağrılarının giderileceğine inanıldığı için yapılmaktadır. Eve dönme vakti kırlardan menekşeler toplanır. Dönüş sırasında, pınar veya akarsuyun başında birbirlerini ıslatırlar. Bu âdet yazın yağmurun bol olması için yapılmaktadır.

Eve getirilen menekşeler, o gün eğlencelere katılamayanlara verilir. Nevruz törenlerine katılamayanlar bu menekşeleri üç defa koklarlar ve üç defa gözlerine sürerler.

---

(250) Abdürrahim Dede, **Batı Trakya Türk Folklorü,** Ankara 1978, s. 123.

IV.5.2. Yugoslavya Türkleri'nde Ergenekon/Nevruz Bayramı :

Yugoslavya Türkleri arasında nevruz geleneği oldukça yaygındır. **"Sultan-ı Navrız"** olarak bilinmektedir. Sabahat Mahmudî (251) Ohri Türkleri'nde yılbaşının 1/14 Mart gününe rastladığını ifade etmektedir. Bu tarih çeşitli Türk topluluklarında da az-çok farklılık göstermektedir. Bütün bunlara rağmen yılbaşının **"bayram ayı"** olarak nitelendirdiğimiz 20 Şubat-21 Mart arasında değişmiş olması dikkati çeker. Gün farklılıklarına rağmen yılbaşı bütün Türk topluluklarında bu zaman dilimine tesadüf etmektedir.

Sabahat Mahmudî makalesinde bugün bölge Türkleri'nde yaşayan âdetleri ve inançları tesbit etmiştir. Günle ilgili en önemli yiyecek **"kravay"** adı verilen tepsi ekmeği ile **"kol-börek"** adlı börektir. Kravay, arife günü hazırlanır. İçine bir eski gümüş para karıştırılır. Arife günü ayrıca yufkadan kol-börek de hazırlanır. Bu böreğin yapılışı sırasında ev hanımı, **"Bu kolların birbirine sarıldığı gibi, ailemiz de birbirine bağlı olsun, inşallah!"** temennisinde bulunur. 1/14 Mart sabahı aile reisi kravayı parçalayarak ev halkına dağıtır. Hangisine gümüş paralı kısım isabet etmişse, onun şanslı olduğuna inanılır. Kravay, kol-börek gibi yiyeceklerin yanında haşlanmış yumurta da hazırlanır (252).

Bugün kızlar arasında oynanan **"martufal"** oyunu diğer Türk topluluklarında görülen niyet oyununun aynısıdır. Sabahat Mahmudî bu oyunun adının anlamını **"mart-u fal"** yâni **"mart falı"** olarak açıklamaya çalışmaktadır (253). Bu oyun hıdırellez günü de oynanmaktadır. Üsküp ve çevresinde "Marti-fal" olarak küçük bir değişikliğe uğramıştır (254).

---

(251) Sabahat Mahmudî, "Ohri Türkleri Arasında Görenekler ve Okunan Maniler", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,** C. IV., Ankara 1976, s. 167.

(252) Sabahat Mahmudî. s. 169.

(253) Sabahat Mahmudî, s. 170.

(254) İsmail Eren, "Üsküp'te Hıdrellez Âdetleri ve Kiril Harfleriyle Yayımlanmış Üsküp Manileri", **Halk Kültürü,** Sayı : 3 (1984), s. 38 vd.

1/14 Mart yılbaşı bayramı ile ilgiii olarak Ohri ve çevresinde çeşitli âdetler tesbit edilmişti (255).

Bekâr kızları olan evde evin dış kapısında bir salıncak kurularak, bekâr kız yüzü sokağa olmak üzere salıncakta üç defa sallanır. Kızın annesi veya akrabalarından birisi bu sallanma sırasında, **"Kızımız, sallanırken dışarı baktığı gibi, kısmeti de öyle çıksın!"** sözünü üç defa tekrarlar. Bu âdetin genç kızların kısmetlerinin açılması için yapıldığı bilinmektedir. Sallanma safhasından sonra, kızın annesi bir yumurtayı ıslatarak ateş üzerine koyar. Yumurtanın patlaması sırasında çıkaracağı sese göre meçhul damat adayının dul veya bekâr olacağı tahmini yürütülür. Bunun bir benzeri de bayram gecesi yapılır. Ateşe kuru biber atılarak yakılır. Bu sırada kız annesi **"Bu biberin yandığı gibi, ergenlerin yürekleri yansın!"** temennisinde bulunur.

1/14 Mart sabahı tanyeri ağardığında kızın bir akrabası kızın başına bir kabak koyar. Kabağın bir kenarı dörtgen biçiminde oyulur. Bu işlem yapılırken, **"Kabağın açıldığı gibi, kızımızın da kısmeti açılsın!** temennisinde bulunulur. Daha sonra kabak hızla kapıdan dışarı atılır. Çıkaracağı sese göre damad adayının özelliği tesbit olunur.

Arife günü kuzu ayaklarıyla yapılmış kuru fasulye yenir. Kemikleri, evin hanımı tarafından ya bir dolaba saklanır, ya da mutfağın duvarına asılır. Ertesi sabah gün ağarmadan bu kemikler sokağa atılır ve bu sırada **"Tahtakuruları ve pireler bizde kışladı, dışarda yazlasınlar!"** temennisinde bulunulur. Buna benzer bir âdet te arife günü bulaşık bezinin güneşin görmemesi için tavana atılmasıdır. Bununla da zararlı haşaratın yokolacağına inanılır.

Hayvan besleyen aileler **"boz"** adı verilen mürver dalını koparak, süt, yoğurt ve çalkama kabı ile birlikte yasla (256) altına konulur. Arife günü süt, yoğurt geri çekildiği halde, mürver dalı burada

---

(255) Sabahat Mahmudi, s. 168-169.

(256) Üzerinde hamur açılan geniş tabla. Orta Anadolu'da yaslağı/yaslağu denilmektedir.

gübrenin ahırdan atılmasına kadar kalır. Bu âdetin bereketle ilgili olduğu sanılıyor.

1/14 Mart sabahı çocuklar, **"piliç** veya **civciv** olarak nitelendirilen çalı çırpıları toplayarak konu-komşuya götürürler. Ev sahipleri buna karşılık çocuklara çeşitli armağanlar verirler. Bu çalı çırpı ocağa atılarak **"Evimizde çok civciv ve bol bereket olsun!"** temennisinde bulunulur.

Ohri bölgesi Türkleri'nde diğer bir âdet de **"Martinka"** (257) adını taşımaktadır. Arife günü **"martinka"** adı verilen iki çeşit bükme hazırlanmakta, bunlardan birisi beyaz-sarı iplikten, diğeri beyaz-kırmızı iplikten yapılmaktadır. Sarı renkli bükme çocuğun boynuna, kırmızı iplikten yapılmış bükme bayram gecesi dışarıda bir gül dalına asılmaktadır. Bayram sabahı kırmızı martinka gül dalından alınır, yerine sarı martinka takılır. Bu âdet kötülük, hastalık timsali sarı rengin kapı dışarı edilmesi, sağlık ve sıhhat timsali kırmızı rengin ev içine alınması anlamına gelmektedir. Çoğu zaman da kırmızı martinkaya eski bir gümüş para geçirilerek leyleklerin gelmesine kadar çocukların boynunda asılı olarak bırakılır. Leyleklerin gelmesiyle bu tekrar gül dalına asılır. Gümüş paraları annelerine iade eden çocuklar, bunun yerine geçer para alarak yoğurt satın alıp yerler. Yoğurt yenilmesi âdetiyle de bütün bir yıl boyunca çocukların yoğurt gibi saf, temiz, pak durmaları temenni edilmiş olur.

IV.6. ANADOLU'DA ERGENEKON/NEVRÛZ BAYRAMI :

Anadolu'da **"Sultan-ı Nevrûz"**, **"Nevruz Sultan"** ve **"Mart Dokuzu"** gibi adlarla kutlanan bayramla ilgili gelenekler mezhep farkı gözetilmeksizin bütün Türk toplumu içinde yaşamaktadır. Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden bayramla ilgili olarak tesbit edebildiklerimizi, törenleriyle birlikte ele alacağız.

(257) Sabahat Mahmudî, s. 170.

IV.6.1. Toros Türkmenleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

Toroslar silsilesinin Mersin-Silifke bölgesindeki **"Yürük"** köyleri ve obaları arasında Nevrûz bayramı çeşitli âdetleriyle kutlanmaktadır (258). Yürükler arasında Nevrûz ile birlikte kışın bittiği ve bahar mevsiminin başladığı kabul edilir. Zaten Mart ayının başlarından itibaren Yürük obaları sürülerini karlı dağların eteklerine götürmeye başlamışlardır. **"Döl"** diye adlandırılan koyunların kuzulama dönemi, tamamlanmıştır. Süt, yoğurt bollaşmış, kuzu ve oğlaklar semizlemeye yüz tutmuşlardır.

Nevrûz bayramının kutlanmasıyla ilgili olarak bölgede iki ayrı gün tesbiti vardır. Şehir halkı nevrûz günü pazara rastlamazsa, nevrûz haftasının pazarına kutlama törenlerini tehir ederler. Ancak, köylerde ve yaylada nevrûz, 22 Mart günü kutlanır. Şehir hayatının zorlaması ile gün değişikliği bugünkü şartlarda normal karşılanmalıdır. Burada köy ve yayla insanlarının nevrûz bayramını kutlamalarını ele alacağız.

Köy halkı 22 Mart sabahı grup grup, yaya ve atlı olarak en yakın yaylanın yolunu tutarlar. O günlerde **oba elleri,** yaylalarda **davar evlerine** çoktan yerleşmişlerdir. Davar evlerinde kalanlar Nevrûz törenleri sırasında köyden gelen akrabalarını, komşularını bir bakıma misafir ederler. Yayla insanları ev sahipliği görevini üstlenmişlerdir. Köyden gelen gruplar havaya silahla ateş ederek gelişlerini yayladakilere duyururlar. Davar evlerine yerleşen obanın başkanı da buna bir el silah atışı ile cevap verir. Daha sonra karşılıklı tek tek silahlar atılmaya başlar. Köylerden gelen grupla, yayladakiler karşılaştıklarında tekrar birer el silah atarak selamlaşırlar. Bu arada, **"Nevrûzunuz kutlu, dölünüz hayır ve bereketli olsun!"** şeklinde temennide bulunulur. Gelen misafirler çadırlara yerleşirler. Dinlenmeleri için bir müddet sohbet edilir. Bu arada sütler, ayranlar içilir. O yıl 20 kuzu veya oğlağı doğan sürü sahibi, o gün için bir kurban keser. Bu âdet her obada

---

(258) Toroslar'da yaşayan Yürükler arasındaki bu nevrûz geleneğiyle ilgili bilgiler öğrencim Ali Yürüsün (19)'den alınmıştır.

ve her çadırda aynı şekilde icra edilir. Kesilen kuzu ve oğlaklar meydanda pişirilerek yenir. Sünnî olan Yürükler bu bayram törenine imamlarını da getirirler. İmamlar tören sırasında dua ederler. Halk da **"amin!'** diyerek imamların dualarına katılırlar, şükrederler.

Bu arada gençler kendi aralarında eğlenirler. Yemekler yanında içki de içilir. Davul, zurna, bağlama, kamış, düdük ve kavallar eşliğinde şarkı ve türküler söylenir, oyunlar oynanır. Gençlerin bu eğlencelerine daha sonra yaşlı-genç, erkek-kadın bütün Yürükler katılırlar. Akşam geç vakte kadar tam bir bayram yapılır. Akşam olunca, köyden gelen gruplar yavaş yavaş yaylayı terkederek köylerine dönmeye başlarlar.

IV.6.2. Tahtacı Türkmenleri'nde Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

Tahtacı Türkmenleri'nin yerleştiği köylerden birisi İzmir/Bornova'da Naldöken Köyü'dür. Bornova'nın 6 km. kadar doğusunda kurulan bu köy 190-200 yıllık bir geçmişe sahiptir. Tahtacılar'da Nevrûz bayramı eski Mart'ın 9'udur. Bu bayrama **"Sultan Nevruz"** denilmektedir. Tahtacılar'ın konar-göçer dönemlerinde Mart dokuzunda yaylaya çıkılırdı. Bununla ilgili olarak hâlâ halk arasında, **"Mart dokuzundan sonra dağlar misafir alır!"** darbımeseli yaygındır (259). Bu bayram köy halkı arasında bir çeşit yaylaya çıkma hatırasının yaşatılması mahiyetindedir.

22 Mart günü köy kadınlarının tamamı çamaşır yıkarlar. Bu arada erkekler kasabaya giderek bayram için gerekli ihtiyaçlarını temin ederler. O gün çeşitli yemekler hazırlanır. Nevrûz günü yenilen yemekler ve yiyecekler arasında ıspanaklı börek, soğan kabuğuyla boyanmış yumurtalar, yufka, sarı-burma, şeker, leblebi, lokum sayılabilir. 22 Mart akşamı yiyecek-içecek bakımından herşey hazır olmalıdır. Bu akşam, komşular ve yakın akrabalar birbrilerini ziyarete giderler ve topluca yemek yerler. Daha sonra bayramlaşılır (260).

(259) Hüseyin Sezgin, "Naldöken Köyü'nde Nevruz Bayramı", **Köy Enstitüleri Dergisi**, C. I., Sayı : 1 (Ocak 1945), s. 46.
(260) Hüseyin Sezgin, s. 46.

23 Mart sabahı herkes alaca karanlıkta yola düşer ve köy mezarlığına giderler. Mezarlık, yaylaya çıkış gününün hatırası olarak seçilmektedir. Herkes o gün için en yeni elbiselerini giyerler, süslenirler. Özellikle çocuklar rengârenk elbiseleriyle bayramı tam anlamıyla yansıtırlar. Herkes güleryüzlüdür. İşlenen kabahatler, suçlar affedilir. Bugün hiç kimse işe gidemez. Köydeki âdete göre bayrama katılmayan, o gün evde çamaşır yıkayan veya işine gidenler akşam eğlencelerine alınmadıkları gibi bütün köy halkı kendisine darılırlar. Köyde âdeta yalnızlığa itilirler. Bu şekilde bazan köyden ayrılmak zorunda kalanlar da olmuştur (261).

Her aile beraberlerinde börek, tatlı, katmer ve rengârenk yumurtalar (262) olduğu halde aile mezarlarının başında bir yere yerleşirler. Her mezarın başında daha evvelce yapılmış bir ocak bulunur. İlk iş mezar başındaki bu ocağın yakılmasıdır. Daha sonra iki fincanlık cezvelerden ikisi ocağa sürülerek kahve pişirilir. Bu arada erkekler üçerli beşerli gruplar halinde sohbet ederler. Pişirilen bu kahveler mezarlık başına gelenlere ikram edilir. Bu şekilde karşılıklı ziyaretler .çay ve kahve ikramları 2 saat kadar devam eder. Çünkü herkes komşusunun mezarını ziyaret ederek kahve veya çayını içmek zorundadır.

Daha sonra yemek topluca yenilir. Genellikle içki olarak rakı içilmektedir. Hemen hemen erkeklerin tamamı içerler. Kadınlar içki kullanmazlar, erkeklerine hizmet ederler. Bu arada beraberlerinde getirilen saz, ud ve keman gibi çalgılar çalınır, şarkılar, türküler okunur. Çevredeki ağaçlara kurulan salıncaklarda gençler ve kızlar sallanırlar. Bu eğlenceler sırasında hiçbir zaman densizlik görülmez. Arasıra mezarların başında ağlayanlar veya ağıt okuyanlara da rastlanır. Çocukların en büyük eğlencesi ise **"bayrak"** adı verilen renkli uçurtmaların göklere salıvermeleridir.

---

(261) Hüseyin Sezgin, s. 46-47.

(262) Yumurtalar **"horanta"** (aile fertleri)'ya göre yetecek miktarda soğan kabuğu, gangılız (gelinciğe benzeyen bir çiçek) ve gelinalı (gelincik) çiçekleriyle sarı, kırmızı vb. renklere boyanırlar (Bk. Rıza Yetişen, "Naldöken Tahtacıları, Nevrûz ve Hıdırellez, IV.", **T.F.A.**, Sayı: 23 (Haziran 1951), s. 365-366.

Öğleden sonra kadınlar **"hak üleştirir"**ler. Geniş bir tabağın içine börek, leblebi, yufka, şeker konulur. Bunlar mezarın yanından geçenlere dağıtılır. Zaman zaman kadınların **"Geliverin uşaklar!"** şeklinde seslendikleri ve tabaktaki yiyecekleri bitirmeye çalıştıkları görülür. Hak alanlar **"Ölünün ruhuna değsin!"** dileğinde bulunurlar.

Yemekten sonra aile fertleri mezarın başında toplanarak yaş sırasına göre teker teker mezar taşını öperler ve daha sonra mezarlığı terkederler. Mezarlıktan ayrılırken bir-iki el silah atılır. Akşam yemek saatine kadar herkes evine çekilir.

Akşam ise komşular, akrabalar birbirlerine giderler. Eğlencelerine, sohbetlerine, yeme-içmelerine devam ederler. Gençler kız-erkek ayrı eğlenirler. Ancak bunların eğlenceleri sırasında içki katiyyen içilmez. Eğlenceler sabaha kadar devam eder.

IV.6.3. Alevî - Bektaşî Türk Topluluklarında Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

Alevî - Bektaşî Türk topluluklarında kurban, 6 Mayıs Hıdırellez ve Muharrem ayının onuncu günü gibi kutlanan günler dışında 21 Mart Nevrûz bayramı da büyük törenlerle kutlanır. İster konar-göçer olsun, ister yerleşik olsun Nevrûz günü **"ayîn-i cem"** (263) icra edilir. Gündüz başlayan törenleri ertesi gün sabaha kadar devam eder.

Nevrûz Törenleri;

"Şahı merdan, şi'r-i Yezdân Mürteza doğdu bugün,
Pişvayı Evliya vü esfiya doğdu bugün,
Fatıma binti Esettir ol Velinin ânesi,
Hâşimi gülzarının nev goncesi, bir dânesi."

sözleriyle başlayan **"Ali'nin mevlîdi"** okunarak başlamaktadır. Daha sonra sema yapılır. Bu sırada sema ile ilgili nefesler okunur. Bugünde okunan sema nefeslerinden birisi şöyledir :

---

(263) M. Tevfik Oytan, **Yirminci Asrın İnsanlığına Armağan, Bektaşiliğin İçyüzü, Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı Nedir?"**, C. II., İstanbul 1960, s. 60.

"Gelin ey nâzenin canlar,
Bugün Nevruz-u Sultandır,
Safalar sürsün ihvanlar,
Bugün Nevruz-u Sultandır.

Bütün mü'min, bütün İslâm,
Bugün etmek gerek bayram,
Hemen sun sâkiya, gel cam,
Bugün Nevruz-u Sultandır.

Aliyyül mürteza Hayder,
Cihanı garkı nûr eyler,
Bütün kurt kuş bunu söyler,
Bugün Nevruz-u Sultandır.

Alinin doğduğu gündür,
Bugün, her günden üstündür,
Hemen sâki kadeh döndür,
Bugün Nevruz-u Sultandır.

Nice sırlar olup zâhir,
Aliden oldu hak bâhir,
Şükreyle sen ey Fâhir,
Bugün Sultan-ı Nevrûz'dur."

Törenler gece de devam eder. Meydan açılır. Yeni âşıklar, şiirlerini, nefeslerini ilk defa burada okurlar. Daha sonra nevrûziyyeler okunur. Bu sırada yenilir, içilir ve tören sabaha kadar sürer (264).

IV.6.4. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

Güneydoğu Anadolu illerimizden Gazıantep ve çevresinde 9-22 Mart tarihleri arasında otlar yeşermeye, ağaçlar yapraklanmaya başlar. Havalar da buna paralel olarak ısınır. Bölge halkı 22 Mart gününe

(264) M. Tevfik Oytan, C. II., s. 61-62.

"Sultan Navrız" adını vermektedir. Halk arasındaki inanca göre 21 Martı 22 Marta bağlayan gece Sultan Navrız, belli olmayan bir saatte gökte, ayaklarındaki halhalları cıngıldatarak, önünde gergefini işleyerek batıdan-doğuya göç eden güzel bir kızdır. Başka bir inanca göre ise **"kuş donuna"** giren ve ayaklarındaki halhalı cıngıldatarak uçan bir ermiştir. Nevrûz gecesi Sultan Navrız'ın geçtiği saatte uyanık olanların bütün dileklerinin gerçekleşeceğine inanılır. Bu sebeple evdeki bütün kap kacağa su doldurulur, sabaha kadar beklenir. Ertesi sabah sabah ise bütün halk kırlara, bostanlara giderler, orada çiğ köfte, şareli pirinç aşı, yumurta, maş piyvazı yerler ve çeşitli oyunlar oynarlar, eğlenirler (265).

Diyarbakır'da çeşitli zamanlarda gidilen ve eğlenilen, bir çeşit bayram yapılan günler vardır. Bu günlerde Diyarbakır çevresindeki mesire yerleri dolup taşar. Nevrûz günü, menekşeler açtığında, dut zamanında, şeftali zamanında halk bu eğlence yerlerine rağbet eder. Diyarbakır'ın yetiştirdiği Ali Emirî Efendi bu eğlencelerle ilgili olarak şöyle seslenmektedir (266).

"Nevbahar olsa da ersem yine zevk-i emele,

Severim gitmeyi Nevrûz'da Göğsü Güzele (267),

....

Sayf-ı Nevrûz ediyor anda olan ab u hava,

Bulunur mu Karaağaç gibi bir cay-ı safa,

Müberradır kasırdan gerçi kim Ali Keşkül (268),

Fakat cayi safadır, havzı vasîdir, yeri makbul."

---

(265) Ali Nadi Ünler, "Gaziantep'te Nevruza Ait İnamlar", **Başpınar,** Sayı : 13 (Mart 1940), s. 15; Cemil Cahit Güzelbey, "Gaziantep'te Halk Takvimi ile İlgili Töreler", **T.F.A.,** Sayı : 346 (Mayıs 1978), s. 8320.

(266) Şevket Beysanoğlu, **Bütün Cepheleriyle Diyarbakır,** İstanbul 1963, s. 225-226.

(267) Diyarbakır'da Urfakapı'sında bir mesire yeri.

(268) Diyarbakır'da Hevsel/Esfel bahçelerinde bir mesire yeri.

IV.6.5. Doğu Anadolu'da Ergenekon/Nevrûz Bayramı :

Bahar bayramı Tunceli ve diğer Doğu illerinde Mart ayı sonunda yapılmaktadır. M. Şerif Fırat yılbaşının Rumî takvime göre Mart ayının 17'si olduğunu ifade etmektedir (269). Doğu Anadolu Türk topluluklari (270) alevî sünnî, çeşitli âşiretler bu geceye kudsiyet atfederek, bu gecede canlı-cansız bütün varlıkların Tanrı'ya secde ettiklerine inanırlar. Gene inanca göre, o gün herkesin yıllık rızkı ve mukadderatı da tayin olunur. Bu bayramda herkes güzel ve yeni elbiseler giyinerek yeni yıla hazırlanır. Bütün evlerde yemekler yapılır. Karşılıklı ziyafetler birbirini takip eder. Bugünde fakirler kollanır. Ziyafet sonrasında ise ölmüş yakınlar için fatihalar okunur (271).

Bugün Doğu Anadolu Türk âşiretleri arasında çeşitli âdetlere rastlanır. 17 Mart gününe bağlanan gece aile reisi, aile mensupları sayısı kadar küçük taş toplar. Bunları evin bacasının dış kısmında bir yere koyar. Taşların kimi temsil ettiği daha önceden tesbit olunmaktadır. Bayram sabahı bu taşlar yoklandığında hangisinin altında kırmızı böcek bulunursa, uğur ona ait addolunur. Bununla ilgili olarak ailenin o ferdi yüzünden, Tanrı'nın rızkının kendilerine verildiğine inanılır (272).

---

(269) M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, IV. Baskı, Ankara 1981, s. 217.

(270) Varto İlçesi ve çevresinde 5 ana kümede toplanan çeşitli Türk aşiretleri yaşamaktadır. Bunlardan Cibranlılar, Suvaroğulları, Şibili oğulları, Araboy, Biliki, Aliki, Memiki, Sincar ve Teymur gibi oymaklara ayrılırlar. Cibranlılar Şafiî mezheptendirler (M. Şerif Fırat, s. 78). Diğer ana küme Lolanlılar olup Alevîdirler. Varto ilçesinde 20'ye yakın köy bu aşiret tarafından iskân edilmiştir. (M. Şerif Fırat, s. 80). Varto'ya yerleşmiş olan diğer ana küme Çerkesler'den Çeçenler olup sünnî ve hanefî mezheptendirler (M. Şerif Fırat, s. 81). Harzemşah Celâleddin Mengüberti'nin Anadolu'ya getirdiği Türkler'den olan Hormek aşıreti diğer ana kümeyi oluşturur. Hormekler de Alevî inançlıdırlar (M. Şerif Fırat, s. 82-91). Varto bölgesine yerleşen bir diğer ana küme de Abdalanlar olup Alevî-Bektaşî inançlıdırlar (M. Şerif Fırat, s. 80-81).

(271) Edip Yavuz bu geleneği Bahtiyar Açma/Mantıfar oyununa benzetmektedir. Kanaatimizce bu daha değişik bir niyet şeklidir (Bk. Edip Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara 1968, s. 412).

(272) M. Şerif Fırat, s. 217.

IV.6.6. Manisa Mesir Bayramı :

Nevrûz törenlerinin yapıldığı birçok bölgemiz arasında "**Manisa Mesir Bayramı**" oldukça önem taşımaktadır. Eskiden her yıl Nevrûz dolayısıyle ve Nevrûz'a en yakın pazar günü yapılırdı. 4-10 gün sürerdi. Manisa Mesir Bayramı'nın tarihçesi Kanunî Sultan Süleyman'a kadar inmektedir. Kanunî Sultan Süleyman (1520-1546)ın annesi Ayşe Hafsa Valide Sultan, 1522 yılında Manisa'da bir camii yaptırtmıştı. Daha sonra Kanunî Sultan Süleyman, annesi Hafsa Sultan'ın 1533 yılında vefatından sonra bu camiye hankâh, bimârhâne, hamam ve bir de imaret ekletti. Bu külliyede görevlendirilmek üzere İstanbul'da oturmakta olan Şeyh Sümbül Efendi'den ehliyetli bir kişi isteyen Sultan'a, Şeyh Efendi, Merkez Efendi (Musa b. Muslihiddin b. Kılıç)yi tavsiye etmişti. Merkez Efendi böylece bu külliyede göreve başladıktan sonra şehirde ve bölgede halkın sağlık ve sosyal işleriyle de ilgilenmeye başlayarak mesir geleneğini yerleştirdi. Önce darüşşifâ'da iyileşmeye yüz tutan hastalara kür halinde uygulanan tedavi şeklinin faydalı olması üzerine bu halka da yaygınlaştırıldı. Bu gelenek zamanla bir bayram haline dönüşerek günümüze kadar devam etti. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1959 yılında kurulan **Manisa'yı Güzelleştirme ve Mesiri Yaşatma Derneği** vasıtasıyle bugünün Türkiye çapında kutlanmasını sağladı (273). Eskiden Martın dokuzunda, yâni Nevrûz günü kutlanan mesir bayramı, havaların iyi olmaması sebebiyle son yıllarda alınan bir kararla, Nisan ayının son haftasında yapılmaktadır.

Mesirin hazırlanması ve dağıtılması ise başlı başına bir faaliyeti gerektirmektedir. Nevrûzdan günlerce önce mesirin hazırlanmasına başlanılır. Eskiden macun için gerekli baharat Sultan Camii Mütevellisi tarafından satın alınırdı. Bunlar Bimârhâne'ye getirilerek delilere dövdürülür, daha sonra Sultan İmâreti'ne gönderilir ve oradaki büyük kazanlarda macun haline getirilirdi. Macun ise tekrar Bimâr-

---

(273) Hulusî Tuser, "Manisa'da Mesir Bayramı", **T.F.A.**, Sayı : 128 (Mart 1960), s. 2097; **Cumhuriyetin 50. Yılında Manisa, 1973 İl Yıllığı**, Ankara 1973, s. 135.

hâne'ye taşınır ve dışarıya penceresi olan bir odada macunun kâğıtlanması işi yapılırdı. Bu iş halk arasında sevap olarak kabul edildiği için birçok gönüllü, kâğıtlama işini severek yaparlardı. Gönüllülere bu iş için macunlardan verilirdi. Eskiden istedikleri kadar macun yemelerine müsaade edilirmiş, ancak çok fazla yememelerini sağlamak için içeriye asla su verilmezmiş. Kâğıtlanan macunlar, öğle namazından sonra dışarıda toplanan kalabalığa bedelsiz olarak dağıtılırdı. Zamanla rağbetin artması karşısında bu iş Sultan Camii kubbelerinden görevliler tarafından halka serpilmek suretiyle yapılır olmuştur (274).

Mesirin yapılması ve dağıtılması ile ilgili olarak halk arasında çeşitli inançlar doğmuştur. Halk mesir macununun **"deva"** olduğu kanaatindedir. Özellikle delilere dövdürülen macunun şifa verici hassasının daha kuvvetli olduğuna inanılır. Camii kubbesinden atılan macunun özellikle kapılmak suretiyle elde edilen macunun şifa özelliğinin daha fazla olduğu kabul edilir. Bu macunu kaparak yiyenlerin o yıl boyunca yılan, çıyan, akrep gibi zararlı hayvanların sokmalarına karşı aşılandıkları inancı hakimdir. Bu macundan yiyen gelinlik kızların o yıl evleneceklerine ait âdet de yaygındır (275). Bunun için genç kızlar macunun dağıtımı öncesinde ellerine kına yakarlar ve çeşitli maniler söylerler :

"Hâfız kınalarıma baksana ya!
Baksan da macunu atsana ya!"

Macun elde edemezlerse üzüntülerini şöyle dile getirirlerdi :

"Kınalarıma bakmaz ki,
Baksa da atmaz ki..." (276).

Fazla macun kapanlar bunları eş-dostlarına yeni yıl armağanı olarak sundukları gibi bazıları da satarlardı.

(274) Hasan Özönder, "Mesir Macununun Tarihçesi", **Hayat Tarih,** Yıl : 6, Sayı : 4 (1 Mayıs 1970), s. 26.

(275) Aynı yer.

(276) Hasan Özönder, s. 26 vd.

Günümüzde **"Mesir Bayramı"** 5 gün sürecek şekilde programlanmıştır. Macun dağıtımı beşinci gün yapılmaktadır. Günümüzde turizm bakımından da faydası oldukça büyük olan "Mesir Bayramı", âdeta tam bir festival niteliğine bürünmüştür.

IV.6.7. Mart Dokuzu Geleneği :

Sultan Nevruz geleneği Anadolu'nun her tarafında görülmektedir. Bazı bölgelerde ise bugün **"Mart Dokuzu"** olarak bilinir. Özellikle Orta Anadolu şehirlerinde bu ad daha yaygındır.

Amasya'da aynen hıdırellez gününde olduğu gibi herkes tertemiz giyinir. Akşamdan bütün yiyecekler hazırlanır. Dağlara, bahçelere gidilir. Akşama kadar yenilir, içilir, eğlenilir (277). Havalar müsait olmasa bile yüksek yerlere, Amasya Kalesine, çevre bağ ve bahçelere gezinti yapılır.

Mart ayında her ne kadar soğuk beklenirse de genelde baharın müjdecisidir. Peygamber çiçeği, nevrûz ve mine gibi çiçekler bu ayda görülmeye başlar. Bu ayda görülen ilkbahar çiçeklerinden nevrûz, gözenek, kuzukulağı ve Peygamber çiçeği gibi çiçekler çiğ olarak yenilir. Ayrıca Nevrûz, ağcaca, göğcece, kızılca, gelinparmağı, kuzukulağı ve Peygamber çiçeğinin iyice ayıklanıp temizlendikten sonra yumurtalı ıspanak gibi mıhlamaları yapılarak da yenilir (278).

IV.6.8. Kara Çarşamba Geleneği :

Mart ayında Anadolu'da görülen bir de **"kara çarşamba"** âdeti vardır. Genellikle Mart ayının ilk çarşambasına kara çarşamba adı verilmektedir. Van/Erciş ve çevresinde yılın ilk ayı olarak kabul edilen Mart ayının ilk çarşambası kara çarşambadır. Bugün özellikle kadınlar kendi aralarında bazı törenler yaparlar. Herkes birkaç türlü yemek yapar ve evlerden birinde toplanırlar. Hazırlanan yemekler birlikte ye-

---

(277) **1973 Amasya İl Yıllığı,** Ankara 1973, s. 144.
(278) Tarık Orhan, "Divriği'de Atasözleri ve Tabirler III.", **T.F.A.,** Sayı : 126 (Ocak 1960), s. 2073.

nilir. İnanca göre ne kadar çok çeşit yemek yapılırsa ve o gün ne kadar fazla yenilirse o yılın bereketli geçeceği kabul edilir (279).

Kars ve çevresinde de Mart ayının ilk çarşambasına kara çarşamba adı verilmektedir. Bugünde kapı dinleme, baca-baca âdetleri görülür. Bugün evde çok çeşitli meyveler bulundurulmaya çalışılır. Baca-baca gezenlere bu armağanlardan verilir (280).

Kara çarşamba geleneği Tunceli Türk aşiretlerinde de görülür. Tunceli Valiliği yapmış olan Edip Yavuz, Pülümür ve Ovacık ilçelerinde bu gelenekle ilgili yapılan törenleri tesbit etmiştir. Edip Yavuz'un verdiği bilgilere göre (281), Mart ayının ilk çarşambası kara çarşambadır. Erkekler bu günde alınlarına bir kara sürerek su kaynaklarına, göllere, ırmaklara giderler. Orada bu karaları temizleyerek sulara karşı dua ve niyazlarda bulunurlar. Bu gelenek eski Türkler'deki yer-su inancının devamlılığından başka bir şey değildir.

Bugün yapılan başka bir tören daha vardır. Bir yabanî gül ağacı, iki ucu kesilmemek şartıyla ortadan yarılır. Sonra iki ucundan tutularak bastırılır ve bir daire oluşturulur. Daha sonra, önce hastalar olmak üzere herkes bu dairenin içinden geçerler. Bu şekilde hastalığın geçeceğine, sıkıntı ve karanlıklardan kurtulunacağına inanılır. Bu tören sırasında söylenen şu dua da oldukça enteresandır:

"Bizi kurtardığın bugünün hürmetine hastamıza da şifa ver!" Bundan sonra elma ve diğer meyveler yenir. Bunu eğlenceler takip eder (282).

Bugün Tunceli bölgesinde görülen diğer bir âdet de **"kurt ağzı bağlanması"dır.** Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde de görülen bu âdet

(279) M. Kemal Özergin, "Halk Takviminde Aylar", **T.F.A.**, Sayı: 238 (Mayıs 1969), s. 5277.

(280) Mustafa Turan, "Burçlara Göre Saya Günleri ve Mahallî İnanışlar", **Kars Eli**, Sayı: 57 (Nisan 1969), s. 2.

(281) Edip Yavuz, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara 1968, s. 426 vd.

(282) Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939, s. 98; Edip Yavuz, s. 426.

Tunceli'de şu şekilde yapılmaktadır. Yine bir gül dalı alınır, buna bir çaput bağlanır. Bu sırada, **"Ey ulu rayber/rehber! Ey yol gösterici! Bugünün yüzü suyu hürmetine sürülerimize dokunma!"** şeklinde niyazda bulunulur. Bu suretle sürülerin kurt tehlikesinden korunmasına çalışılır (283).

Edip Yavuz haklı olarak bu geleneği Türkler'deki **"Bozkurt"** motifi ile karşılaştırmaktadır (284). Bozkurt'un rehberlik motifi birçok Türk destanlarında çok sık görülen bir özelliktir. Burada da bu özelliğin değişik bir yansımasını görmekteyiz.

---

(283) Bu gelenek Batı Trakya Türkleri'nde, sürüden bir hayvan kaybolduğu zamanlarda yapılmaktadır. Böyle bir durumda bir taş kızgın bir korun üzerine kapatılarak üzerine ağzı bir iple bağlanmış bir makas konulur. Böylece canavarların hayvanı yememeleri sağlanmak istenir. Sabahleyin taşın altındaki kor kül haline gelmişse hayvandan ümit tamamen kesilir. Ancak kor kömür halinde ise hayvanın kurtulduğuna inanılır ve hayvan aranmaya başlanır (Bk. Abdurrahim Dede, **Batı Trakya Türk Folkloru,** s. 125-126).

(284) Edip Yavuz, s. 426.

V. ERGENEKON/NEVRÛZ TÖRENLERİYLE İLGİLİ OYUN VE EĞLENCELER :

Ergenekon/Nevrûz bayramı veya diğer bayramlarda oynanan oyunları üç kısımda inceleyeceğiz : a) Sportif oyunlar, b) Halk tiyatrosu veya orta oyunları, c) Mahallî eğlenceler.

V.1. SPORTİF OYUNLAR :

Türkiye'de çeşitli törenlerde oynanan sportif oyunlar oldukça çeşitlidir. Bunların içinde en önemlileri at yarışları, cirit, gökbörü, güreş, atıcılık, kılıç kullanma vb. gibi oyunlardır.

V.1.1. Gökböri Oyunu :

Türkistan'da oynanan millî oyunların başında yer alır. Bu oyuna **"gökböri"**, **"köpkâri"**, **"oğlak/ulak"**, Afganistan'da **"buzkaşi"** gibi adlar verilmektedir. (Bu oyunla ilgili olarak bakınız resim I - V). Bu oyun her yıl ilkbaharda bir ay kadar devam eder. Herkes atını gökböri oyunu için besler, ona göre terbiye eder. Gökböri oyununun başlayacağı gün, her tarafa ilân edilir. Yarışa katılacaklar atlarıyla gökbörinin yapılacağı sahada toplanır. Oyunun hakemleri tâyin olunur. Oyuna binlerce atlı iştirak eder. Oyunda kullanılan hayvan ya oğlak ya da dana gövdesidir. Oyundan birgün önce hayvan kesilir, iç organları boşaltılır, karnına kum doldurulur ve dikilir. O gece su içinde bırakılır. Hayvanın ağırlığı 30-40 kg. kadardır (285). Oyun başlamadan önce alanın ortasına kireçle geniş bir daire çizilir. Buna **"hallal"** veya **"adalet çemberi"** adı verilmektedir. Oyuna katılacaklar bu dairenin etra-

---

(285) Sabrina and Roland Michaud, "Bold Horsemen of the Steppes", **National Geographic,** C. 144, Sayı : 5 (Kasım 1973), s. 661.

fına dizilirler. Hakemler oğlağı meydanın yüksekçe bir noktasına götürürler. İşaret verilir verilmez, atlılar süratle hakemlerin bulunduğu yere doğru atlarını koşturarak oğlağı atılacağı yerden kapmaya çalışırlar. Bu kitlenin üzerine hakemler oğlağı fırlatırlar. Oğlağı ilk anda ele geçirmek atların güçlü olmasına bağlıdır. Çünkü oğlak ilk on metreye ulaşabilen atlılarca kapılmaktadır. Oğlak bir süre çekiştirildikten sonra en kuvvetlinin elinde kalır. Oğlağa sahip olan binici, oğlağı bir ayağı ile kıstırır ve son süratle işaret direğinin bulunduğu yere doğru atını koşturur. Bu arada kendisine yetişerek bir başkası oğlağı elinden kapabilir. Oyun büyük bir mücadele halinde bütün meydan içinde devam eder. Oyunun kazanılabilmesi için, oğlağı ele geçiren oyuncunun diğer atlıları atlatarak işaret direğinin çevresinden dolaşıp "adalet çemberi"nin içine bırakması gerekmektedir (268).

Gökböri oyunu için geniş göğüslü yüksek atlar seçilir. Oldukça çetin bir oyundur. Bazı oyunlarda ölüm, sakatlanma gibi olaylar da meydana gelebilir. Çok eski bir Türk sporu olan Gökböri oyununu Şükrü Elçin, eski bir âyinin devamı olarak mütalâa etmektedir (287).

V.1.2. At Yarışı :

At yarışları spor olarak Türkler'de çok eskiden beri bilinmektedir. DLT'de at yarışı yalnızca **"yarış"** kelimesiyle ifade edilmektedir (288).

Azerbaycan'da eski nevrûz şenliklerinde at yarışları ön plânda gelirdi. Bir kış boyu beslenen atlar, o gün dışarı çıkarılır ve binilirdi. Genellikle yılın en önemli at yarışı Ergenekon/Nevrûz bayramında yapılanı idi. Nevrûz atı ile ilgili olarak şu darb-ı mesel halk arasında oldukça yaygındır :

(286) Sabrina and Roland Michaud, s. 661; vd.; Süleyman Tevfik (Harputlu), "I. Dünya Savaşında Ruslar'a Esir Düşen Bir Subayın Türkistan Hâtıraları : 1", **Hayat Tarih,** Yıl : 7, Sayı : 6 (1 Temmuz 1971), s. 87; Şükrü Kurgan, "Türkler'de Kurt", **Varlık,** Sayı : 250-251 (1-15 I. Kânun 1943), s. 187.

(287) Şükrü Elçin, **Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu),** Ankara 1964, s. 24.

(288) "Ol at yarışdı mening bile../O benimle at yarışı yaptı", **DLT, C. II,** s. 226; **DLT, C. III.** s. 10.

"Ramazanın aşından, kurbanın etinden, nevrûzun atından sakının!.." (289). At yarışları Azerbaycan'da bayramın ilk günü yapılırken, Kazaklar'da bayramın son günü (4. gün) yapılmaktadır. Kazak Türkleri, at yarışlarına **"bayga"** demektedirler (290). At yarışları genellikle güneşin doğmasından hemen sonra başlamaktadır. W. Radloff eserinde (201) Kazaklar'da gördüğü böyle bir at yarışını anlatmaktadır. Yarışlarda en büyük mükâfat, yarışın kazanılmasıdır. Kazaklar'da genellikle yarış bitiminde mükâfatlar seyirciler, akrabalar tarafından yağma edilmekte, mükâfatını vermek istemeyen at sahipleri hasislikle itham edilmektedirler.

V.1.3. Kılıç Sallama :

Nevrûz bayramında birinci gün yapılan spor yarışmalarından birisi de **"kılıç sallama"**dır (292). Bu oyunda, insan boyu kadar bir kamışa deriden bir kalpak geçirilir. At üzerinden süratle gelen oyuncular, kalpağa dokundurmadan kamışı kalpağın/papağın tam altından kılıç ile biçmeye çalışırlardı. Oldukça maharet isteyen bir oyundur. Bu oyunun da Türkler'de çok eski ve çeşitli olduğu kanaatindeyiz. Baburnâme'de her bayramda veya ziyafette ahaliden en iyi kılıç kullanan kişiye **"bahadırlık"** pâyesinin verildiği kayıtlıdır (293). Ancak, oyun hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Ancak, bu oyunun da oldukça maharet isteyen bir oyun olduğu muhakkaktır.

V.1.4. Cirit Oyunu :

Cirit oyunu da Türkler'de çok eskiden beri bilinen ve oldukça sevilen bir spordur. Azerbaycan'da bu oyuna **"cıdıra çıkma"** denilmek-

(289) A. Alpaut, "Bozkurt Bayramı", **Çınaraltı,** Sayı : 79 (27 Mart 1943), s. 6; Nizamettin Onk, "Aras Boyu Örf ve Âdetleri : Nevrûz Bayramı", **Türk Kültürü,** Sayı : 119 (Eylül 1972), s. 1215.

(290) W. Radloff, **Sibirya'dan,** C. I/xx, trc. Ahmet Temir, İstanbul 1956, s. 499.

(291) W. Radloff, s. 499-502.

(292) A. Alpaut s. 6.

(293) Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, **Vekâyî,** Haz. Reşit Rahmetî Arat, **Babur'un Hatıratı I.,** Ankara 1943, s.32.

tedir (294). Cirit, Ergenekon/Nevrûz bayramının birinci günü yapılan en önemli spor karşılaşmalarından birisidir.

Oyuna adını veren cirit bir metre boyunda kurutulmuş meşe veya soyulmuş hurma dalından yapılmış bir sopadır. Oyun at üzerinde oynanır. Oyuncular karşılıklı olarak 100 m. kadar bir mesafede at üzerinde dizilirler. Takımlardan bir oyuncu atını karşı gruba doğru sürerek, rakip oyunculardan birini adı ile çağırır ve ciritini ona doğru savurur ve daha sonra süratle kendi grubuna doğru kaçar. Adı çağrılan rakip takım oyuncusu kendisine savrulan ciritten kurtulduktan sonra rakibinin peşine düşer ve ciritini ona vurmaya çalışır. Diğer takımdan bu sefer başka bir oyuncu bu oyuncuyu karşılamaya çalışır. Ciriti ata vurmak yasaktır. Ciriti ata vuran oyuncu oyun dışı kalır. Oyunculara yapılan isabetli atışlar takımlara puan kazandırır. Oyunun bitiminde en fazla isabet kaydeden taraf oyunun galibi ilân edilir.

Cirit oyunu oldukça tehlikeli bir oyundur. Ölüm olayları dahi vukubulmakta idi. Bu bakımdan zaman zaman yasaklanmıştır. At üzerinde büyük maharet ister. Ata hakimiyet kadar vücut kıvraklığı, zekâ, kuvvet bu oyunun en önemli özelliğidir. Âdeta bir muharebe, bir taktik savaşıdır diyebiliriz. Bu millî sporumuz halen Ağrı, Erzurum, Konya illeri ve çevrelerinde oynanmaktadır. Eylül ayında Söğüt kasabamızda yapılan Ertuğrul Gazi'yi anma törenlerinde Karakeçili Türkmenleri son zamanlara kadar bu oyunu oynamakta idiler. Türk halkındaki inanca göre bu millî oyun sırasında ölenler şehid addedilmektedirler (Bak. Resim : VI - VIII).

V.1.5. Yamba Kapma :

Bayram törenlerinde Kazaklar'da görülen atlı bir spor da **"yamba kapma"** âdetidir (295). Gümüş bir yamba yere konulur. Dört nala koşan atların üzerinde biniciler eğerin üzerinden eğilmek suretiyle yerden bu gümüş yambayı almaya çalışırlar. Bu arada dengesini kaybe-

(294) A. Alpaut, s. 6.

(295) W. Radloff, C.I/xx, s. 500-501.

derek düşenler halkın gülüşmelerine yol açar. Gümüşü yerden alabilen oyuncu halkın takdirini kazanır. Oyunun mükafâtı da yerden aldığı gümüştür.

V.1.6. Güreş :

Güreş, ata sporumuzdur. DLT'de güreş anlamına **"çalış"** kelimesi görülmektedir (296). Güreşle ilgili olarak çeşitli âdetler vardır. Kazaklar'da güreş, iple çevrili bir alanda yapılmaktadır. Elbiselerini çıkaran güreşçiler, paçalarını sıvadıkları bir donla kalırlar, bellerine kumaştan bir kuşak bağlarlar. Güreşçiler birbirlerine yaklaşarak bu kuşaklardan tutmaya ve rakiplerini yere devirmeye çalışırlar (297). Buna benzer güreşler Maraş ve Gaziantep bölgesinde **"aba güreşi"** olarak halen yapılmaktadır. Kazananlara ipek elbise, koyun, eğer, para vs. gibi ödüller verilir (Bak. Resim : IX-XII).

V.1.7. At Üzerinde Güç Gösterisi :

W. Radloff'un kaydettiği bayramlarda yapılan bir spor daha vardır. Adını vermemekle beraber oyun şu şekildedir. At üzerinde süratle giden süvari, yerde duran koyunu arka bacağından yakalayarak havaya kaldırır ve ileriye doğru sallardı. Kazaklar içinde öyle güçlü insanlar görülürdü ki, çoğu zaman hayvanın arka ayağı ile derisi süvarinin elinde kalır, cansız vücut ise ileriye düşerdi (298).

V.1.8. Sinsin Oyunu :

Oyun genişçe bir meydanda oynanır. Meydanın ortasına büyükçe bir ateş yakılır. Ateşin etrafında gençler genişçe bir daire meydana getirirler. Davul-zurnalar sinsin havasını çalmaya başlarlar. Bunun üzerine gençler birer ikişer ortaya çıkar, müziğin eşliğinde oynarlar. Oyun, müziğin ritmine uygun olarak önce eller belde, sekerek oynanır. Sekişler gittikçe sıklaşır, kollar havada kavisler çizmeye başlar. Oyun

---

(296) **DLT, C. I,** s. 368.
(297) W. Radloff, **C. I/xx,** s. 500.
(298) W. Radloff, **C.I/xx,** s. 501.

bu şekilde devam ederken, daireden yeni kişi veya gruplar oyuna katılırlar. Bu yeni oyuncular ilk grubu sırtlarına yumruk vurarak oyundan çıkarırlar ve kendileri oyuna devam ederler. Oyun çeşitli figürlerin gösterilmesi ile daha sonraki grupların da sırayla katılmasıyla devam edip gider. Oyun Çorum çevresinde **"Sinsin"**, Amasya'da **"Simsim"** (299), Gaziantep ve çevresi ile Doğu Anadolu'da **"Sinsine"** (300) olarak bilinmektedir. Bu oyunun Türkler'deki eski ateş kültü ile ilgili bir âyin olması büyük bir ihtimal olarak görünmektedir.

V.1.9. Diğerleri :

Ergenekon/Nevrûz bayramında Türkler'de görülen diğer eğlencelerden koç, horoz döğüşleri (Bak. Resim : XIII), deve (Bak. Resim : XIV - XV) güreşleri yanında özellikle büyük şehirlerde (İstanbul vb.) karagöz Bak. Resim : XVI) ve kukla oyunlarının halkın, özellikle çocukların ilgisini çektiği de bilinmektedir.

V.2. HALK TİYATROSU VEYA ORTA OYUNLARI :

Bayramlarda, düğünlerde, eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için tamamen amatörce, halkın tamamına yakınının iştirak ettiği oyunlar halk tiyatrosunu oluşturur. Bu oyunların yazarları, metinleri halkın muhayyilesidir. Bu bakımdan ufak tefek farklılıklarla aynı oyunun bütün Türk dünyasına yayılmış olduğu görülür. Bu özelliğiyle tamamen millî bir karakter taşırlar. Ergenekon/Nevrûz bayramı sebebiyle oynanan bazı oyunlar oldukça yaygındır. Bu sebeple onları aşağıda ele alacağız.

V.2.1. KOS-KOSA OYUNU :

Bayram günlerinde gençlerin ve çocukların en çok sevdikleri ve oynadıkları oyun **"Kos-kosa"** oyunudur. **"Köse Gelin"**, **"Köse oyunu"** vb. gibi adları da yaygındır. Bu oyunun oynanması **"Çille/çile"** deni-

---

(299) **1973 Amasya İl Yıllığı**, Ankara ? , s. 125-126; **Amasya İl Yıllığı 1967**, İzmir ? , s. 153, 155.

(300) Mahmut Rişvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İstanbul 1978, s. 169.

len dönemin bittiği, artık baharın geldiğine işaret eder. Van bölgesinde 20 Şubat gecesi köylerde oynanan bu oyun (301). Doğu Bayazit'te yılbaşı kabul edilen 17 Şubat günü oynanır (302). Görüldüğü gibi oyunun oynanmasındaki en önemli özellik kışın bitmesi, baharın gelmesi ve yılbaşında oynanmış olmasıdır. Kos-Kosa/Köse oyunu en az dört kişi ile oynanır. Bunlardan birisi **"kosa"** veya **"bey"** rolündedir. Kosa'nın kılık kıyafeti bölgelere göre değişir. Azerbaycan'da ters çevrilmiş bir kürk giydirilir. Yüzü unlanır. Başına uzunca bakır veya başka bir madenden bir papag konur, ayaklarına ayak şeklinde ağaç sarılır, boynuna çan takılır. Elbisesinin altından ise karnına bir yastık bağlanır. Kırmızı boyalı bir çömçe/kepçeyi de eline tutuştururlar! (303). Lenkeran'da ise sırtına eski bir elbise giydirilen kosanın yüzüne bir maske geçirilir, beline bir urgan bağlanır, boynuna çan takılır. Urganın ipi ise başçı tabir edilen oyuncunun elindedir (304). Anadolu (Van bölgesi)'da vahşi hayvan postu giydirilen "bey"in başında keçe bir külah, yüzünde yünden bir sakal, posta takılı bir tilki kuyruğu, koltuğunda eski bir süpürge, parmaklarında ise ziller bulunur. Burada da kosanın yüzü pudralanmıştır (305).

Azerbaycan'da bu şekilde hazırlanan kosa, tef veya kaval eşliğinde oynatılarak ev sahiplerinden armağanlar toplanır. Azerbaycan'da kosa oyununda söylenen manilerden bazı örnekler aşağıdadır:

"Ay kos-kosa, gelsene
Gelip salam versene,
Çömçeni doldursana,
Kosanı yola salsana.

---

(301) Vahap Kaya, "Van'da Köse Oyunu", **T.F.A.**, Sayı: 246 (Ocak 1970), s. 5011; İsmet Alpaslan, "Taşlıçay'da Koyunun Yüzü ve Kosa Bezeme", **T.F.A.**, Sayı: 384 (Temmuz 1978), s. 8384-8385.

(302) Şükrü Elçin, **Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)**, Ankara 1964, s. 28-29.

(303) Ehliman Ahundov, **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri**, Haz. Semih Tezcan, Ankara 1978, s. 193.

(304) Ehliman Ahundov, s. 196.

(305) Vahap Kaya, "Van'da Köse Oyunu", s. 5011.

Ay uyruğu uyruğu,
Saggallı it guyruğu,
Kosam bir oyun eyler,
Guzunu goyun eyler,
Yığar bayram honçası,
Her yerde düyün eyler.

*
* *

Novruz novruz bahara,
Güller, güller nubara,
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun,
Bal olmasın, yağ olsun,
Hanım dursun ayağa,
Kosaya pay versin ağa.

*
* *

Mermer hovuzun dörd gırağında,
Bülbüller ohur şah budağında,
Her ne istesem Hududan allam,
Dellek dükanın yadıma sallam,
Dellek dükanı tamam çırağban,
Nağara çalıb keserik gurban.

*
* *

Gurbanın olum, yaşıl çuhalı,
Derbendli iseri, yohsa buralı?
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun,
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdekiler sağ olsun,
Hanım, ayağa dursana,
Kosaya pay versene! (306).

(306) Ehliman Ahundov, s. 193-194.

Lenkeren bölgesinde kos-kosa başlarken maniler okunur. Bunlardan birisi şöyledir :

"Gorhmayın, kosa geldi,
Elinde hasa geldi,
Kosa geder Merende,
Tamaşadı gelende.
Kosam min oyun eyler,
Gurdunu goyun eyler,
Yığar talış düyüsün,
Mahmudun toyun eyler.
Çarhovzun dörd gırağında,
Bülbül ohur şah budağında,
Her ne istesem Hudadan allam,
Dellek dükanını yadıma sallam,
Dellek dükanı tamam çırağban,
Mescide geder elinde Gur'an,
Gurbanım olum, yaşıl çuhalı,
Derbendlisen sen, yohsa buralı?

*
**

Şiş papag başında,
Gelem oynar gaşında,
Kosam on beş yaşında,
Vay kosamın halına,
Palan goyun dalına.

*
**

Kosam gedib meşkine,
Ve'de verib beş güne,
Gelmeyib on beş güne,
Kosamı öldürdüler,
Atdılar zibil yeşigine (307).

(307) Ehliman Ahundov, s. 196.

Kosa yukarıdaki maniler söylenerek oynatılır. Anadolu'da ise kosa/bey ile karısı rolündeki gençler oynarlar. Beyin karısının kıyafeti de kosa'nın kıyafeti gibi abartmalı olarak hazırlanır. Beyin karısı rolündeki gence uzun etekli, fırfırlı bir entari giydirilir. Başına, etrafına paralar dikilmiş bir kofi geçirilir. Kirpik ve kaşları boyanır. Yüzüne kirşan, pudra vb. sürülür. Parmaklarına da ziller takılır. Tefçi rolündeki iki genç ise genellikle kurt, tilki, çakal gibi hayvanların postlarını giyerler. Bu gibi postlar kosa oyunu için saklanır (308). Manilerin söylenmesi, kosanın yalnız veya karısı ile oynaması dışında bir nevi tiyatro oyunu sergilenir. E. Ahundov, Azerbaycan'da oynanan bu oyunlardan birkaçını eserine almıştır. Bunlardan birkaçını aşağıya almayı uygun görüyoruz.

Mani bittikten sonra "köse öldü" denilerek kosa yere yıkılır. Oyunun başçısı ile kosa arasında seyircileri eğlendirecek tarzda konuşmalar yapılır.

"— Kosa haradan gelirsen?
— Derbend'den.
— Ne getir misen?
— Alma.
— Almanı neyledin?
— Satdım.
— Pulunu neyledin?
— Öküz aldım.
— Öküzü neyledin?
— Vurdum, öldü."

Kosanın arkadaşları bunun üzerine şu maniyi söylerler:

"Başın sağ olsun kosa,
Erşin uzun, bez gısa,
Kefensiz ölmez kosa."

---

(308) Vahap Kaya, "Van'da Köse Oyunu", s. 5011.

Daha sonra kosa ile oyunu yöneten arasında tekrar konuşmalar olur. Bunlar da bittikten sonra tekrar maniler okunur.

"Bazarda hesir, Melik Salmanı,
Göyde yel esir, Melik Salmanı,
Kosam telesir, Melik Salmanı,
Bazarda üzüm, Melik Salmanı
Nimçe'ye düzüm, Melik Salmanı,
Bir ala gözüm, Melik Salmanı.
Kosanı tez yola sal,
Onun üreyini al,
Goy desin salamat gal!"

Bu şekilde oyunu bitiren ekip, ev sahibinden armağanlarını beklerler. Eğer biraz gecikme olursa gençler tekrar maniler söylerler:

Ay kos-kosa, gelmisen,
Gelmisen meydana sen,
Almayınca payını,
Çekilme bir yana sen.

***

Bey yumurta payındı,
Olmaya almayasan.
Menim kosam oynayır,
Gör nece dingildeyir,
Ona gulag asanın,
Gulağı cingildeyir.
Menim kosam canlıdı,
Golları mercanlıdı.
Kosama el vurmayın,
Kosam iki canlıdı.
Emiri börk başında,
Gelem oynar gaşında,
Yüz elli beş yaşında,
Lap, lap cavandı kosam!"

Kos-kosa oyun ekibi daha sonra paylarını alarak başka bir eve giderler (309). Oyun esnasında istekler kosa ile konuşma şeklinde ev sahibine duyurulabilir.

"— Kosa, ne isteyirsen?

— Pissi/pul (para).

— Daha ne isteyirsen?

— Gagga (yumurta).

— Daha ne isteyirsen?

— Bille/şirne (tatlı)." (310).

Kosa oyunu sırasında verilen armağanlar genellikle çörek, yağ, un, para, yumurta gibi şeylerdir. Toplanan armağanlar ya bir evde birlikte yenilir, ya da paylaşılır. Kosa oyununun bir diğer özelliği de her evin önünde ayrı bir oyunun sergilenmesidir. Bu oyuncuların muhayyilelerinin zenginliğini gösterir. Anadolu'da bazen halk da oyuna iştirak eder, kosanın karısı kaçırılır. Kosa kovalar, karısını kurtarmaya çalışır. Denilebilir ki kosa oyunu bütün köy halkının katıldığı bir orta oyunu, bir karnaval niteliğindedir. Her ev kosayı bekler. Kosanın gelmesi baharın gelmesi, bereketin gelmesi addedilir (311). Doğu Anadolu'nun çeşitli illerinde bu arada Varto ve çevresinde oynanan **"kalkağan oyunu"** bu kosa oyununun başka bir varyantıdır (312).

V.2.2. DEVE OYUNU :

Türk dünyasında oldukça yaygın olan oyunlardan birisi de deve oyunudur. Bu oyuna **"deve" "deve düzme", "deve bezeme"** gibi adlar verilir. Bayramlarda, düğün ve diğer eğlencelerde bu oyun özel-

---

(309) Ehliman Ahundov, s. 194-195.

(310) Ehliman Ahundov, s. 195.

(311) Vahap Kaya, "Van'da Köse Oyunu", s. 5011.

(312) M. Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1981 (IV. baskı), s. 215-216.

likle oynanır. Seyyar bir merdivenin altına giren gençler merdiveni omuzlarına alırlar. Başlarına bir küfe veya küfün denilen arı kovanı yerleştirilir. Bu devenin hörgücünü oluşturmaktadır. Öndeki iki kişi iki büyük sopa ve ucuna takılı bir at kafası ile devenin boynunu ve başını tamamlarlar. Göz yerlerine ise birer yuvarlak ayna yerleştirilir. Daha sonra hepsinin üstüne kırmızı veya siyah bir örtü örtülür. Boynuna küçük bir zil takılır. Gece karanlığında deve oyunu başlar. Mahallî olarak çeşitli uygulamalar görülmektedir. Yenigazi'de ev sahipleri devenin üzerine bindirilerek dolaştırılır. Bu arada az bahşiş verenlerin devenin üzerinde iken iğne batırılmak suretiyle istenilen armağanı vermesi sağlanır. Deveye binmek istemeyenler, karga-tulumba bindirilir (313).

Devecinin işareti ile hayvanı takliden ekip deveye yaraşan hareketleri yapar (314), bazan da ipinden kurtulan deve halkı kovalar (315). Genellikle bu oyun köyde hasisliği yüzüne vurulacak kimselere oynanır. Yüklüce bir bahşiş alınmadan oyun bırakılmaz. Bu sırada maniler, türküler de söylenir. Karapapaklar'da söylenen manilerden bir kısmını aşağıda veriyoruz (316).

"Çaydanı koymuşam deme,
Özümü vermişem geme,
Gent bahalı cehenneme,
Sat bana gent çay al getir,
Vermese yalvar al getir.

---

(313) Adli Eğiter, "Kafkas Folklorundan Örnekler: Lezginka ve Nevrûz, **Hayat Tarih**, Yıl: 6, Sayı: 1 (1 Şubat 1970), s. 86.

(314) M. Fahrettin Kırzıoğlu, "Kars İli Halk Oyunlarının Adları", **T.F.A.**, Sayı: 127 (Şubat 1960), s. 2084.

(315) Metin And, "Anadolu'da Seyirlik Köylü Oyunları", **T.F.A.**, Sayı: 220 (Kasım 1967), s. 4577.

(316) Karapapak Ahmet Demir'den derlenmiştir.

Tendire döktüm gıgıyı,
Göyde vurdum mığmıyı,
Neylirem sakkal bığıyı,
Sat bana gent çay al getir,
Vermese yalvar al getir,
Verse bir gelver al getir.

*
**

Semevara döktüm saman,
Tüskü kalkar duman duman,
Ben neylirem ondört tuman,
Sat bana gent çay al getir,
Vermese yalvar al getir,
Verse bir gelver al getir.

*
**

Kara koyunu kestiler,
Kındırgından astılar,
Tez gel evin yıkılsın,
Tüm köyleri bastılar.

*
**

Kara koyun kanadı,
Kim vurdu, kim sanadı?
Gidirdim komşuluğa,
İt baldırım daladı.

*
**

Ağ deve yüklenir mi?
Yamaca diklenir mi?
Tez gel evin yıkılsın,
Bu kadar beklenir mi?

*
**

Deveyi yükledim hamdun gabak,
Doğdu tan yıldızı açıldı sabak,
Yolumu bekliyor o gaymak dudak,
Ben dönürem gönül dönmür ay Hoca!

Deveyi yükledim saldım seyrana,
Dün bu vakit yetişmedim kervana,
Benden selam olsun bizim Nerman'a,
Ben dönürem, gönül dönmür ay Hoca!

V.2.3. EKENDE YOH, BİÇENDE YOH, YEYENDE ORTAG GARDAŞ :

Bu halk tiyatrosu özellikle Hıdır Nebi, ahîr çarşamba ve Ergenekon/Nevrûz bayramında oynanmaktadır. Oyunda iki kardeş, bir malsahibi ve iki öküz rol almaktadır. Çalgılar ise yardımcı roldedirler. Ehliman Ahundov'un derlediği bu oyun tipik bir orta oyunudur (317).

Temaşaya başlanmadan evvel toplantıyı idare etmek üzere bir "**bey**" seçilir. Buna"**toy-başı**" denilmektedir. Beyin görevi bu toplantıda herşeyin dirlik düzenlik içinde geçmesini sağlamaktır. Bunun için birkaç yardımcısı da vardır. Beyin emriyle yardımcılar genişçe bir meydanda hazırlıklara başlarlar. Meydana bir saban korlar. Makyaj ve süslemekte usta olan maharetli birisi bu iki kişiyi giydirir. Yüzlerine un bulaştırılır. Karınlarının üstünden, elbiselerinin altından bir yastık yerleştirilir. Elbiselerine nal, kepçe vb. şeyler asılır. Başlarına ise bir balkabağı veya keçeden dikilmiş bir papag/kalpak yerleştirilir. Daha sonra bir iki kişiyi de öküze benzetecek tarzda süslerler. Oyunda iki kardeşi temsilen iki köse, varlıklı bir ağayı temsilen şişman, göbekli bir tip, öküzü temsilen bir iki kişi rol oynarlar. Oyunu seyretmek için halk kilimleri ile meydanın etrafına otururlar, E. Ahundov'un tespit ettiği bu halk tiyatrosu beş bölümden ibarettir. Her sahnede birisi tembel, diğeri ise çalışkan iki kardeş rolü sırtlarlar. Kardeşlerle ağa ve kardeşler arasındaki konuşmalar, tartışmalar mizahî olup seyircileri eğlendirecek tarzdadır. Konu olarak da cemiyet hayatında çok görülen tipler canlandırılır.

---

(317) Ehliman Ahundov, s. 189-193.

V.3. MAHALLÎ EĞLENCELER :

Ergenekon/Nevrûz bayramında oynanan mahallî oyunlar, gençler arasındaki şiir ve mani yarışmaları, gelecekle ilgili olarak niyet âdetleri çok sık tekrarlanan mahallî âdetlerdir. Bu oyunlar kız-erkek karışık olabildiği gibi yalnız kızlar arasında veya yalnız erkekler arasında da oynanır. Aşağıda bu oyunlardan halay, Yaşıl-yarpag, Gızılgül, Hahışta, Benövşe, Bahtıyâr ve atışmaları ele alacağız.

V.3.1. HALAY OYUNU :

Kuzey Azerbaycan'da gençlerin her zaman oynadıkları bir oyundur. Halay bütün Türk illerinde yaygın bir oyun olup, (Bk. Resim XVII - XXI). mahallî özellikleri vardır. Bu oyun sırasında halay türküleri söylenir (318). Kuzey Azerbaycan'da söylenen halay türküsü (319) şöyledir :

"Yalelem, halay çekin düzülsün,
Yalelem, humar gözler süzülsün,
Yalelem, herkes halay demese,
Yalelem, eli elden üzülsün.

Yalelem, halayı dönder bele (320).

*
**

Yalelem, gızıl üzük lahladı,
Yalelem, verdim anam sahladı,
Yalelem, anama gurban olum,
Yalelem, meni tez adahladı.

Yalelem, halayı dönder bele.

---

(318) Çorum halayında cümleler **"leylim ley"** ile biter.

(319) E. Ahundov, s. 27-30.

(320) Bu mısra bütün oyuncular tarafından kıta sonlarında söylenir.

Yalelem, o tayda duran oğlan,
Yalelem, goltuğu Gur'an oğlan,
Yalelem, Gur'an'ın seni vursun,
Yalelem, mene göz vuran oğlan.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, o tayda guzu gördüm,
Yalelem, tükün gırmızı gördüm,
Yalelem, açdım cennet gapısın,
Yalelem sevdiyim gızı gördüm.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, bu gelen bize geli,
Yalelem, hürdürden düze geli,
Yalelem, emimin çiçek oğlu,
Yalelem, nezerden göze geli.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, gızıl iynenin sapı,
Yalelem, görünür bizim gapı,
Yalelem, yarı yardan eleyen,
Yalelem, dolansın gapı gapı.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, astana, ay astana,
Yalelem, guşlar gondu bostana,
Yalelem, gorhuram yağış yağa,
Yalelem, abı donum istana.
Yalelem, halayı dönder bele.

Yalelem, ilana bah ilana,
Yalelem, ilan yerde dolana,
Yalelem, yenice yar sevmişdim,
Yalelem, gönderdiler Gilân'a.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
* *

Yalelem, gamışa bah gamışa,
Yalelem, gamış göyde alışa,
Yalelem, yenice yar sevmişdim,
Yalelem, gönderdiler Talış'a.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
* *

Yalelem, gar gelir külek kimi,
Yalelem, gız gelir ipek kimi,
Yalelem, oğlanlar daldan bahır,
Yalelem, gudurmuş köpek kimi.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
* *

Yalelem, keçi ocağa çıhdı,
Yalelem, keçinin gıçı çıhdı,
Yalelem, sizim kimi gızların
Yalelem, sözünün puçu çıhdı.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
* *

Yalelem, bu gelen boz atlıdı,
Yalelem, dördü de boz atlıdı,
Yalelem, men yarımı tanıram
Yalelem, daldakı boz atlıdı.
Yalelem, halayı dönder bele.

Yalelem, düşbereni bükmüşem,
Yalelem, isti suya tökmüşem,
Yalelem, geldiyim bir ay deyil,
Yalelem, gaynanamı döymüşem.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, balaca barım uçdu,
Yalelem, yaylığım Kür'e düşdü,
Yalelem, eyildim götürmeye,
Yalelem, gardaş yadıma düşdü.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, demirden magam olmaz,
Yalelem, nadandan almaz olmaz,
Yalelem, hamı derdler deyilse,
Yalelem, men derdde adam olmaz.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, hörükler, ha hörükler,
Yalelem, tendir başın körükler,
Yalelem, bu ayamın gızları,
Yalelem, şit balığa yerikler.
Yalelem, halayı dönder bele.

*
**

Yalelem, dama çıhdım men bu gün
Yalelem, Damdan tapdım bir düyün,
Yalelem, yad oğlu menim neyim
Yalelem, yadıma düşdü bu gün.
Yalelem, halayı dönder bele.

Yalelem, o tay bu taya bahır,
Yalelem, arasından su ahır,
Yalelem, o tayın, gız gelini,
Yalelem, bu taya hesret bahır.
Yalelem, halayı dönder bele."

V.3.2. YAŞIL YARPAG, GIZIL GÜL OYUNU :

Bayram günlerinde özellikle genç kızların oynadığı bir oyundur. Birbirlerinin ellerinden tutarak bir halka oluşturan kızlar sırayla birer kıta mani okurlar. Manilerin sonunda oyuncuların tamamı nakarat halinde **"Yaşıl yarpag, gızıl gül"** sözlerini tekrarlarlar. Bu arada el çırparak tempo tutulur. E. Ahundov'un bu oyunla ilgili olarak topladığı maniler şöyledir (321) :

(1) "Oymagdan, a oymagdan,
Öldüm hına goymagdan,
Barmaglarım yanıbdı,
Çubuğa od goymagdan.
(Nakarat)

***

(2) Sandık üste gezerem,
Hırda şahı düzerem,
Men bu elin gızıyam,
Geriblikde gezerem.
(Nakarat)

***

(3) Yük altında zeli çıhdı,
Zelinin dili çıhdı,
Gardaş, boyuna gurban,
Aldığın deli çıhdı.
(Nakarat)

---

(321) Ehliman Ahundov, s. 30-33, 437.

(4) Yeri yeri eşigine,
Men bahım yerişine,
İpek olum dolanım,
Hencelinin gümüşüne,

(Nakarat)

⁂

(5) Yeri yeri at getir,
Yügen apar, tut getir,
O yerin sovgatından
Bir gutuya tut getir.

(Nakarat)

⁂

(6) Mecmeyide üzüm var,
Üzüm, sende gözüm var
Evdeki üç bacının
Kiçiyinde gözüm var.

(Nakarat)

⁂

(7) Garabagda bağ olmaz,
Gara salhım ağ olmaz,
Gonşuda gız sevenin,
Üreyinde yağ olmaz.

(Nakarat)

⁂

(8) Köyneyi yaşıl oğlan,
Gey gel, yaraşır oğlan,
Anam sene gız vermez
Götür meni gaçır oğlan.

(Nakarat)

(9) İyne sap mizim üste,
Ağ köynek dizim üste,
Satın alsın göndersin,
Tikmeyi gözüm üste.

(Nakarat)

***

(10) O taydan el eleme,
Könlümü al eyleme,
Sen menimsen, men senin
Özge heyal eleme.

(Nakarat)

***

(11) Gızıl gülsen, butasan,
Dostu eziz tutasan,
Men o gülden deyilem
İyleyesen, atasan.

(Nakarat)

***

(12) Gızıl guşum göydedi,
Ganadları yerdedi,
Gurban olum yarıma,
Yarım gerib yerdedi.

(Nakarat)

***

(13) Geline bah, geline,
Elin vurub beline,
Geline söz demeyin
Gaçıb geder eline.

(Nakarat)

(14) Menim yarım naşıdı,
Naşıların başıdı,
Atlananda bey oğlu
Düşende yüzbaşıdı.

(Nakarat)

*
**

(15) Ağac atdım ağaca,
Ağac düşdü yamaca,
Gardaşım bir gız sevib,
Gaşı, gözü balaca.

(Nakarat)

*
**

(16) Süd üstü gaymag gerek,
Gaymağı yığmag gerek,
Be'zi be'zi gızların
Cilovun yığmag gerek.

(Nakarat)

*
**

(17) Deyirman üstü çiçek,
Orag getir gel biçek,
Gardaş, adahlını gördüm
Uzunboy, garabirçek.

(Nakarat)

*
**

(18) Sandıg üste gezerem,
Sandığa gül bezerem,
Özüm müselman gızı,
Urusfason gezerem.

(Nakarat)

(19) Miçetkeni gurmuşam,
Daldasında durmuşam,
Burdan keçen ceyranın,
Ūreyine gan vurmuşam.

(Nakarat)

*
* *

(20) O tayda bine gellem,
Gederem, yene gellem,
Bir de yarımı görsem
İmana, dine gellem.

(Nakarat)

*
* *

(21) Tut ağacı boyunca,
Tut yemedim doyunca,
Yarı helvetde gördūm,
Danışmadım doyunca.

(Nakarat)

*
* *

(22) Stol ūste vaz nedi,
Ūstūnde kağız nedi,
Eger meni sevirsen
Yanındaki gız nedi.

(Nakarat)

*
* *

(23) Serçeler ceh ceh eder,
Heyeti palçıg eder,
Nedense kiçik bacım
Her defe acıg eder.

(Nakarat)

24) Balaca cib bıçağı,
Oldum yarın naçağı,
Bir seher gel, bir ahşam,
Bir de günorta çağı.
(Nakarat)

*
**

(25) Yük üstünde bir de men,
Eceb düşdüm derde men,
Açılmamış goncaydım,
Nece yatım yerde men.
(Nakarat)

V.3.3. HAHIŞTA OYUNU :

Ergenekon/Nevrûz bayramı günlerinde kızların en çok sevdikleri ve oynadıkları oyundur. Kızlar iki gruba àyrılırlar. Arka arkaya sıra ile dizilirler. Sıra ile her biri bir mani okur. Diğerleri her mısradan sonra el çırparlar. Maniyi okuyan arkadaki ile yer değişir. Okuyamayan oyundan çıkar. Bu oyunda söylenen maniler daha çok sevgi ve kardeşlik duygularını ihtiva etmektedir. Hahışta oyunu manileri meyve toplama zamanlarında **"küfdibi"** adı verilen törenlerde de okunmaktadır (322). Hahışta oyununda söylenen maniler şöyledir (323) :

(1) "Hahışta, hahışta!
Hahışta bir guş idi,
Bağçada gonmuş idi,
Şah oğlu görmüş idi,
Oh ile vurmuş idi.

*
**

(2) Dam üstedi damımız,
Goşadı eyvanımız,
Sen ordan çıh, men burdan,
Kor olsun düşmanımız.

---

(322) Ehliman Ahundov, s. 437-438.
(323) Ehliman Ahundov, s. 33-36.

(3) Gızıl üzük lahladı,
Verdim anam sahladı,
Eziz gün, eziz gece,
Yar meni gabagladı.

*
**

(4) Goyun gelir meşeden,
Südü verir şişeden,
Bacı, bir yar sevmişem,
Bığları benövşeden.

*
**

(5) Ağ deve düzde galdı,
Yükü Tebriz'de galdı,
Oğlanı derd apardı,
Dermanı gızda galdı.

*
**

(6) Araz üste, buz üste,
Kabab yanar köz üste,
Oğlanı derd öldürer,
Bir alagöz gız üste.

*
**

(7) Aragçının haşımı,
Hara goyum başımı,
Meni sene vermezler,
Tökme gözün yaşını.

*
**

(8) Köyneyi tiken ölsün,
Geddini büken ölsün,
Men sene göz dikmişdim,
Sene göz diken ölsün.

(9) Ağ alma, gızıl alma,
Yol boyu düzül, alma,
Ya menim muradım ver,
Ya menden üzül, alma.

*
**

(10) Ağ alma, gızıl alma,
Gapıma düzül, alma,
Bir de elime düşsen,
Sahlaram yüz il, alma.

*
**

(11) A bu dere, uzun dere,
Getdikçe uzun dere,
Burda bir bağ salmışam,
Dost gele üzüm dere.

*
**

(12) O tayda yatan oğlan,
Köyneyi keten oğlan,
Nişanlını apardılar,
Bi-heber yatan oğlan.

*
**

(13) A gara atın nalıyam,
Üstünde ipek halıyam,
Çekme cefamı, gardaş,
Men özgeler malıyam.

*
**

(14) Araz ġelir, lil gelir,
Deste deste gül gelir,
O gülün birin üzeydim,
Saçlarıma düzeydim,
Gardaşımın toyunda,
Oturub durub süzeydim.

Hal halun olsun, gardaş,
Gül donun olsun, gardaş,
Gül ağacı dibinde,
Gül toyun olsun, gardaş! (324).

*
**

(15) Saçlarım gatar gatar,
Üstünde gardaş yatar,
Gardaşın el yaylığı,
Ucları zer yaylığı,
Gece gündüz dilerem,
Gardaşa can sağlığı.

*
**

(Nakarat)

*
**

(16) Araz gırağı çiçek,
Orag getir gül biçek,
Gardaşa gız seçmişem,
Alagöz, garabirçek.

*
**

(Nakarat)

*
**

(17) Ağ almanı dişledim,
Dişledim, gülüşledim,
Gardaş geldi gıymadım,
Yar geldi bağışladım.

*
**

(Nakarat)

---

(324) Bu dörtlük 14-17. kıtalardan sonra nakarat kıtası olarak topluca söylenir.

Bu son bölümde ilk mısrayı bir genç kız okur, ikincisini topluca grup söyler.

Ağaçda alma al olu...
Bize niye gelmirsen?

Yere düşer hal hal olu..
Bize niye gelmirsen?

Seni seven bi-hal olu..
Bize niye gelmirsen?

Gündüzleri nenen goymur..
Gece niye gelmirsen?

Ağaçda alma turş olu..
Bize niye gelmirsen?

Yere düşer meyhoş olu..
Bize niye gelmirsen?

Seni seven bi-huş olu..
Bize niye gelmirsen?

Gündüzleri nenen goymur..
Gece niye gelmirsen?

Ağacda vurdum gecele..
Bize niye gelmirsen?

Yere düşende gicele..
Bize niye gelmirsen?

Oğlan gelmir ecele..
Bize niye gelmirsen?

Gündüzleri nenen goymur..
Gece niye gelmirsen?

V.3.4. BENÔVŞE OYUNU :

Azerbaycan'da genellikle Zengezur bölgesinde kızların Ergenekon/Nevrûz bayramında severek oynadıkları oyunlardan birisi de **"Benövşe oyunu"**dur. 10-12 genç kız aynı sayıda iki gruba ayrılırlar. Her grubun başında bir lider bulunur. Lider, kendi grubundaki oyuncuların her birisine gizlice bir kuş veya çiçek adı takar. Grubun lideri bir kuş veya gül adı söylediğinde, o takma adı taşıyan kız karşı grubun birbirine sıkı sıkıya tutunmuş ellerini ayırmaya çalışır. Ayırabilirse o grubdan birisini seçerek kendi tarafına götürür. Ayıramazsa o gruba katılır (325). Bu seçim sırasında grup liderleri arasında şu şekilde konuşulur :

(A) Gıy gılınc, gıy gılınc!
(B) Gıyma gılınc!
(A) Oh atdım.
(B) Oğru tutdum.
(A) Benövşe!
(B) Bende düşe!
(A) Sizden bize bir gız düşe! Adı güzel, özü güzel Terlan Hanım.

Böylece Terlan Hanım diğer desteye geçer. Oyun bu şekilde devam eder.

Sinop'ta da Hıdrellez günü bu oyunun bir varyantı oynanır. Bölgede buna **"Alaylar-alaylar"** oyunu denir (326).

V.3.5. MANİ, ŞARKI, TÜRKÜ YARIŞMALARI :

Türkler'de bu tür yarışmalar çok eskiden beri bilinmektedir. Günümüzde de bayram, düğün veya önemli günlerde âşıklar arasında

(325) Ehliman Ahundov, s. 437.
(326) M. Şakir Ülkütaşır, "Yakın Zamanlara Kadar Sinop ve Muhitinde Hıdırellez Gününe Ait Âdetler Nasıldı?", **T.F.A.**, Sayı : 44 (Mart 1953), s. 696-697.

yapılmaktadır. DLT'de bu yarışmalarla ilgili olarak **"kızlar kubzaştı/kızlar kopuz çalarak yarıştılar"** (327) ve **"er kögledi/adam şarkı söyledi"** (328) ifadelerine rastlamaktayız. Aşağıda Kazaklar'da tesbit edilen (329) böyle bir yarışmaya ait kıtaların bir kısmını alıyoruz. Kazaklar'da bu yarışmalar erkek-kız, erkek-erkek, kız-kız şeklinde yapılabilmekte idi.

Kız — Şapkamın ucu sağa sola sallanır,
Kara saçlarımın dibi yumuşaktır,
Sakin yaşayan halkımı rahatsız eden,
Okuyacağım ağalar, yayan gelen nerdedir?

Erkek — Şapkanın ucu sağa sola sallanıyor,
Arayan çok zaman faydasını buluyor,
Uzak yerden geldim arayıp yayan,
Okuyacağım kız Opan nerde duruyor?

Kız — Yerle göğü geçerek gelsen de yiğit,
Yerle göğü aşarak gelsen de yiğit,
Köylü atı gibi şimdi bukağın var,
Adını soruyorum, nerelisin yiğit?

Erkek — Halkımı sorarsan Baganalı,
Mallar ile atımız gök alalı,
Aman Col'lu Naur-kul toplayıp gelse,
At kıçına atmam mı ben sen balayı?

....

Atışma rakiplerden birinin diğerini cevap veremez hale getirmesine kadar devam eder.

---

(327) **DLT.** C. II., s. 220.

(328) **DLT.**, C. II., s. 255.

(329) W. Radloff, **Sibirya'dan** I/xx, trc. Ahmet Temir, İstanbul 1956, s. 503 vd.

V.3.6. NİYET OYUNU :

Ergenekon/Nevruz bayramında olduğu kadar diğer önemli günlerde de (düğün, hıdırellez, kış sohbeti vb.) niyet oyunu kızlar arasında oldukça yaygın gelenek halindedir. Oyun bölgelere göre değişik adlarla bilinir. Ancak oyunun muhtevası aşağı yukarı hepsinde aynıdır. Tesbit edebildiğimiz adlar şöyledir :

Niyet çekmek : Tekirdağ (330) ve Yalova (331).

Bahtiyar : Gelibolu/Bolayır (332), İstanbul (333).

Bahtıbar : Bucak (334).

Gül bahtiyari : Denizli (335).

Yüzük çekmek : Sinop ve çevresinde (336).

Micek : Tokat (337).

Vasf-ı hal : Azerbaycan bölgesinde (338).

Martifal atmak : Yugoslavya Prizren (339).

---

(330) Selim Sami İşçiler, "Tekirdağ'da Hıdrellez", **T.F.A.**, Sayı : 47 (Haziran 1953), s. 746.

(331) Nuri Taner, "Yalova ve Çevresinde Hıdırellez ile İlgili İnanmalar", **Türk Folklorü,** Sayı : 62 (Eylül 1984), s. 34.

(332) Mustafa Koç, "Bolayır'da Bahtiyar Oyunu", **T.F.A.**, Sayı : 101 (Aralık 1957), s. 1608.

(333) Aliye Muazzez, "İstanbul'da Hıdırellez Merasimi", **Halkbilgisi Haberleri,** Sayı : 11 (Eylül 1930), s. 187.

(334) Şener Yüce, "Bucak'ta Hıdrellez ve Bahtıbar", **T.F.A.**, Sayı : 190 (Mayıs 1965), s. 3741.

(335) **Denizli İl Yıllığı 1967,** Ankara 1968, s. 152-153.

(336) M. Şakir Ülkütaşır, "Yakın Zamanlara Kadar Sinop ve Muhitinde Hıdrellez Gününe Ait Âdetler Nasıldı?", **T.F.A.**, Sayı : 44 (Mart 1953), s. 696.

(337) Muhteşem Öksüzcü, "Yazın Başlangıcı Hıdrellez", **Sümerbank,** C. I., Sayı : 11 (Mayıs 1962), s. 59.

(338) Bk. "IV. 2.1. Azerbaycan Türkleri'nde Ergenekon/Nevruz Bayramı" başlıklı bölüm.

(339) Ahmet S. İğciler, "Hıdrellez", **Çevren,** Sayı : 41 (Priştine, Mart 1984, s. 69.

Martival : Edirne/Muhacir Kadıköyü (340).
Martifal : Prizren (341), Manastır (342), Üsküp (343).
Martufal : Ohri (344).
Mantufar : Kadirli ve Andırın köylerinde (345).
Mantuvar : Bursa ve çevresinde (346).
Martaval : İstanbul (347).
Martofar : İstanbul (348).
Mantifar/Mantıfar : Güney bölgesi Türkmenleri'nde (349).
Niyet Çıkarma : Kırklareli (350).

Oyun **"baht açmak"** (351) olarak da adlandırıldığı gibi kısaca niyet denilerek Kandıra (352), Balıkesir (353), Batı Trakya Türkleri

---

(340) Erdem Yücel, "Muhacir Kadıköyü'nde Hıdrellez ve Mânileri", **T.F.A.,** Sayı : 237 (Nisan 1969), s. 5267.

(341) Nimatullah Hafız, "Prizren'de Türk Manileri, 2", **T.F.A.,** Sayı : 352 (Kasım 1978), s. 8502.

(342) İsmail Eren, "Manastır Türkleri'nin Bazı Hıdırellez Âdetleri", **Türk Kültürü,** Sayı : 68 (Haziran 1968), s. 559.

(343) İsmail Eren, "Üsküp'te Hıdrellez Âdetleri ve Kiril Harfleriyle Yayımlanmış Üsküp Manileri", **Halk Kültürü,** 1984/3, s. 38.

(344) Sabahat Mahmudî, "Ohri Türkleri Arasında Görenekler ve Okunan Maniler", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,** C. IV., Ankara 1976, s. 169.

(345) Osman Bahadırlıoğlu, "Kadirli ve Andırın Köylerinde Mantıvar Açmak", **Halkbilgisi Haberleri,** Sayı : 18 (Nisan 1931), s. 131.

(346) Rahmiye Malcıoğlu, "Bursa'da Hıdrellez", **T.F.A.,** Sayı : 222 (Şubat 1968), s. 4635.

(347) İsmail Eren, "Manastır Türkleri'nin...", s. 558.

(348) Muhteşem Öksüzcü, "Yazın Başlangıcı...", s. 58.

(349) Kemal Güngör, "Bir Bahar Töreni : Mantifar "Mantıfar"da Söylenen Mâniler", **Ülkü,** C. II., Sayı : 16 (Mayıs 1942), s. 11.

(350) M. B., "Kırklareli'nde Hıdrellez Eğlenceleri", **Halkbilgisi Haberleri,** Sayı : 25 (Haziran 1933), s. 4-6.

(351) Etem Ertem, "Baht Açmak", **Ün,** Sayı : 26-27 (Mayıs - Haziran 1936), s. 376.

(352) Muzaffer Uyguner, "Kandıra'da Halkbilgisi İncelemeleri", **T.F.A.,** Sayı : 59 (Haziran 1954), s. 931.

(353) Ruhi Sadi, "Balıkesir'de Hıdrellez Merasimi", **Halkbilgisi Haberleri,** Sayı : 11 (Eylül 1930), s. 182.

(354) ve Hristiyan Gagauz Türkleri (355)nde de bilinmekte ve oynanmaktadır. Oyun genellikle Hıdırellez'de ve Nevruz bayramında Ahîr Çarşamba törenlerinde oynanmaktadır.

Hıdırellez'de arife günü, Ahîr çarşamba akşamı yakındaki çeşmeye su doldurulmaya gidilir. Azerbaycan Türkleri'nde görülen su almaya giden kızların hiç konuşmamaları hususu hristiyan Gagauzlar'da da aynıdır. Gagauzlar'da kapaklı bir kova ile denize su almaya giden kızlarda hiç kimseyle konuşmadıkları gibi etraflarına da bakmazlar. Kadirli ve Andırın'da bir testi ile getirilen su çömleğe konulur. Su dolu çömleğin içine herkes nişanlarını atarlar. Bu genellikle yüzük, küpe vb. işaretler yanında fesleğen, nane, şebboy, mantuvar çiçeği vs. gibi çiçekler de atılır. Çömlek arife günü üstü bir örtü ile örtülerek bir gül ağacının dibine bırakılır. Küpün üzerine bir kilit konulur. Usulen kilitlenir. Ertesi gün tekrar bir araya gelen kızlar gül ağacının dibinden çömleği alırlar. Kilit açılır. Çömlek içinden niyetler ya 5-6 yaşlarında bir erkek çocuğa, ya da gözleri bağlanmak suretiyle bir kıza çektirilir. Ohri'de ilk maninin adı **"martufal-başı"** olup, kimin niyetine çıkarsa o yıl istediklerine kavuşacağına inanılır (356). Martufal-başı manisi şudur:

"Martufal başı mısın?
Cevahir taşı mısın?
Gel bir mani söyleyim,
Cebinde taşır mısın?".

Ohri'de ikinci mani de önemlidir:

"Martufalım, tufalım,
Kime düşer bu falım,
Ya çıkarın görelim,
Baht ile dövlet ile.

---

(354) Abdurrahim Dede, **Batı Trakya Türk Folkloru**, Ankara 1978, s. 121.
(355) Atanas Manof, "Gagauzlar", trc. Türker Acaroğlu, **Varlık**, Sayı: 157 (15 Ocak 1940), s. 351.
(356) Sabahat Mahmudî, "Ohri Türkleri..", s. 170-171.

Güney bölgesi Türkmenleri arasında da oyun mantıfar manisi ile açılır. Bu bölgede söylenen mani şöyledir:

"Hey mantıfar, mantıfar,
Mantıfarın vahtı var.
Mantıfara gelenin,
Cennette beş tahtı var." (357).

Prizren'de söylenen mantıfar manisi de aşağı yukarı aynı mahiyettedir:

"Martifalım fal olsun,
Doli koynom mal olson,
Çime düşerse bu fal,
Devletilen bahtiyar." (358).

Manastır Türkleri'nde:

"Mani mani mantıfal,
Mantifalın adı var,
Her kime düşer ise,
Devlet ile batî (bahtı) var." (359)

Üsküp Türkleri'nde:

"Martifalım fal ola,
İçi dolu hal ola,
Martifala gelenin,
Muradı hasıl ola." (360).

---

(357) Kemal Güngör, "Bir Bahar...", s. 11.

(358) Nimatullah Hafız, "Prizren'de...", s. 8502.

(359) İsmail Eren, "Manastır Türkleri...", s. 559.

(360) İsmail Eren, "Üsküp'te Hıdrellez...", s. 39.

Halkalı'da :

"Mâni, mâni mantıfal,
Mantıfalın tahtı var,
Her kimlere çıkarsa,.
Devlet kadar bahtı var. (361).

Edirne Muhacir Köyü'nde :

"Hey martifal, martifal,
Martifalın ahdı var,
Her kime ne çıkarsa,
Devlet ile bahtı var." (362).

İstanbul'da :

"Bahtiyarım, bahtiyar,
Bahtiyarın vakti var.
Bu niyet kimin ise
Talii var, bahtı var." (363).

Bucak'ta :

"Bahtıbarın bal olsun,
İçi dolu gül olsun,
Bahtıbarı kuranın,
Akıbeti hayrolsun.

***

Ey bahtıvar, bahtıvar,
Bahtıbarın vaktı var,
Bir kızla bir oğlanın,
Sarılmaya ahtı var." (364).

---

(361) Ali İmer, "Halkalı'da Hıdrellez", **T.F.A.**, Sayı : 96 (Temmuz 1957), s. 1523.
(362) Erdem Yücel, "Muhacir Kadıköyü'nde...", s. 5267.
(363) Aliye Muazzez, "İstanbul'da Hıdrellez..", s. 187.
(364) Şener Yüce, "Bucak'ta Hıdrellez...", s. 3741.

Kadirli ve Andırın'da :

"Mantuvarım mantuvar,
Mantuvarın vaktı var,
Mantuvara gelenin,
Cennette beş tahtı var.

*
**

Mantuvarım var olsun,
İçi dolu nar olsun,
Mantuvara gelmeyenin,
Eli, yüzü kara olsun.

*
**

Mantuvarım var için,
Devşirmesi çok çetin,
Gel mantuvar açalım,
Alca tumanlı hatın." (365).

manileri ile oyun başlamaktadır. Gagauzlar'da niyet kovası bahçeden getirilirken :

"Ay yani kutlu olsun,
Kutlu, kademli olsun,
Ayna attım çaira,
Günü, ömrü olsun!"

manısı "gelin" denilen, kovayı taşıyan kişi tarafından okunur daha sonra kilit açılır (366).

Denizli'de daha değişik bir başlangıç yapılır. Genç kızlardan birisi aşağıdaki maniyi üç defa okur :

(365) Osman Bahadıroğlu, "Kadirli ve Andırın...", s. 131.

(366) Atanas Manof, "Gagauzlar", s. 351.

"Hey bahtiyar, bahtiyar,
Bahtiyarın vakti var,
Bir güzelin bir çirkine
Sarılmaya vakti var."

Başka bir genç kız :

"Bahtiyarın var olsun,
İçi dolu gül olsun,
Bahtiyar açanların
Muradı hasıl olsun!"

şeklinde diğer bir maniyle cevap verir ve oyun başlar (367).

Oyuna başlamadan gene üç defa tekrarlanan bir mani de şöyledir :

"Bahtiyarın bahtı var,
Beyler gibi tahtı var.
Bahtiyarım berelendi,
Çifte güller dizelendi.
Ortalıklar aralandı,
Bahtiyarlar bahtlandı." (368).

Açılış yapıldıktan sonra çömlekten işaret çekilişi yapılır ve manisi okunur. Her mani işareti çıkanın bahtına kabul edilir. Oyun işaretler bitinceye kadar devam eder. Oyunda söylenen manilerde aşk, sevgi, şefkat, iyilik, kardeşlik, gurbet, vatan sevgisi gibi temalar görülür. Diğer bölgelerde doğrudan maniye geçildiği halde Bolayır'da "Ümman!", Isparta'da ise "Haydilen!" nidasıyla (369) maniler söylenir. Manilerin okunması bittikten sonra Edirne Muhacir Köyü'nde çömleğin suyu grup tarafından üç yol ağzına dökülür (370).

---

(367) **Denizli İl Yıllığı 1967,** s. 152-153.
(368) Etem Ertem, "Baht Açmak", s. 377.
(369) Mustafa Koç, "Bolayır'da...", s. 1608.
(370) Erdem Yücel, "Muhacir Kadıköyü'nde...", s. 5267.

Sabahat Mahmudî oyunun adını "mart-u fal" şeklinde izah etmeye çalışmaktadır (371). Ancak güney Anadolu'da Kadirli ve Andırın yörelerinde baharda açan sarı renkli bir çiçeğin adı "mantuvar/mantıfar"dır. Bu çiçeğin yapraklarıyla fal açılır. Kemal Güngör'ün bu çiçeğin adından dolayı gene bahtla, gelecekle ilgili olarak bir nevi fal diyebileceğimiz bu oyunun adının bu çiçekten alındığı şeklindeki izahı daha akla yakındır (372).

Aşağıda çeşitli bölgelerde niyet oyunu ile ilgili söylenen manilerden bir seçme sunuyoruz (373) :

"Ümman!..

Kestaneyi kestiler,
Fidan sürmesin diye.
Nazlı yâri sürdüler,
Beni görmesin diye.

*
* *

Haydilen!..
Alçacık dağlara kar yine bastı,
Kınamayın ahbaplar yâr bana küstü,
Şimdiki ahbaplar iyi gün dostu,
Yerler içerler de gıybet ederler..

*
* *

Elinde süt küleği,
Sütten aktır bileği,
Ergen oğlan büyük kız
Kabul olsun dileği..

---

(371) Sabahat Mahmudî, "Ohri Türkleri'nde...", s. 170.

(372) Kemal Güngör, "Bir Bahar...", s. 11.

(373) Mustafa Koç, "Bolayır'da..", s. 1608; Osman Bahadıroğlu, "Kadirli...", s. 132; Atanas Manof, "Gagauzlar", s. 351; Ali Onk, "Iğdır Halk Manileri", **Kars Eli**, Sayı : 79 (Şubat 1971), s. 4-5, 12; Erdem Yücel, "Muhacir Köy Kadıköyü...", s. 5267 vd.

Ayna attım çaira,
Şavkı urdu baira,
Eller ne derse desin,
İşim döndü haira..

*
**

Hey hizine hizine,
Kürkü düşmüş dizine,
Kalmış yolun üstünde
Kimse bakmaz yüzüne.

*
**

Veten deme ten deme,
Bülbüldür öten deme.
Cehenneme cennet de
Gurbete veten deme.

*
**

Dağlarda, meşelerde,
Gülyağı şişelerde,
Eller almış yarimi,
Ben kaldım köşelerde.

VI. NEVRÛZ İLE İLGİLİ SONRADAN MEYDANA GELEN ADETLER :

Nevrûzun bir bayram olarak kutlanmasıyla birlikte edebiyatta, musikîde, saray âdetlerinde de yeni bazı âdetlerin meydana gelmeye başladığı görülür. Bu âdetleri edebiyatta (nevrûziyye), musikîde (nevruz makamı), eczacılıkta (nevrûziyye macunları), saray âdetlerinde (nevrûziyye pişkeşi) olmak üzere gruplandırabiliriz.

VI.1. EDEBİYATTA NEVRUZ BAYRAMI :

Nevrûz münasebetiyle yazılan şiirlere **nevrûziyye** adı verilmektedir. Bektaşîler'de nevrûziyyeler dergâh bahçelerinde, kırlarda okunmakta iken (374), divan edebiyatı şairleri câize almak için devlet büyüklerine nevrûz dolayısiyle nevrûziyyeler sunarlardı (375). Kasîde, gazel, hece vezni ile birçok nevrûziyyeler yazılmıştır. Nevrûziyyelerde, tabiat sevgisi, güzellik, Hz. Ali sevgisi, yeniyıl gibi hususlara değinilmektedir. Cem âyinlerinde, nevrûz bayramı gecesinde Bektaşîler nevrûziyyeler söylerlerdi. Divân edebiyatından, Bektaşî şiirlerinden bazı örnekler aşağıdadır.

Gazel (376)

Gün yüzün arz eyledi nevrûzda ol mehlika,
Mihr altun kaplu bir âyîne virdi rûnümâ.

---

(374) Bedri Noyan, "Nevrûz Erkânı", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, II., Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı,** İzmir 1983, s. 117.

(375) R. Levy, "Nevrûz", **İ. A.,** C. 9, s. 234.

(376) Bu gazel XVI. yy. ın büyük şairi Bakî (1526-1527-1600)'ye aittir. Bk. Sadettin Nüzhet Ergun, **Bakî, Hayatı ve Şiirleri, C. I., Divan,** İstanbul 1935, s. 115.

Nevbahârın nakşına bir savt-ı rengin bağladı,
Başladı sâz ü nevâya bülbül-i destanserâ.

Göklere irdi yine gülbang-i mûrg-i hoş nevâ,
Sahn-ı gülşen gördü bir a'lâ makam-ı dilküşâ.

Micmer-i gülde nesîm-i subhgâhı ûd sûz,
Safha-i gülzârda bâd-ı bahârı ıtr sâ.

Leblerin yâd eylese yârın lisan-ı hâl ile,
Nakl ider şîrin hikâyet gonca-i rengîn edâ.

Gûş tutsa şâh-ı gül çıksa libas-ı âl ile,
Kıssa-i rengîne başlar lâle-i lâ'lin kabâ.

Gonca veş cân ü dil-i **Bâkî**'yi pür hûn ittiler,
Dembedem zârî kılur gülzâr-ı bezminden cüdâ.

Bâkî

Şitâ'iyye (377)

Nevrûza karşı saçdı felek berf-i bî'şümâr,
Lâyıkdur akça saçmaga hakkâ ki nevbahâr.

Meşhûrdur ki kimseye kış hürmet eylemez,
Kar oldı hep cüvân-ı çemen pîr-i zü'l-vakâr.

Nevrûz kim bu bezm içine yılda bir gelür,
Hürmetsüz itdi anı da bu köhne rüzgâr.

Düşdi nazîre berd-i acûza şitâ'-i ner,
Ne turfa nazm ider dahı gör dehr-i nâ-bekâr.

Bir cemre düşmedük dahı 'unsur mı var dakı,
Nâr-ı Halîl olursa ısıtmaz ten-i nigâr.

---

(377) Bu nevrûznâme XVI. yy. divân şairlerinden Nev'î'nin bir gazelidir. Bk. Nev'î, Haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, **Divan**, İstanbul 1977, s. 85.

Vire meger tabî'at-i eşyâya i'tidâl,
Feyz-i dem-i güzîde-i erkân-ı şehriyâr.

Devr-i 'adâletinde yâhud Hân Mehemmed'ün,
Min ba'd şiddet itmeye bî-vakt rûzgâr.

Mahfûz olamaz evc-i felek ihtilâlden,
Pîr ü cüvâna gelmeye devrinde inkisar.

Sünbül çemende hükm-i bahâra nişân çeküp,
Bürc-i hamelde baglana hep mahmil-i bahâr.

Bir fursat ola kim kef-i pâyine yüz sürem,
İhyâ-yı mürde göstere halka Mesîh-vâr.

Kahr ile lutfunun meseli rûzgârda,
Bir kış ola ki âhırı nevrûz u nev-bahâr.

Nev'î

Nevrûziyye (378)

Sultan Nevrûz günü cemdir erenler,
Gönüller şaz oldu ehl-i imanın,
Cemâl yâri görüp doğru bilenler,
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın.

Cümle eşya bugün destur aldılar,
Aşk ile dîdâra karşı yandılar,
Erenler ceminde bâde sundular,
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın.

Erenler dergâhı rûşen bu günde,
Doldurmuş bâdeyi, sunar elinde,
Susuz olan kanar kendi gölünde,
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın.

nevrûziyye XVI. yy.'ın Alevî-Bektaşî şairlerinden Pîr Sultan Abdal'ındır. Bk. Cahit *Öztelli*, **Pîr Sultan Abdal, -Bütün Şiirleri-**, İstanbul 1983, s. 297-298.

Sultan Nevrûz günü canlar uyanır,
Hal ehli olanlar nura boyanır,
Muhib olan bu gün ceme dolanır,
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın.

Pîr himmet eyledi bu gün kuluna,
Cümle muhib bu gün cemde buluna,
Cümle eşya konar kudret balına,
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın.

Âşık olan canlar bu gün gelürler,
Sultan Nevrûz günü birlik olurlar,
Hallâk-ı cihandan ziya alurlar,
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın.

Pîr Sultan'ın eydür, erenler cemde,
Akar çeşmim yaşı her dem bu demde,
Muhabbet ateşi yanar sinemde,
Himmeti erince Nevrûz Sultan'ın.

Pîr Sultan Abdal

Gazel (379)

Erişdi bahâr oldu yine hemdem-i nevrûz,
Şâd etse nola dilleri câm-ı Cem-i nevrûz.

Gül gibi cihan oldu yine hurrem ü handân,
Gör neyledi feyz-i eser-i makdem-i nevrûz.

Yılda bir olur bu dem-i ferhunde aceb mi,
Olmazsa her eyyâmda ger âlem-i nevrûz.

Rind ise eğer ko heves-i bâğ-ı behiştî,
Cennet mi değil bezmgeh-i hurrem-i nevrûz.

---

(379) Gazel XVII. yy. şâirlerinden Nef'î'ye aittir. Bk. Abdulkadir Karahan, **Nef'î Divanından Seçmeler**, İstanbul 1972, s. 180.

Nef'î yaraşır bu gazele eylese taksîm,
Bülbül gibi bir mutrib-i mu'ciz-dem-i nevrûz.
Bezm-i şehe bu nazm ile olsan güher-efşân,
Gûyâ ki gülistâna düşer şebnem-i nevrûz.
Arâyiş için bezmini Sultan Murâd'ın,
Erişdi bahâr oldu yine hemdem-i nevrûz.

Nef'î

Nevrûziyye (380)

Hoşâ mübârek-ü mes'ûd rûz-ı ferruh-dem,
Zihî güşâde vü dil-keş zamâne-i hurrem.

Bu rûz odur ki revâdır makaam-ı hidmette,
Sipihr-i pîr-i kühen-sâlin ola kaameti ham.

Bu rûz odur ki sabâhında sad safâ muzmer,
Bu rûz odur ki mesâsında bin ferah müdgam.

Bu rûz odur ki sezâdır olursa bir demine,
Fidâ zamâne-i sad Baykarâ vü müddet-i Cem.

Bu rûz odur ki bu sâlin içinde rif'atle,
Bakılsa şöyle nümâyan durur misâl-i alem.

Bu rûz odur ki k'anı takvîm-i âsmân içre,
Nişanladı yine bircîs alıp eline kalem.

Bu rûz odur ki yazıp namını felek ikbâl,
Dü nokta veş kodu kaaf üzre ferkadâna be hem.

Bu rûz odur ki onun subhu tal'at-ı cânan,
Şebi o tal'at-i zîbâda zülf-i ham der ham.

---

(380) Bu nevrûziyye Şair Nedim (Ölm. 28.10.1730)'e aittir. Bk. Nedim, **Nedim Divanı,** Haz. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul 1972 (II. Baskı), s. 93-95.

Bu rûz odur ki revâdır anı muhâsib-i çerh,
Celâle mebde-i târih edip kıla mu'lem.

Bu rûz odur ki bu sâl içre Sadr-ı zî şâna,
Keremle eyledi teşrîf Âsaf-ı a'zam.

Tilıms-ı milk-ü milel hırz-ı cân-ı heft ıklîm,
Penâh-ı devlet-ü ıkbâl âsaf-ı ekrem.

Semiyy-i pâk-i Nebiyy-i kerîm İbrâhîm,
Ki dest-i cûduna dil-dâde cümle-i âlem.

Vezîr-i devr-i zaman kim hameldeki hurşîd,
Celâl-ü câhına nisbetle bir emîn-i ganem.

Nızâm-ı mülk değil bak hele Melikşâh'ın,
Derinde oldu mu peydâ bu rütbe hayl-ü haşem.

Yahud ki haşmeti yanında İbn-i Abdâd'ı,
Anarmısın ki fakta mülkü bir Irak-ı Acem.

Bilâ mübâlağa isterse ol hıdîv elyevm,
O denlü mülk ile bir bendesin eder mükrem.

Nüfuz-ı emri cihân içre şöyle şâmildir,
Ki bezl-ü men'ine vâbestedir vücûd-u adem.

Düşerse pertev-i ıkbâli bir gülistâna,
Dür-i yetîm ola ceybinde goncenin şebnem.

Yanında hâib-ü makhûr yok meğer ki bahîl,
Derinde hâsir-ü matrûd yok meğer ki direm.

Felekte dikti alemler ki her biri meşhûr,
Cihanda koydu eserler ki her biri mu'zam.

Bu mesned olsa nola âsmân ile hem-dûş,
O mihr-i burc-ı vezâret çü bastı ana kadem.

Aceb mi buldu ise sıhr-ı hâsı feyz-i hayât,
Değil mi sîneye can gelme gibi bu makdem.

Eyâ vezîr-i kerem-pîşe sadr-ı âlî-şan,
Ki zât-ı pâkine mahsûstur sunûf-ı himem.

İnâyetin ile âsûdedir yedi ıklîm,
Himâyetin ile manzûmdur umûr-ı ehem.

Aceb midir kefine dense burc-ı zû-cesedeyn,
Ki zâhir olmadadır anda hükm-i seyf-ü kalem.

Umûr-ı memleket-i Rûm'u şöyle nazm ettin,
Ki oldu mısraının müstezâdı mülk-i Acem.

Sen ol vezîr-i kerem-kârsın ki âlemde,
Kemâl-i cûd ile zât-ı kerîmin oldu alem.

Nigîn halkası âsâ güşâde kalmıştır,
Kef-i kerîmine nisbetle dîde-i Hâtem.

Sen ol hıdîv-i cihansın ki iftihâr eyler,
Kapında olmağıla lûtf-u cûd müstahdem.

Nüvâziş-i kereminle zamâne olmuştur,
Misâl-i hâtır-ı gülşen güşâde vü hurrem.

Gürûh-ı ehl-i hüner re'fetinle sîr oldu,
Kemâl-i lûtfun olup cümleye veliyy-i niam.

Bu abd-i kemteri hod fart-ı lûtf-u ihsânın,
Miyân-ı ehl-i sühan içre eyledi âdem.

Kârîn-i re'fet-ü eltâsın olmada her rûz,
Rehîn-i minnet-ü ihsânın olmada her dem.

Tamâm tâb-u cilâ verdi feyz-i mekrümetin,
Ki kalmadı ser-i mû hâtırında gird-i elem.

O rütbe garka-i bahr-i mekârim ettin kim,
Hücûm-ı şerm ile dem-besteyim beyân edemem.

Meğer ki arzede hâk-i der-i inâyetine,
Nühüfte râzımı ihsân edip bir ehl-i himem.

Nedîm çün niamin rîze-çînidir dâim,
Sezâ budur ki efendim cevâbı ola naam.

Heman saâdet-ü devletle şâd-ü handân ol,
Hemîşe feyz ola tab'-ı şerîfine mahrem.

Hemîşe devlet-ü haşmetle ber-devâm olasın,
Celâl-ü câh ola bâd-ı saâdetinde hadem.

Nedîm

Nevrûziyye (381)

Akşamlar aşk olsun bayram gecesi,
Bu ayın nurudur Sultan-ı Nevrûz,
Fazl-ı şahım budur dilek gecesi,
Ne mübarek gündür Sultan-ı Nevrûz.

Bayram kutlu olsun açılmış güller,
Konmuşlar meydana garip bülbüller,
Esma-i Hayderî zikreder diller,
Ne saadet bize Sultan-ı Nevrûz.

Muhammed Mustafa, Sultan-ı cihan,
Ali'nin sırrını çün kıldı beyan,
Hatice sırrından kamusu şâdân,
Ruha safa verir Sultan-ı Nevrûz.

Saadet hırkasın büründü Ali,
Velâyet tacını vurundu Ali,
Melek secde etti bilindi Ali,
Nübüvvet sırrında Sultan-ı Nevrûz.

(381) Bk. M. Tevfik Oytan, **Yirminci Asrın İnsanlığına Armağan, Bektaşiliğin İç-yüzü, Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı Nedir? C. II.,** İstanbul 1960, s. 63-64.

Muhabbet şehrinin nurdan yapısı,
On iki imamdır cennet kapısı,
Hakka secde eder kulun hepisi,
Dilekler kabûldür Sultan-ı Nevrûz.

Saki-i kevserdir ol Şah-ı Merdan,
Sundular kevseri ol demde heman,
Süreriz demleri yıkılsa cihan,
Şah olur kalbimiz Sultan-ı Nevrûz.

Ondört mâsumu pâk, sırrı sırrullah,
Âyini cem içre nuru nurullah,
Cümlenin muradın verici Allah,
Bizi de şâd eder Sultan-ı Nevrûz.

Şükrü Baba söyler: Bu deme şükür,
Nurunu, sırrını kıldı tefekkür,
Muhammed Ali'dir dilinde zikir,
Ne mürüvvet bize Sultan-ı Nevrûz.

Şükrü Baba

Nevrûziyye (382)

I.

Erler geldi bize mihman olarak,
Nevrûz bayramını kutlamak için,
Şahın meydanında erkân kurarak,
Nevrûz bayramını kutlamak için.

Bir yere cem oldu ehl-i meveddet,
Sürdüler demlerin bunlar âkıbet,
Sâkiler sundular câm-ı muhabbet,
Nevrûz bayramını kutlamak için.

(382) M. Tevfik Oytan, C. II., s. 65-66.

Bugün mevcudata gulgule düştü,
Çemenzar zeminden taşraya göçtü,
Bülbüller şevk ile güllere üştü,
Nevrûz bayramını kutlamak için.

Bugündür mevlûd-u Şah Velâyet,
Bugün izhar oldu nur-u nübüvvet,
Bugüne mü'minler eyledi hürmet,
Nevrûz bayramını kutlamak için.

Gösterdi ruyini burc-ü Hamelden,
Şems-i burcü safabahş oldu andan,
Yaz eyyamı nişan verdi bahardan,
Nevrûz bayramanı kutlamak için.

Kâinat zevk ile sürura daldı,
Münkir münafıklar hayrette kaldı,
Raksederek şîa semaa kalktı,
Nevrûz bayramını kutlamak için.

Teberra ehline ederek lânet,
Mühibban pür neşe olmuşlar sermest,
Hüsnü'ye bir dolu ettiler himmet,
Nevrûz bayramını kutlamak için.

II.

Gelin ey kardeşler seyran edelim,
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir,
Bu zevkle münkiri hayran edelim,
Ali'nin doğduğu eyyam bu demdir.

Çerağlar uyansun, kurulsun cemler,
Gülbanklar çekilsün, sürülsün demler,
Cümbüşe gelsünler cümle erenler,
Ali'nin doğduğu eyyâm bu demdir.

Nerdedir sâkiler, sunsunlar bâde,
Gönüller zevk ile olsun küşâde,
Eriştik hamd olsun biz de murade,
Ali'nin doğduğu eyyâm bu demdir.

Bakın çemenzarı süslemiş güller,
Açılmış şakayik, lâle, sünbüller,
Feryade başlamış şevkle bülbüller,
Ali'nin doğduğu eyyâm bu demdir.

Geldi Sultan Nevrûz, kalmadı elem,
Melâik, halâyik cümlesi hürrem,
Erenler lûtfedip, eyledi kerem,
Ali'nin doğduğu eyyâm bu demdir.

Bilin ki bu demdir mes'adet demi,
Ref'etmiş erenler cümle elemi,
Erişti bizlere Şah'ın keremi,
Ali'nin doğduğu eyyâm bu demdir.

Hüsnü Baba eyler candan niyazı,
Dem sunsun sâkiler, kılsunlar bâzı,
Okunsun nefesler, çalsınlar sazı,
Ali'nin doğduğu eyyâm bu demdir.

Hüsnü Baba

Nevûziyye (383)

Gönüller şâd oldu ilk bahar geldi,
Nevrûz bayramına eriştik yâ Hu...
Çemenzâr şevk ile nûra bezendi,
Nevrûz bayramına eriştik yâ Hu...

(383) Bedri Noyan, "Nevrûz Erkânı", s. 120-121.

Gelin cümle cânlar birlik olalım,
Arz-ı niyâz edüb dâra duralım,
Muhabbet bezminde zevkler bulalım,
Nevrûz bayramına eriştik yâ Hu...

Atlattık bu demde gamlı günleri,
Eriştik safâya sürdük demleri,
Açılınca Şâh'ın gonca gülleri,
Nevrûz bayramına eriştik yâ Hu...

Ehl-i Şî'a bu dem zevk-u safâda,
Birbirin kutlular ehl-i vefâda,
Gam gitsin gönüller olsun küşâde,
Nevrûz bayramına eriştik yâ Hu...

Hüsnü Baba'm der ki Ali'dır Şâh'ım,
Ehl-i Beyt yolunda fedâdır cânım,
Bunlarla kaaimdir benim imânım,
Nevrûz bayramına eriştik yâ Hu...

Hüseyin Hüsnü Erdikut Baba

BAHAR GELİR (384)

Nevruz bayramıdır, ilk bahar gelir,
Kışın el-ayağı yığışır demek,
Fakat ele bil ki, ona ar gelir,
Yaza teslim olup geri çekilmek.

Ahı, o hele de dondurur yeri,
Ahı, üç ayı da tamam olmamış,
Hele bu gocanın doymur gözleri,
Ömür başa çatır o kam almamış.

(384) Şiir çağdaş Kuzey Azerbaycan şairlerinden Balaş Azeroğlu'na aittir. 1921 tarihinde Bakû'de doğan şair halen hayattadır. Bk. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, **Çağdaş Kuzey Azerbaycan Şiiri Antolojisi**, Ankara 1984, s. 80.

O esip, o coşup tufan etse de,
Gene gala bilmir toprağın üste,
En büyük çayları buzla örtse de,
Ayağı değmemiş bulağın üste.

Güneye düşen kar talalanıbdır,
Nevruz çiçeği de görünür tek-tek,
Ele bil dağ döşü alovlanıpdır,
Bir şama benzeyir çıkan her çiçek.

Dağın başındasa buz salkımları,
Hele de kayalar, gedikler kardır,
Aranda toprağın kalkıp buharı,
Orada kış ise, burda bahardır.

Bazen alaçolpov öyle yağır ki,
Deyirsen, lap dize kalkacak bu kar,
Bazen güneş çıkıp ele şahır ki,
Açıp yakasını gezir adamlar.

Şimdi yağan kar da, esen külek de,
Öyle bil son sınag, son bahanedir,
Odur. Bahar gelir ipek gömlekde,
Kışsa öz kürküne bürünüp gedir.

Nevruz bayramıdır, ilk bahar gelir,
Kışın el-ayağı yığışır demek,
Fakat ele bil ki, ona ar gelir,
Yaza teslim olup geri çekilmek.

BALAŞ AZEROĞLU

VI.2. Türk Musikisinde Nevrûz Makamı :

Nevrûz makamı Türk musikisinin en eski makamlarından birisidir (385). 7 yüzyıldan fazla bir mazisi vardır. İlk defa bu makamı

(385) M. Hakkı Türkekul, "Azerbaycan Klâsik Musikisi Hakkında", **Azerbaycan Yurt Bilgisi, C. IV.,** Sayı : 34, s. 33.

Urmiyeli Safiyûddîn (Ölm. 1293) tarafından kullanılmıştır. Y. Öztuna'nın verdiği bilgiye göre tîz durakta yani acem (fa) perdesinde kalan Acem-Aşîrân makamına **"nevrûz makamı"** denilmektedir. Bu makamda elimizde 20'nin üzerinde makam bulunmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında İsmail Hakkı Bey, bu makamı yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Y. Öztuna'nın tesbit ettiği bu makamlar şunlardır (386) :

Nevrûz - Bayatî : Türk musikisinde en an 5,5 yüzyıllık mürekkep bir makamdır. Zamanımıza bir örneği gelmemiştir.

Nevrûz - Bûselik : Osmanlı Hükümdarı Sultan II. Murad (1421 - 1451)ın yaptırttığı yüzlerce makamdan biridir. Zamanımıza bir örneği gelmemiştir.

Nevrûz - Büzürg : Osmanlı Hükümdarı Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce mürekkep makamdan biridir. Zamanımıza gelen örneği yoktur.

Nevrûz - Hicâz : Türk musikisinde Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce mürekkep makamdan biridir. Zamanımıza gelen örneği yoktur.

Nevrûz - Hüseynî : Türk musikisinde Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce mürekkep makamdan birisidir. Zamanımıza gelen örneği yoktur.

Nevrûz - Irak : Türk musikisinde Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce mürekkep makamdan birisidir. Zamanımıza gelen örneği yoktur.

Nevrûz - Isfahan : Türk musikisinde Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce mürekkep makamdan birisidir. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

Nevrûz - Kûçek : Türk musikisinde Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce mürekkep makamdan birisidir. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

---

(386) Yılmaz Öztuna, **Türk Musikisi,** C. II. (1. Kısım), İstanbul 1974, s. 77-78; Aynı yazar, "Nevrûz", **Türk Ansiklopedisi,** C. 25, s. 219-220.

Nevrûz - Nevâ : Türk musikisinde Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce makamdan birisidir. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

Nevrûz - Perdesi : Konuk'un dik acem perdesine verdiği addır.

Nevrûz - Rehâvî : Türk musikisinde Sultan II. Murad'ın yaptırttığı yüzlerce mürekkep makamdan birisidir. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

Nevrûz - Sabâ : Türk musikisinde Fatih Sultan Mehmed zamanında (1451 - 1481) yapılmış mürekkep bir makamdır. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

Nevrûz - Uşşak/Nevrûz-ı Uşşak : Türk musikisinde Sultan II. Murad zamanında yapılmış bir makamdır. Zamanımıza örneği gelmemiştir. **"Aşıkların bayramı"** anlamında mürekkep bir makamdır.

Nevrûz - Zengûle : Türk musikisinde, Sultan II. Murad zamanında yapılmış yüzlerce mürekkep makamdan birisidir. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

Nevrûz-ı Acem/Nevrûz-ı Acemî (387): Türk musikisinde mürekkep bir makamdır. Sultan II. Murad zamanına ait olduğu sanılıyor. Ali Hoca'nın **"peşrev"** ve **"saz semâîsi"** ile **"Lâ bir Nakış Yürük Semâî"** bu makamın elimizdeki örnekleridir. Makam acem (fa) perdesinde kalmaktadır. Bu bakımdan asıl **Nevrûz** makamının diğer bir adı olduğu da ihtimal dahilindedir.

Nevrûz-ı Arab (388) : Türk musikisinde mürekkep bir makamdır. En az 6,5 yüzyıllık olduğu sanılıyor. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

Nevrûz-ı Asl : Nevrûz'un diğer bir adı.

Nevrûz-ı Hârâ : Türk musikisinde mürekkep bir makamdır. Sultan II. Murad veya Sultan II. Mehmet zamanından kaldığı zannedilmektedir. Zamanımıza örneği gelmemiştir.

---

(387) Kösemihâlzâde Mahmut Ragıp, "Azerbaycan Musikisi", **A.Y.B.**, C. I., s. 316; M. Hakkı Türkekul, s. 33.

(388) Kösemihâlzâde Mahmut Ragıp, s. 316; M. Hakkı Türkekul, s. 33.

Nevrûz-ı Rast : Çağdaş Arap musikisinde Nevrûz-Rast makamına verilen addır.

Nevrûz - Rast : Türk musikisinde, Sultan II. Murad zamanında yapılmış mürekkep bir makamdır. Zamanımıza örneği gelmemiştir. Yeni Arap musikisinde de kullanılmıştır.

Nevrûz-ı Rûmî : Türk musikisinde mürekkep makamlardan birisidir. Sultan II. Murad zamanından kalmadır. Anadolu Nevrûzu olarak da bilinir.

Nevrûz-ı Sultanî : Türk musikisinde mürekkep bir makamdır. "Nevrûz-rast" makamına XVIII. yüzyılda bu ad verilmiştir. Zamanımıza gelen bir örneği yoktur.

Nevrûz-ı Terkip : Kösemihâlzâde, telli aletler, ses ve diğer aletlerde kullanılan nağmeler ve lâhinler arasında Nevrûz-ı Terkip'i de zikretmektedir. Günümüzde kullanılmaktadır (389).

VII.3. Nevrûziyye (Macunlar) :

Nevrûz münâsebetiyle özellikle Osmanlı sarayı ve çevresinde gelişen bir âdet de, kısaca "nevrûziyye" adı verilen macunların yapılarak, ileri gelenlere takdim edilmesidir. Tıpta bir çeşit panzehir olarak kullanılan macunlar çok eskiden beri bilinmektedir. Bu macunlardan günümüzde halk arasında en yaygın olanı "Mesir macunu"dur. Süheyl Ünver, "mesir" kelimesini açıklamaya çalışmakta ve bunu Pontus krallarından Mithirdates'ten geldiğini ileri sürmektedir (390). Ona göre gerekçe "th", "s" okunduğu için bu ad zamanla "misir/mesir"e dönüşmüştür. Mithirdates'in yaptırdığı macun 56 maddeden meydana gelmişti.

Ancak, çeşitli milletlerde görülen bu "macun" geleneğinin Türkler'de de mevcut olduğu tesbit olunabilmektedir. Kutadgu Bilig'de

(389) Kösemihâlzâde Mahmut Ragıp, s. 324.
(390) A. Süheyl Ünver, "Bahar Macunları", **Hayat Tarih**, Yıl : 8, Sayı : 2 (1 Mart 1972), s. 17.

kuvvet ilacı anlamına bu macun kelimesine rastlamaktayız. Bununla ilgili kıtada:

"Kamung türlüg otlar idişçi tutar,
Güvariş ya ma'cun ya çurnı katar." (391).

denilmektedir. Burada macunun hazım, kuvvet ve müshil hassası üzerinde durulmaktadır.

Macunlar arasında en ünlüsü **"tiryâk"**tır. Bugüne kadar ünü devam etmiştir. (392). Hindistan Türk hükümdarı Babur'un; zehirlendiği esnada kullandığı ilaçlardan birinin adı da **"tiryâk-ı Fârûk"** idi (393). Tiryâk, diğer birçok macunların terkibine girdiği gibi, ayrıca kullanılabilmektedir. Macunun ilk terkibi ile ilgili olarak M. Zeki Pakalın (394)ın İranlılar'da görülen "s" ile başlayan yedi çeşit yemişin kullanılması âdetinden hareket etmesi, mümkün görülmemektedir. Çünkü bu âdet doğrudan doğruya bereketle ilgilidir. Nevrûz bayramında en az yedi çeşit yemek, yemiş vs.nin sofrada bulundurulması ayrı bir gelenektir. Macun yapımıyla herhangi bir münasebet kurulamaz.

Osmanlı Sarayı'nda yılbaşılarda "nevrûziyye" adı verilen çeşitli terkiplerden oluşan macunların takdimi daha sonraları bir gelenek halini almıştı. Saray hekimbaşıları başta hükümdar olmak üzere, devlet ileri gelenlerine çeşitli terkipler ihtiva eden macunları 22 Mart gecesi renkli kurdele ve tüllerle süslenmiş porselen kaplar içinde takdim ederlerdi. Nevrûziyye takdimini takiben hekimbaşı mükâfatlandırılırdı(395). A. Nalbantoğlu, nevrûziyye takdimi ile ilgili olarak macunun takdim edildiği ayaklı ve kapaklı porselenin bir kumaşla sarıldığını ve kuma-

(391) **Kutadgu Bilig,** Beyit 2887.
(392) A. Süheyl Ünver, s. 18.
(393) Reşit Rahmetî Arat, **Vekâyi, Babur'un Hatıratı I.,** Ankara 1943, s. 347, 655.
(394) M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** C. II., İstanbul 1971, s. 688.
(395) H. 1226/m. 1811 tarihli belgede Nevrûziyye takdim eden Hekimbaşı Mustafa Efendi'ye samur kürk giydirildiği kayıtlıdır (Bk. Başbakanlık Arşivi, Sıhhıye Defteri, N. 257). Bununla ilgili olarak ayrıca bk. R. Levy, "Nevrûz", **İA.,** s. 234; M. Zeki Pakalın, s. 688.

şın üzerine **"kulak"** tabir edilen ve hekimbaşı tarafından tezhib edilmiş bir tebriknâmenin asıldığını belirtmektedir (396).

Hulusî Tuser haklı olarak mesir macunu ile saray gelenekleri arasında yer alan nevrûziyyelerin karıştırılmamasının gerektiğini vurgulamaktadır(397).Bu hususta h. 1074 tarihli ferman oldukça açıklık getirmekte ve mesir macununun yalnızca tıbbî gaye ile kullanıldığı ortaya çıkmaktadır (398). Mesir geleneği 1539 yılından günümüze kadar gelmiş ve masraflar için vakfiyede ayrıca bir tahsisat ayrılmıştır. Mesir macunu 41 çeşit baharattan meydana gelmiştir. Terkibinde bulunan baharatlar şunlardır: "Karanfil, yenibahar, zencefil, kalanga, karabiber, kırımtartar, kişniş, havlican, kebabiye, hindistan cevizi, anason, hıyarışenbîh, sakız, zâferan, tarçın, hudulkahr, çöpçiti, hardal, mürsafî esmarı, iksir, çivit, meyan balı, kalem-i barid, tiryâk, sarıhalil, karahalil, raziyâne, kimyon, zerdevaç, tarçın çiçeği, Hindistan çiçeği, çörekotu, dar'ül-fülfül, ravent, limon tuzu, kakule, sinameki, vanilya, portakal kabuğu, topalak kökü, şeker". Bu karışım arı balı, gün balı ve şeker ağdası ile karıştırılırdı (399).

Halk arasında bu macunlardan yiyenlerin o yıl içinde yılan, akrep gibi zararlı böceklerin sokmalarına karşı korunacaklarına dair bir inanç vardır. Mesir macununun şifa verici özelliği yanında kuvvetlendirici, dinlendirici, sinirleri gevşetip yorgunluğu giderici, kan dolaşımını düzenleyici, kalbi takviye edici, hazmı kolaylaştırıcı, iştahı açıcı

---

(396) A. Nalbandoğlu, "Nevruz ve Nevruziyye", **Tarih Hazinesi,** Yıl: 1, Sayı: 8 (Mart 1951), s. 414.

(397) Hulusî Tuser, "Manisa'da Mesir Bayramı", **T.F.A.**, Sayı: 128 (Mart 1960), s. 2099.

(398) Bu fermanda, "Nevrûz-i Sultanî'de, hekimbaşı olanların hazırlıyarak ber mucibi vakıf, hastegâan-ı bimarana verilmesi lâzım iken, mütegallibe ikişer üçer okka hakkımız diye cebren aldıkları, halbuki darüşşifada bulunan bimaran-ı hastagâna yetmediği anlaşılmakla bunun men edilmesi" denilmektedir (Bk. Hulusî Tuser, s. 2099.

(399) H. Özönder, "Mesir Macununun Tarihçesi", **Hayat Tarih,** Yıl: 6, Sayı: 4 (1 Mayıs 1970), s. 25; A. Süheyl Ünver, s. 18-19; Hulusî Tuser, s. 2098.

ve hormonları kuvvetlendirici tesiri olduğuna inanılır (400). Bu macunlardan tiryâk, Kutadgu Bilig'de yılan sokmasına karşı kullanılan bir panzehir olarak belirtilmektedir (401). Lokman Hekim'in nevruziyyelerin en mükemmel kudret ve şehvet macunu olduğu şeklindeki görüşüne (402), başta A. Süheyl Ünver olmak üzere katılınmamaktadır (403). Bu tür iddiaların tamamen propagandaların etkisiyle ortaya çıktığı ve kullanan kişilerin psikolojik olarak etkilendikleri daha akla yakındır.

VI.4. Nevrûziyye Pişkeşi :

Türk saray âdetlerinden birisi de resmî yılbaşı kabul edilen nevrûzda başta hükümdarlar olmak üzere devlet ricaline armağanlar verilmesi ve alınmasıdır. Bu âdete **"Nevrûziyye Pişkeşi"** adı verilmektedir (404). Pişkeş kelimesi, hediye, armağan anlamında olduğu gibi, vergi, cizye anlamına da gelmektedir (405). Bu adlandırmanın, bazı vergilerin nevrûzda alınmasından kaynaklandığı ihtimal dahilindedir.

Osmanlılar'dan önce de bu âdetin Türkler'de yaygın olduğu görülmektedir. Sultan Sançar devri (1117 - 1157) vezirlerinden olan Erkuş'a yapılan suikast dolayısıyle bu âdetten haberdar olmaktayız. Erkuş, Nevrûz münasebetiyle Sultan'a takdim etmeyi düşündüğü iki arap atını kontrol ederken, Batınî fedaisi iki seyisi tarafından hançerlenerek 1127 tarihinde öldürülmüştü (406).

Nevrûziyye pişkeşi geleneği Osmanlılar'da daha da geniş çaplı olarak uygulanmaktadır. Eyâlet valileri, İstanbul'a başta hükümdar

---

(400) Ayşegül Demirhan, "Tıp Tarihimizde Nevruziye", **T.F.A.**, Sayı : 321 (Nisan 1976), s. 7615.

(401) Beyit 1064.

(402) Lokman Hekim, "Mübarek Nevruziyyeler", **Haber** (24 Mart 1942).

(403) A. Süheyl Ünver, s. 20.

(404) R. Levy, s. 234; M. Zeki Pakalın, s. 689; A. Nalbandoğlu, s. 367.

(405) Reşit Rahmeti Arat, **Vekâyi, Babur'un Hatıratı**, C. II. Ankara 1946, s. 281.

(406) Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi C. II., İkinci İmparatorluk Devri**, Ankara 1954, s. 154.

olmak üzere, sadrazam ve Kubbealtı vezirlerine nevrûziyye pişkeşi olarak çeşitli armağanlar sunarlardı. Başta sadrazam olmak üzere devlet ricali de padişaha bu kabilden armağanlar takdim ederler ve karşılığında kendilerine de çeşitli armağanlar verilirdi. Armağanların başında ise genellikle donanmış atlar gelirdi. Beylere bu şekilde at veya bu neviden armağanlara DLT'de **"artut"** denilmektedir (407) ki, bu husus bu geleneğin eskiliğini göstermektedir. Ayrıca murassa silâhlar ve pahalı kumaşlar da takdim edilebilirdi (408).

Osmanlı sarayı müneccimbaşıları her sene hazırladıkları takvimi padişaha ve sadrazama sunarlar, buna karşılık kendilerinden âtiyye adı verilen parayı armağan olarak alırdı (409). Yine Osmanlılar'da görülen Nevrûz âdetleri arasında çeşitli ziyafetlerde tesbit olunmuştur. 22 Mart nevrûz bayramında Yeniçeri Ağası vükelâya ziyafet verirdi. Bu ziyafet sırasında misafirlere şekerli, baharattan yapılmış macun ikram edilirdi (410). Sarayda Birinci Mîr Ahûr padişaha nevrûziyye takdim ederdi ki, buna "Rikâbiyye" (411) adı verilirdi. Buna karşılık Padişah, "Has Ahır" erkânına hilâtlar armağan ederdi.

---

(407) **DLT., C.I.,** s. 109.

(408) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı,** Ankara 1984, s. 75-76.

(409) A. Nalbandoğlu, s. 367.

(410) Ali Rıza, **"Bir Zamanlar İstanbul",** Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, İstanbul ? , Tercüman 1001 Temel Eser Serisi No.: 11, s. 190.

(411) A. Nalbandoğlu, s. 368.

VII. ERGENEKON/NEVRUZ BAYRAMI TÖRENLERİNDE GÖRÜLEN ORTAK TÜRK KÜLTÜR UNSURLARI :

Ergenekon/Nevrûz bayramı, Hızır Nebî, Saya vb. gibi bayram ve törenlerde en karakteristik unsurlar eski Türk inanç sisteminin atalar kültü, ateş kültü yer-su kültü ile ilgili âdetler olup bütün Türk topluluklarında ortaktır. Bu, Mançurya'dan Balkan Türkleri'ne kadar bir Türk kültür bütünlüğünü ortaya koymaktadır.

VII.1. Atalar Kültü :

Eski Türk inanç sisteminde atalar kültü, aile ocağı ve ateş kültü ile sıkı sıkıya bağlıdır. Bu üçlü birbirlerinden pek ayrılmazlar. Bilinen en eski devirlerden beri Türkler'in yaptıkları törenlerde ata ruhlarına tazim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Asya Hunları'nın Lung-Ç'eng denilen yerde Haziran ayında yaptıkları törende (412), Tabgaçlar'ın ilkbaharın ilk ayında ülkenin doğu bölgesindeki taş-ev'de (413), Göktürkler'in **"Atalar mağarası"** (414)nda yaptıkları törenlerde ata ruhlarına kurbanlar sunulurdu. Türk kamları (şaman, baksı) ata ruhları tarafından görevlendirildiklerine inanırlardı (415). Ergenekon âdetleriyle ilgili tesbitlerimizde de görüldüğü üzere Azerbaycan Türkleri bayram günleri gayet neşeli, birbirlerine saygılı geçirmek zorundaydılar. Çünkü ata ruhlarının evin bacası etrafında çocuklarının bayramı

---

(412) İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü,** s. 289; W. Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları, s. 76; A. İnan, **Şamanizm,** s. 2, 180.

(413) W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları,** s. 76.

(414) İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü,** s.289.

(415) Mircea Eliade, **Shamanism, Archaic Tecniques of Ecstasy,** Princeton 1974 (II. Baskı), s. 67.

nasıl geçirdiklerini kontrol ettiklerine inanılmaktaydı. Aynı anlayışı Naldöken Tahtacıları'nda da tesbit ediyoruz.

Batı Trakya Türkleri'nde, Dobruca Türkleri'nin Hıdırellez'i Hıristiyanlardan önce karşılamak için yaptıkları **"Yavuryüzü"** törenine benzer oldukça enteresan bir gelenek daha vardır. Paskalya törenlerinden önceki gece, Türkler oldukça büyük bir ateş yakarlar. Büyük-küçük üzerinden atlarlar ve bu sırada şu tekerlemeyi çocuklar söylemektedirler :

"Gâvurun başı hamur,

Türk'ün başı demir!". (416).

Halk arasındaki rivayete göre bu tören Yunanlılar'ın kötülüklerinden korunmak için atalarından kalma bir âdettir.

Ateş kültü ile yakından münasebetinin olduğunu gördüğümüz sinsin oyunu bize eski bir âyinin bakıyesi gibi gelmektedir. A. Yaşar Ocak'ın **"Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli"**den naklettiği olay bu münasebeti açıkça ortaya koymaktadır. Menakıbnâme'ye göre Hacı Bektaş bir gün Abdalları ile birlikte Hırkadağı'na çıkar. Emri üzerine çalı çırpı toplanıp büyük bir ateş yakılır. Hacı Bektaş ayağa kalkıp semâa başlar. Müridler kendisini takip ederler. Tam kırk kere semâ yâni dua ve ilâhiyle raks ederek ateşin etrafında dönerler (417). Aynı tarz semâa **"Vilâyetnâme-i Otman Baba"**da da tesbit edilmiştir (418).

Eski Türkler, ateşe bakarak gelecek hakkında tahminlerde bulunurlardı. İslâm müelliflerinin verdikleri bilgiye göre Türk Kağanları belli bir günde büyük bir ateş yaktırır, bu ateşe kurbanlar sunulur ve dualar okunurdu. Ateşin çıkardığı alevlerin rengine bakılarak kehanette bulunulurdu. Alevler yeşilimsi olursa bereketli yağmur ve iyi mahsule işarettir. Beyaz olursa kıtlık olacaktır demektir. Kırmızı renk savaş olacağını göstermektedir. Sarı renk salgın hastalığa, kara renk

(416) Abdürrahim Dede, s. 127.
(417) A. Yaşar Ocak, s. 186.
(418) Aynı yer.

hükümdarın ölümüne veya uzak bir yolculuğa çıkacağına işaret etmektedir (419).

VII.2. Su Kültü

Eski Türk inancına göre her dağın, her pınarın, göl ve ırmakların, ağaç ve kayaların "**izi**" (sahipleri) vardır (420). Ergenekon/Nevrûz törenleri anlatılırken belirttiğimiz üzere su üzerinden atlama, birbirlerinin üzerine su serpme, nevrûz'da soğuk su ile yıkanma, yenigün suyu ile el yüz yıkama, hayvanları sulama, su dolu-ana motifi, sudan çıkan at (421) bu eski Türk inancının devamlılığını göstermektedir.

Tunceli bölgesinde Türk aşiretleri arasında su başında yapılan bir and töreni görülür. Aralarındaki anlaşmazlıkları çözmek için aile reisleri bir su başında toplanarak suya onikişer taş atarlar ve antlaşırlar (422). Bu yer-su inançını Naldöken Tahtacı Türkmenleri'nde de tesbit etmek mümkündür. Nevrûz bayramını mezarlıkta kutlamaları bunun en açık izahıdır. Ölmüş atalara duyulan bu saygı, onların hatıralarının yaşatılması hususunda Türkler'de değişik âdetlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Mâbedlere kadar giren "**töz**"ler bunlardan birisidir. Atalara ait hatıraların, eşyaların taksidi, ata ruhlarına duyulan saygı, A. Yaşar Ocak'ın da belirttiği üzere Türkler'e has değişik bir evliyâ kültünün doğmasına yol açmıştır (423). Bugün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde rahatça görülen evliyâ inancının kaynağı doğrudan Türkler'deki atalar kültü ile ilgilidir.

kültüdür. Türkler'de dünyanın yaratılışı, bahar ve ateş arasında bir

(419) Abdulkadir İnan, **Şamanizm,** s. 67; Aynı yazar, **Makaleler ve İncelemeler,** s. 489.

(420) Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi,** s. 204.

(421 Daha fazla bilgi için bk. Hayri Başbuğ, "Kürt ve Zaza Türkleri'nin Folklorunda Su Menşeli Atlar", **Türk Kültürü,** Sayı : 242 (Haziran 1983), s. 403 vd.

(422) Naşit Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor,** s. 82.

(423) A. Yaşar Ocak, **Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri,** İstanbul 1983, s. 26.

VII.3. A t e ş K ü l t ü :

Eski Türk inanç sisteminin belli başlı kültlerinden birisi de ateş kültüdür. Türkler'de dünyanın yaratılışı, bahar ve ateş arasında bir bağ kurulur. Bir şaman duasında görüldüğü üzere bu ölçü birbirinden ayrı düşünülemez. Bu şaman duasında şöyle denilmektedir:

"...Yüce Gök-tanrı'nın ilk defa gürlediği, yağız yer altmış türlü çiçeklerle ilk defa bezendiği, altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen yaratıldın!" (424).

Altay Türkleri'nde görülen bir efsanede de ateş Tanrı Ülgen tarafından insanlara armağan edilmiştir. Bu bakımdan ateş kutsaldır (425). Yakut şamanistleri törenlerde kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde etmeye çalışırlar. Bu ateşe **"eyi out/mukaddes ateş"** adı verilmektedir. Normal ateş ise **"nuçça-out/Rus ateşi"** adını taşımaktadır. Kuzey Altay Türklerinde, gelin ile güvey gerdek gecesi ilk defa yaktıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler.

Ateşin, yeryüzünde güneşin temsilcisi olduğu kanaatı daha yaygındır. Bunu Altaylı Türkler'de, **"Kün ana körüptur."**, Mişer Türkleri' nde **"Kuyaştır and ediyorum."** şeklinde yeminlerde, **"Güneş ve aydan ayrılmışsın!"** şeklindeki şaman dualarında görmek mümkündür.

Tanrı'nın bir armağanı olarak kabul edilen ateşe atfedilen bu kudsiyetinden dolayı gerek eski Türk topluluklarında, gerekse günümüz Türk topluluklarında ateşe tükürmek, ateşe küfretmek, ateşi su ile söndürmek, ateşle oynamak kesinlikle yasaktır. İlbeyli Türkmenleri'nde ateşe işeyen çocuklar azarlanır, hatta dövülür. Ocağa ayakkabısıyla basanlar azarlanır (426). Doğu Anadolu Türk âşiretlerinde de aynı inançların dışında ocak etrafı devamlı temiz tutulur. Ateşin devamlı yanması ve ocağın tütmesi için **"kor"**lar kül içinde saklanır (427).

(424) A. İnan, **Şamanizm,** s. 70.

(425) Bu Altay destanında Tanrı Ülgen, kutsal ateşi çakmak taşı ile yakmış ve insanlara armağan etmiştir (Bk. A. İnan, **Şamanizm,** s. 66).

(426) Ali Rıza Yalman (Yalkın), **Cenubta Türkmen Oymakları,** C. I., s. 61. İlbeyli Türkmenleri'ne bağlı başlıca aşiretler şunlardır: Gâvurelli, Perenli (Çördüklü), Tırıklı, Taflı, Şahveli, Ferizli, Karataşlı.

(427) Mahmut Rişvanoğlu, **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm,** İstanbul 1978, s. 168.

Ateşin kötülükleri, hastalıkları kovduğuna ve yokettiğine de inanılırdı. Bununla ilgili olarak Bizans İmparatorları'ndan Justin'in elçisi Zemarkhos'un 568 tarihinde Göktürkler'e elçilik görevi ile gittiği zaman karşılaştığı muamele oldukça tipik bir misâldir. Türkler Bizans elçilik heyetini yakılan büyük ateşlerin alevleri üzerinden atlatmak suretiyle kötü ruhlardan temizlemişlerdi (428). Buna benzer bir diğer olay da Plano dö Karpini'nin Kumanlar'a yaptığı elçilik görevinde meydana gelmiştir. Kuman hükümdarı Bata'nın sarayına kabul edilmeden önce elçilik heyeti iki taraflı yanan ateşler arasından geçirilerek kötülüklerden temizlenmişlerdi (429).

Ergenekon/Nevrûz bayramı ve Hızır Nebî törenlerinde de sık sık bahsettiğimiz gibi Türkler arasında günümüzde de hayli yaygın olan ateş üzerinden atlama geleneği doğrudan doğruya ateş kültü ile ilgili olup, kötülüklerden temizlenmek gayesiyle yapılmaktadır (430). Hastaların alazlanması, tütsü yakılması, kurşun dökülmesi, üzerklik yakılması hastalıkları kovmak için yapılan âdetlerdendir.

Ateşten atlama geleneği hayvancılıkla meşgul olan Türk topluluklarında hayvanlara da uygulanır. Yayla zamanı sürüler teker teker ateşin üzerinden atlatılarak yola düşülür (431). Ateş küllerinin evin içine veya evin içinden dışarı süpürülmesi geleneği de doğrudan ateş kültü ile âlakalıdır. İstanbul köylerinden Değirmen/Germiyan köyünde Hıdırellez sabahı evlerin çevresine kül dökülür. Bu âdet, yılan, çıyan gibi zararlı hayvanların sokmaması için yapılmaktadır (432). Mart

(428) İ. Kafesoğlu, **Eski Türk Dini,** İstanbul 1980, s. 25; Ahmet Caferoğlu, "Azerî Lehçesinde Bâzı Moğol Unsurları I.", s. 217.

(429) Ahmet Caferoğlu. "Azerî Lehçesinde...", s. 217.

(430) Ateşten atlama geleneği ile ilgili olarak bayram törenleri anlatılırken bilgi verilmiştir. Ayrıca bk. Mahmut Rişvanoğlu, **Doğu Aşiretleri...,** s. 169; **İsparta İl Yıllığı - 1967,** Ankara 1968, s. 108; Rahmiye Malcıoğlu, "Bursa'da Hıdrellez", s. 4635; Ali Rıza Yalgın, "Uludağ Türkmen Etnoğrafyası..", s. 152; Selim Sami İşçiler, "Tekirdağ'da Hıdrellez", s. 747 vb.

(431) M. Abdulhalûk Çay, **Anadolu'da Türk Damgası...,** s. 93-94.

(432) Nedim Orta, "Değirmen/Germiyan Köyünde Hıdırellez", **T.F.A.,** Sayı : 130 (Mayıs 1960), s. 2145.

ayının birinci günü ise Kırşehir'de, "Mart içeri, dert dışarı!" temennisiyle bir kürek kül sokağa atılır (433).

Kül dökümü ile ilgili değişik bir âdet de K. Maraş'ın Elbistan ilçesinin Maraba/Çatova köyünde görülmektedir. Aile reisi çok sevilen kız torununun saçından kestiği bir parça ile sığırların kuyruğundan kestiği bir parçayı bir tütsü kabına koyarak yakmaktadır. Bu sırada yılın bereketli geçmesi, insanların ve hayvanların sağlığı için dua okunur ve etraf tütsülenir. Daha sonra küller "Al hıdırellezini de ver yazımızı!" denilerek dışarı atılır (434).

Batı Trakya Türkleri arasında, İskeçe ve çevresinde ateşle ilgili başka bir âdet daha görülür. Bilhassa herhangi bir salgın hastalık görüldüğü zaman köy ileri gelenleri "canlı ateş tutmak" için harekete geçerler. Buna göre iki-üç güçlü-kuvvetli delikanlı ile köy hocası dereye giderler. İki metre boyundaki iki ardıç kütüğü karşılıklı olarak 1,5 - 2 metre mesafede olmak üzere yarım metre kadar toprağa gömülür. Kütüklerin birbirlerine bakan taraflarında ortadan içi oyulur. Açılan bu oyuklara gene ardıçtan bir sopa yerleştirilir. Sopanın orta yerine bir urgan dolandırılır. Gençler hızarla ağaç keser gibi ipi karşılıklı çekerler. Bir müddet sonra oyulan yerlerden sürtünmeden dolayı dumanlar çıkmaya, alevler görünmeye başlar. Köy hocası elinde bir kavla yaklaşarak kavı bu ateşle tutuşturur. Kavın tutuşması salgın hastalıktan köyün zarar görmeyeceğine işarettir. Bu kavdan odun parçalarını tutuştururlar. Beraberlerinde getirdikleri bir kazana dereden su doldururlar. Bir öncü köye giderek canlı ateşin tutulduğunu müjdeler. Köy halkı bunun üzerine su kullanmaksızın evlerinde yanan bütün ateşleri söndürürler. Hayvanları da yanlarında olmak üzere köy halkı köy dışına çıkar, su dolu kazanla canlı ateş arasından geçerler. Hoca bu sırada kazandan üzerlerine biraz su serper. Köy halkı ge-

(433) Veysel Arseven, "Kırşehir'de İnanmalar", **T.F.A.**, Sayı : 81 (Nisan 1956), s. 2294.

(434) Bu bilgiler arkadaşım Ali Akbaş'tan, dedesi Bayram Çavuş'un bahar başlangıcında yaptığı bir âdeti anlatması ile öğrenilmiştir.

tirdikleri çıra vs.'yi canlı ateşten yakarak köylerine dönerler. Evlerindeki ocakları bu ateşle tutuştururlar (435). Bu âdet doğrudan doğruya eski Türkler'de şamanların ateşe hakim olabilmek için yaptıkları âyinin bir tekrarıdır (436).

(435) Abdürrahim Dede, **Batı Trakya Türk Folkloru**, s. 125.

(436) Mircea Eliade, s. 112, 116, 193.

VIII. TÜRK ONOMASTİĞİNDE NEVRUZ :

Türkler'de Nevruz'un şahıs adı, kabile adı, yer adı ve bitki adı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bu adın kullanılması doğrudan Türkler'deki ad verme geleneği ile ilgilidir.

VIII.1. Şahıs Adı Olarak Nevruz :

Türkler'de ad verme geleneklerinden birisi de çocuğun doğduğu gün ile ilgilidir. Bayram, Ramazan, Kurban, Şaban, Arif ve Nevruz gibi. Bazan hafta içi günlerinin dahi ad olarak verildiği görülmüştür. Burada Nevruz adını taşıyan tarihî kişilerden misaller vereceğiz.

Atabeg Nevrûz : Gazan Han'ın Müslüman olmasında rol oynayan müşaviridir. Uygur Argun Ağa'nın oğludur. Budist ve Hıristiyanlara karşı yaptığı mücadele ile tanınır. 1295-1297 yıllarında "emir'ül-ümerâ" lık görevine getirilen Nevrûz, aynı zamanda na'îb, vasî ve atabeg unvanlarını da taşımıştır. İlhanlı Olcaytu ile bozuşmuş, sığındığı Fahrüddin Kurt tarafından Herat'ta 10 Eylül 1297 tarihinde öldürülmüştür (437).

Nevruz (Navruz) Han : Deşt-i Kıpçak'ta Cuci soyundan gelen hükümdarların 11.cisi olup 1360 tarihinde Altınordu Hanı olmuştu (438).

(437) Berthold Spuler, **İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350,** trc. Cemal Köprülü, Ankara 1957, s. 19, 106-109, 116, 206, 208, 242, 244, 312, 325, 359, 374; A. Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihine Giriş, C. I., En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar,** İstanbul 1970, (II. Baskı) s. 264.

(438) Nizamüddîn Şâmî, **Zafernâme,** Haz. Necati Lugal, Ankara 1949, s. 14; Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük,** Ankara 1971, s. 220; Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,** Ankara 1972, s.

Nevruz : İlhanlı Ebubekir'in komutanlarından. 1408 yılları (439).

Emîr Nevrûz : Memlûklu Berkuk oğlu Sultan Ferec (1399-)in mücadele ettiği Türk emîri. Bayat ve Avşarlar kendisine tâbi idi. Emîr Nevruz'un 1410 yılında Dımaşk (Şam) Valisi olduğu bilinmektedir (440).

Nevruz Mirza : Cuci ulusunun en önemli kabilelerinden biri olan Mangıt kabilesinin ünlü beylerinden Edigü/Edige Bey'in oğludur. Küçük Muhammed Han'ın Saray şehrinde ikinci defa Altınordu tahtına geçmesini sağlamıştır (1429) (441).

Nevrûz Ahmed : Şıbanlı Ebu'l-hayır oğullarından gelen Özbek hanı Barak Han (1540-1559)dır. Taşkent'te hanlık yapan Nevrûz Ahmed, Ruslar'a karşı Osmanlı Devleti'ne müracaat etmişti. İç politikada da özellikle Nakşîbendî şeyhlerine karşı sert tutumuyla bilinir(442).

Nevrûz : Baburnâme (443)de geçen bu şahıs Muhammed Ali Ceng-Ceng'in küçük kardeşidir.

VIII.2. Türkler'de Kabile Adı Olarak Nevruz :

Nevruz adına Türk kabile adlarında da tesadüf edilmektedir. Türk boylarından Kırgızlar bilindiği gibi iki ana kola ayrılmaktadırlar. Bunlar **sağ (ong)** ve **sol** kümelerdir. Sağ (Ong) kümesinin **"İçkilik"** grubunun alt oymaklarından birisi **"Navruz"** adını taşımaktadır (444).

---

(439) Faruk Sümer, **Karakoyunlular I.**, Ankara 1967, s. 74;

(440) Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları**, İstanbul 1980 (III. Baskı), s. 223-224, 267, 272.

(441) Mustafa Kafalı, **Altınordu Devleti'nin Kuruluşu ve Yükselişi**, İstanbul 1976, s. 42.

(442) A. Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, C. I., Batı ve Kuzey Türkistan**, İstanbul 1942-1947, s. 124, 133-134, 158, 190, 197.

(443) Reşit Rahmetî Arat, **Vekâyî, Babur'un Hatıratı, C. II.**, Ankara 1946, s 224, 527.

Bu şekilde bir kabilenin adı olarak Nevruz'un kullanılması Türkler'den başka diğer Müslüman milletlerde görülmemektedir.

VIII.3. Yer Adlarında Nevruz :

Nevrûz adı yer adı olarak da kullanılmıştır. Tarihte bunlardan ikisini tesbit edebiliyoruz. Bunlardan ilki Şirâz şehrinde İlhanlı Sultanlarına ait bir bahçedir. **"Nevrûzî"** adını taşımaktadır (445). Bu bahçe Hülegü Han'ın oğlu Mengü Timur (ölm. 26 Nisan 1282)un eşi Yâkut Terken Hatun'a çeyizi karşılığı gelirinin 1/4'ü bırakılan has bahçedir.

Diğer yer adı Kâbil şehrinde görülür. Gene has bahçe niteliğinde olan bu bahçe Kâbil'in dağ eteğinde tertip olunmuştur. **"Bağ-ı Nevrûziyye"** adıyla bilinen bu bahçeye 911 Muharremi/1505-1506'inde vefat eden Babur Şâh'ın annesi Kutluk Nigâr Hanım defnedilmiş-(446).

VIII.4. Bitki Adı Olarak Nevrûz :

Sivas Suşehri ve Divriği bölgelerinde ilkbaharda çıkan ve baharın müjdecisi bir çiçektir. "Nevruz çiçeği" olarak bilinir. Divriği'nde nevrûz çiçeği çiğ olarak yenildiği gibi yumurtalı mıhlaması da yapılmaktadır (447).

(444) Abdulkadir İnan, "Türk Kabile İsimlerine Dair I.", **Makaleler ve İncelemeler,** Ankara 1968, s. 7; A. Zeki Velidî Togan, **Bugünkü Türkili...,** s. 72.

(445) Erdoğan Merçil, **Fars Atabegleri Salgurlular,** Ankara 1975, s. 111.

(446) Reşit Rahmetî Arat, **Vekâyî II.,** s. 170.

(447) Şükrü Polat, "Suşehri'nde Bitki ve Hayvan Adları", **T.F.A.,** Sayı : 149 (Aralık 1961), s. 2592; Tarık Orhan, "Divriği'de Atasözleri ve Tâbirler, III.", **T.F.A.,** Sayı : 126 (Ocak 1960), s. 2073.

IX. SONUÇ

Türk ve İran topluluklarında ortak bir unsur olarak görülen Ergenekon/Nevrûz bayramı, Türkler'de bir tabiat, varoluş, diriliş bayramı niteliğindedir. Bunu Türk kamlarının dualarında, niyazlarında görmek mümkündür. Türk şöyle başlar duasına :

"...Yüce Göktanrı'nın ilk defa gürlediği, yağız yer, altmış türlü çiçeklerle ilk defa bezendiği, altmış türlü hayvan sürülerinin ilk defa kişnediği ve melediği zaman sen (Türk'ün Atası) yaratıldın!"

Bu Türk'ün yaratılış felsefesidir, inancıdır.

Bir milletin teşekkülünde dil, din, tarih kadar geleneklerin de önemi vardır. Hukukun dahi yetersiz kaldığı zaman olmuştur. Ancak, gelenekler milletleri ayakta tutmayı başarabilmiştir. İşte bu sebepledir ki yıkıcı, bölücü ideolojiler öncelikle milletin geleneklerini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır ve çalışmaktadırlar. Gelenekler tarihini kesinlikle tesbit edemediğimiz dönemlerden kalmadır. Neden, niçin, nasıl gibi sorular sorulmaksızın atadan oğula kalmıştır. Bu özelliğiyle millet bağını güçlendiren en önemli unsurlardan kabul edilir.

Ergenekon Bayramı da böyle bir gelenektir. Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Türk'ünde naklettiği Ergenekon menkıbesi eski Çin kaynaklarının verdiği tarihî olayların bir yankısıdır. 400 yıl dört tarafı yüksek dağlarla çevrili bir vadide kalan Türk'ün yaşama kavgasıdır. Ergenekon'dan bir bahar günü tekrar ata yurduna döndüğünde hürriyetini, istiklâlini tekrar kazanmış dosta, düşmana Türk'ün varolduğunu tekrar duyurmuştur.

İşte o gün, 21 Mart günü, **"İstiklâlin kazanıldığı"** kurtuluş günü Türkler'de bir geleneğin doğmasına sebep olmuş ve bu gelenek günümüze kadar gelmiştir. Bu özelliğiyle Ergenekon/Nevrûz bayramı bir kurtuluş bayramıdır. Çünkü o gün her fert her türlü derdini, kaderini unutmak zorundadır. Hatta o gün evinden cenazesi çıkan aileler dahi neşeli olmak zorundadır. Kederli olmak en büyük ayıptır, suçtur. Bu kurtuluş gününde bütün gönüllerin, bütün kalplerin geleceğe neşeyle, sevinçle, ümitle bakması gereklidir.

Zaman içinde, tarihî şartların yarattığı siyasî dinî ve kültürel olaylardan milletlerin etkilenmemesi düşünülemez. Bu etkilenme kültür unsurlarının zenginleşerek günümüze gelmesini de sağlar. Bu bakımdan yanlış bir telâkki ile "Nevrûz İranlılar'ın bayramıdır" demek bizce büyük hatadır. O İran ki, Sasanî İmparatorluğu'nun yıkıldığı 642 tarihinden sonra kısa bir süre İslâm Arap devletlerinin hakimiyeti altına girmiş, daha sonra bölgede 1040 yıllarından itibaren Türk hânedânları söz sahibi olmuşlardır. Bu hâkimiyetin birkaç hânedan dışında 1925 yıllarına kadar devam ettiği de tarihî bir hakikattır. Bugün de büyük bir Türk kitlesinin bulunduğu İran'ın, eski gelenekleri ile Türk geleneklerinin birbirlerini etkilemeleri tabiî karşılanmalıdır.

Millî Azerbaycan Türk Cumhuriyeti kurulmadan önceki yıllarda, milliyetçi matbuatın parolası **"yenigün"**, **"kurtuluş"** bayramı olan **Ergenekon/Nevrûz"** idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra (1918 - 1920) bu bayram resmen **"Ergenekon/Kurtuluş bayramı"** olarak tescil edilmişti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk zamanlarında da Ergenekon/Nevrûz bayramı resmî bayram niteliğinde olup bu bayram resmî mahiyette büyük törenlerle kutlanmakta idi. 1925 yılında Ankara'da nevrûz münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda yapılan bir resmî geçitte, askerî kıtalar başlarında **"Göksancaklar, Alsancaklar"** olduğu halde törene katılmışlardı. Milâdî takvimin kabulünden sonra 1926 Ocak ayından itibaren, Mart ayı malî yılbaşı olarak son zamanlara kadar gelmiştir.

Ergenekon/Nevrûz bayramına yalnızca Alevî-Bektaşî, Şi'â Türkler'in bayramı olarak bakmak da hatalıdır. Bu görüş, bu bayram İranlılar'ındır demek kadar yanlıştır. Çünkü bu gelenek ister nevrûz adıyla, ister Mart dokuzu adıyla Sünnî Türkler'ce de bilinmekte ve severek kutlanmaktadır.

X. BİBLİYOĞRAFYA

Ahmet Eflâkî, **Âriflerin Menkıbeleri,** C. I-II., trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1964 (II. Baskı).

Ahmet Nagı G. Alı - Memet Ablaı - Nuri Vuap, **Bozturgay,** Bucureşti 1980.

Ahundov, Ehliman, **Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri,** Haz. Semih Tezcan, Ankara 1978.

Akçın, Faik, "Ergenekon", **T.F.A.,** Sayı : 140 (Mart 1961), s. 2337-2338.

Ali Cafer Naci, "Romanya'daki Kırım Türkleri'nin Folklor ve Gelenekleri I.", Frn. trc. Nurettin Altuğ, **Emel,** Sayı : 35 (Temmuz - Ağustos 1966), s. 21-26.

Ali Rıza, **Bir Zamanlar İstanbul,** Tercüman 1001 Temel Eser Serisi Nu. : 11, İstanbul?

Aliye Muazzez, "İstanbul'da Hıdırellez Merasimi", **HBH.,** Sayı : 11 (Eylül 1930), s. 187.

Alparslan, Kâzım, "Nevruz-Toprak Bayramı, 21 Mart 1943", **Uludağ,** Sayı : 56-57 (Şubat - Mart 1943), s. 27-29.

Alparslan, Kâzım, "Toprak Bayramı Nevruz", **Uludağ,** Sayı : 76 (Mart - Nisan 1946), s. 6-11.

Alpaslan, İsmet, "Taşlıçay'da Koyunun Yüzü ve Kosa Bezeme", **T.F.A.,** Sayı : 384 (Temmuz 1978), s. 8384-8385.

Alpaut, Aziz, "Bozkurt Bayramı", **Çınaraltı,** Sayı : 79, (27 Mart 1943), s. 6.

Amasya İl Yıllığı, 1967, İzmir ?

Amet Memiş, "Erkeske Kuvanç Bagışlap...", **Lenin Bayrağı,** Taşkent (22.3.1984).

And, Metin, "Anadolu'da Seyirlik Köylü Oyunları Üzerine", **T.F.A.,** Sayı : 220 (Kasım 1967), s. 4577-4579.

Arat, Reşit Rahmeti, **Vekâyî, Babur'un Hatıratı** I-II, Ankara 1943-1946.

Arat, Reşit Rahmetî, **Eski Türk Şiiri,** Ankara 1965.

Arseven, Veysel, "Kırşehir'de İnanmalar", **T.F.A.,** Sayı : 81 (Nisan 1956), s. 2294-2295.

Ateş, Ahmet, **Şehriyâr ve Haydar Baba'ya Selâm,** Ankara 1964.

Aydınoğlu, Gülâlî, "Kars'ın Pırsak Köyünde Nevruz", **T.F.A.,** Sayı : 238 (Mayıs 1969), s. 5298.

Bacon, Elizabeth E., **Esir Orta Asya,** trc. Tansu Say, İstanbul 1976.

Bahadıroğlu, Osman, "Kadirli ve Andırın Köylerinde Mantıvar Açmak", **HBH.**, Sayı : 18 (Nisan 1931), s. 131-136.

Barkan, Ömer Lütfi, **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul 1980.

Berke, Mustafa, "Kırım Atasözleri", **T.F.A.**, Sayı : 68 (Mart 1955), s. 1085-1086.

Besim, "Ergenekon - Nevrûz", **Hâkimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1337/1921, Nu. 140.

Beysanoğlu, Şevket, **Bütün Cepheleriyle Diyarbakır**, İstanbul 1963.

1973 Amasya İl Yıllığı, Ankara 1973.

Bonvalot, Gabriel, **Esir Yurt Orta Asya'dan**, trc. Reşat Uzmen, İstanbul 1976.

Borıngı Tatar Edebiyatı, Kazan 1963.

Caferoğlu, Ahmet, "Türkçe'de Tongal Kelimesi", **HBH.**, Sayı : 7 (Mayıs 1930), s. 101-104.

Caferoğlu, Ahmet, "Çuvaşlar'da Ay Adları", **HBH.**, Sayı : 20 (Mayıs 1931), s. 180-182.

Caferoğlu, Ahmet, "Azerî Lehçesinde Bazı Moğol Unsurları", **AYB.**, C. I. (1932), s. 215-216.

Caferoğlu, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1968.

Chavannes, Edouard, **Documents sur les Toukie (Turcs) Occidentaux**, St. Petersburg, 1903.

Chavannes, Edouard, **Le Cycle Turc des douxe Animaux**, Leide 1906.

Cumhuriyet'in 50.. Yılında Manisa, 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973.

Cumhuriyet'in 50. Yılında Yozgat, 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973.

Çay, M. Abdulhalûk, **Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel-Mezartaşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi**, Ankara 1983.

"Çevremizde Burçlar", **Kars Eli**, Sayı : 55 (Şubat 1969), s. 10-11.

Çorum İl Yıllığı - 1967, Ankara 1968.

Dede, Abdürrahim, **Batı Trakya Türk Folklorü**, Ankara 1978.

Deguignes, **Hunlar'ın, Türkler'in, Moğollar'ın ve Daha Sair Garbî Tatarların Tarih-i Umumisi**, trc. Hüseyin Cahit, İstanbul 1923.

Demirhan, Ayşegül, "Tıp Tarihimizde Nevruziye", **T.F.A.**, Sayı : 321 (Nisan 1976), s. 7615.

Denizli İl Yıllığı - 1967, Ankara 1968.

Dündar, İsa, "Kars'ın Dikme Köyünde Nevruz ve Yılın Ahırı", **T.F.A.**, Sayı : 343 (Şubat 1978), s. 8230.

Eberhard, W., **Çin'in Şimal Komşuları**, trc. Nimet Uluğtuğ, Ankara 1942.

Ebulgazi Bahadır Han, **Türk Şeceresi (Şecere-i Türk)**, Haz. Rıza Nur, İstanbul 1343/1925.

Eğiter, Adlî, "Kafkas Folklorundan Örnekler : Lezginka ve Nevruz", **Hayat Tarih**, Yıl : 6, Sayı : 1 (1 Şubat 1970), s. 82-86.

Elçin, Şükrü, **Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu)**, Ankara 1964.

Elçin, Şükrü, **Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara 1981.

Eliade, Mircea, **Shamanism, Archaic Tecniques of Ecstasy**, Princeton 1974 (II. Baskı).

Eren, İsmail, "Manastır Türkleri'nin Bazı Hıdrellez Âdetleri", **Türk Kültürü**, Sayı : 68 (Haziran 1968), s. 557-559.

Eren, İsmail, "Üsküp'te Hıdrellez Âdetleri ve Kiril Harfleriyle Yayımlanmış Üsküp Mânileri I.", **Halk Kültürü**, 1984/3, s. 33-43.

Ergin, Muharrem, **Azerî Türkçesi**, İstanbul 1971.

Ergun, Sadeddin Nüzhet, **Bakî, Hayatı ve Eserleri, C. I. Dîvan**, İstanbul 1935.

Ertem, Etem, "Baht Açmak", **Ün**, Sayı : 26-27 (Mayıs - Haziran 1936), s. 376-379.

Fırat, M. Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, Ankara 1981 (IV. Baskı).

Firdevsi, **Şehnâme I-IV.**, trc. Necati Lugal, Ankara 1967-1968.

Furon, Raymond, **İran**, trc. Galib Kemali Söylemezoğlu, Ankara 1943.

Gökçen, İbrahim, "Makedonya'da Yürük Folkloru, Bayramlar ve Hıdrellez, XII.", **T.F.A.**, Sayı : 42 (Ocak 1953), s. 667-669.

Grousset, René, **Bozkır İmparatorluğu, Atilla/Cengiz Han/Timur**, trc. Reşat Uzmen, İstanbul 1980.

Güleç, Azmi, "İklim ve İklime Dair Atasözleri, Deyimler", **T.F.A.**, Sayı : 252 (Temmuz 1970), s. 5675-5679.

Güngör, Kemal, "Bir Bahar Töreni : Mantıfar" **Ülkü**, Sayı : 16 (Mayıs 1942), s. 11.

Güzel, Abdurrahman, **Ali in der Bektaschi Dichtung**, Wien 1972 (Doktora Tezi).

Güzelbey, Cemil Cahit, "Gaziantep'te Halk Takvimi ile İlgili Töreler", **T.F.A.**, Sayı : 346 (Mayıs 1978), s. 8318-8321.

Hanlerî, Zehra, **Ferheng-i Edebiyat-ı Farsî**, Tahran ?

"Hicrî, Rumı, Milâdî Yıllar ve Yılbaşı", **Pirelli**, Sayı : 52 (Ocak 1969), s. 6-7.

İbrahim Hakkı, **Maarifetnâme**, İstanbul 1981.

İğciler, Ahmet S., "Hıdrellez", **Çevren**, Sayı : 41 (Priştine Mart 1984), s. 64-69.

İmer, Ali, "Halkalı'da Hıdrellez", **T.F.A.**, Sayı : 96 (Temmuz 1957), s. 1523-1524.

İnan, Abdulkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar**, Ankara 1954.

İnan, Abdulkadir, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968.

İnan, Abdulkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul 1976.

İşçiler, Selim Sami, "Tekirdağ'da Hıdrellez", **T.F.A.**, Sayı : 47 (Haziran 1953), s. 746-747.

Julien, Stanislas, "Documents sur les Toukioue", **Journal Asiatique,** C. III (1864), s. 325 vd.

Kadızâde İsmail Hakkı, "Türk Takvimi", **Kaynak,** Sayı: 13-15 (1934), s. 319-321.

Kafalı, Mustafa, **Altınordu Devleti'nin Kuruluşu ve Yükselişi,** İstanbul 1976.

Kafesoğlu, İbrahim, **Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu,** İstanbul 1953.

Kafesoğlu, İbrahim, **Sultan Melikşah,** İstanbul 1973.

Kafesoğlu, İbrahim, **Eski Türk Dini,** İstanbul 1980.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü,** İstanbul 1984 (III. Baskı).

Karahan, Abdulkadir, **Nef'î Divanından Seçmeler,** İstanbul 1972.

Kaşgarlı Mahmud, **Divanü Lûgat'it-Türk I-III,** Çev. Besim Atalay, Ankara 1939-1941.

Kaya, Vahap, "Van'da Köse Oyunu", **T.F.A.,** Sayı: 246 (Ocak 1970), s. 5011.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, "Kars İlinde Yerli Halk Takvimi Deyimleri Üzerine", **Folklor Postası,** Sayı: 9 (Haziran 1945), s. 9, 19.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, "12 Ay Üzerine Dönen Yıllar ve Türkçe Ay Adları", **T.F.A.,** Sayı: 11 (Haziran 1950), s. 170-172.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, "Kars İli Halk Oyunlarının Adları", **T.F.A.,** Sayı: 127 (Şubat 1960), s. 2083-2086.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, "Erzurum'un Şenkaya İlçesi Merkez Köyü Örtülü'de Halk Takvimi, Çevre Ağzı, Yemiş, Ağaç ve Ot Adları", **T.F.A.,** Sayı: 262 (Mayıs 1971), s. 5950-5953.

Kırzıoğlu, M. Fahrettin, **Dede Korkut Oğuznâmeleri Işığında Karapapaklar,** Erzurum 1972.

Koç, Mustafa, "Bolayır'da Bahtiyar Oyunu", **T.F.A.,** Sayı: 101 (Aralık 1957), s. 1608-1609.

Konur, İsmet, "Cemreler", **İnanç,** Sayı: 23-25 (1.2.1939), s. 18-19.

Köprülü, M. Fuat, "Nevruz Merasimi", **İkdam Gazetesi,** 24 Mart 1922.

Köprülü, M. Fuat, "Nevruz'a Âid", **Hayat Mecmuası,** C. I., Sayı: 18 (Mart 1927), s. 342-343.

Köse, Mürsel, "Kars'ta Kotan", **T.F.A.,** Sayı: 169 Ağustos 1963), s. 3147-3149.

Kösemihalzâde Mahmut Ragıp, "Azerbaycan Musikisi", **AYB.,** C. I. (1932), s. 316-325.

Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, C. II., İkinci İmparatorluk Devri,** Ankara 1954.

Krafft, Hugues, A travers le Turkestan Russe, Paris 1902.

Kurat, Akdes Nimet, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri,** Ankara 1972.

Kurgan, Şükrü, "Türkler'de Kurt", **Varlık,** Sayı: 250-251 (1-15 Birincikânun 1943), s. 184-189.

Kuzu, M., "Karslı Halk Şairlerinden Âşık Tüccarî (1720-1805?), **T.F.A.,** Sayı: 181 (Ağustos 1964), s. 3499-3501.

Levy, R., "Nevrûz", **İslâm Ansiklopedisi,** C. 9., s. 233-234.

Ligeti, L., **Bilinmiyen İç Asya I-II,** trc. Sadrettin Karatay, İstanbul 1970.

Lokman Hekim, "Mübarek Nevruzziyeler", **Haber** (24 Mart 1942).

M. B., "Kırklareli'nde Hıdrellez Eğlenceleri", **HBH.,** Sayı: 25 (Haziran 1933), s. 4-6.

M. Zeki, "Tongal Kelimesi Hakkında", **HBH.,** Sayı: 9 (Ağustos 1930), s. 143-144.

Malcıoğlu, Rahmiye, "Bursa'da Hıdrellez", **T.F.A.,** Sayı: 222 (Şubat 1968), s. 4634-4635.

Manof, Atanas, "Gagauzlar, IV., Bazı Yortularla Alâkalı Âdetler", trc. Türker Acaroğlu, **Varlık,** Sayı: 156 (1 Aralık 1940), s. 323-328.

Manof, Atanas, "Gagauzlar" trc. Türker Acaroğlu, **Varlık,** Sayı: 157 (15 Ocak 1940), s. 348-352.

Manolof, İvan, "Türk Takvimi", **Türk Yurdu,** Sayı: 25/219 (Ocak 1930), s. 44-46.

Merçil, Erdoğan, **Fars Atabegleri Salgurlular,** Ankara 1975.

Michaud, Sabrina and Roland, "Bold Horsemen of the Steppes", **National Geographic,** C. 144, Sayı: 5 (Kasım 1973), s. 634-669.

Nalbandoğlu, A., "Nevruz ve Nevruziyye", **Tarih Hazinesi,** Yıl: 1, Sayı: 8 (Mart 1951), s. 367-368, 414.

Nasrattınoğlu, İrfan Ünver, **Çağdaş Kuzey Azerbaycan Şiiri Antolojisi,** Ankara 1984.

Nedim, **Nedim Divanı,** nşr. Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul 1972 (II. Baskı).

Nev'î, **Divan,** nşr. Mertol Tulum-Ali Tanyeri, İstanbul 1977.

"Nevruz (Ergenekon Bayramı)", **Azerbaycan,** Sayı: 178-180 (Ocak - Mart 1967), s. 24-25.

"Nevruz-Yeni Gün", **Kurtuluş** (Berlin, Mart 1936), s. 471.

Nimetullah Hafız, "Prizren'de Türk Manileri II." **T.F.A.,** Sayı: 352 (Kasım 1978), s. 8501-8502.

Nizâmüddin Şâmi, **Zafernâme,** trc. Necati Lugal, Ankara 1949.

Nizâmü'l-Mülk, **Siyâsetnâme,** haz. Mehmet Altay Köymen, İstanbul 1982.

Noyan, Bedri, "Şi'â'nın Bayramlarından Nevrûz", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, II., Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı,** İzmir 1983, s. 102-109.

Noyan, Bedri, "Nevrûz Erkânı", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, II. Prof. Dr. Harun Tolasa Özel Sayısı,** İzmir 1983, s. 110-127.

Nur, Rıza, **Türk Tarihi,** C. 12, İstanbul 1926.

Nur, Rıza, "Türk Takvimi", **Türk Yurdu,** C. IV., Sayı: 19 (Ağustos 1926), s. 1-17.

Nurettin Tevfik, "Eski İstanbul", **Türk Yurdu,** C. II., Sayı: 16 (4/1328-6/1912), s. 493-498.

Ocak, A. Yaşar, **Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri,** İstanbul 1983.

Onk, Ali, "Iğdır Halk Manileri", **Kars Eli,** Sayı: 79 (Şubat 1971), s. 3-5, 12, 16.

Onk, Nizamettin, "Aras Boyu Örf ve Âdetleri: Nevrûz Bayramı", **Türk Kültürü,** Sayı: 119 (Eylül 1972), s. 1208-1216.

Orhan, Tarık, "Divriği'de Atasözleri ve Tâbirler III.", **T.F.A.,** Sayı: 126 (Ocak 1960), s. 2072-2074.

Orta, Nedim, "Değirmen /Germiyan Köyünde Hıdırellez", **T.F.A.,** Sayı: 130 (Mayıs 1960), s. 2145.

Oytan, M. Tevfik, **Yirminci Asrın İnsanlığına Armağan, Bektaşiliğin İçyüzü, Dibi-Köşesi-Yüzü ve Astarı Nedir?,** C. I-II., İstanbul 1962-1960.

Ögel, Bahaddin, "Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar", **Belleten,** Sayı: 81 (Ocak 1957), s. 81-137.

Ögel, Bahaddin, **Türk Mitolojisi I.,** Ankara 1971.

Öksüzcü, Muhteşem, "Yazın Başlangıcı", **Sümerbank,** Sayı: 11 (5/1962), s. 58-59.

Özel, Hayri, "Kars'ta Çile Çıkarma", **T.F.A.,** Sayı: 252 (Temmuz 1970), s. 5672-5673.

Özergin, M. Kemal, "Halk Takviminde Aylar", **T.F.A.,** Sayı: 238 (Mayıs 1969), s. 5275-5277.

Özönder, Hasan, "Mesir Macununun Tarihçesi", **Hayat Tarih,** Yıl: 6 Sayı: 4 (1 Mayıs 1970), s. 24-26.

Öztelli, Cahit **Pir Sultan Abdal -Bütün Şiirleri-,** İstanbul 1983.

Öztuna, Yılmaz, **Türk Musikisi Ansiklopedisi, C. II/2,** İstanbul 1974.

Paasonen, H., **Çuvaş Sözlüğü,** İstanbul 1950.

Pakalın, M. Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,** I-III, İstanbul 1971.

Parmaksızoğlu, İsmet, "Nevrûz", **Türk Ansiklopedisi,** C. 25, s. 218-219.

Parmaksızoğlu, İsmet, "Nevruziyye", **Türk Ansiklopedisi,** C. 25, s. 220.

Polat, Şükrü, "Suşehri'nde Bitki ve Hayvan Adları", **T.F.A.,** Sayı: 149 (Aralık 1961), s. 2592-2593.

Radloff, W., **Sibirya'dan I-II,** trc. Ahmet Temir, İstanbul 1954-1957.

Rasonyi, Laszlo, **Tarihte Türklük,** Ankara 1971.

Resulzâde, M. Emin, "Azerî Türkleri'nin Hayat ve Edebiyatında Neş'e", **AYB.,** C. III (1934), s. 61-66.

Resulzâde, M. Emin, "Nevrûz Bayramı", **Azerbaycan**, Sayı: 12/24 (Mart 1954), s. 5-7.

Rışvanoğlu, Mahmut, **Doğu Aşıretleri ve Emperyalizm**, İstanbul 1978.

Sabahat Mahmudî, "Ohri Türkleri Arasındaki Görenekler ve Okunan Maniler", **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. IV., s. 167-176.

Ruhi Sadi, "Balıkesir'de Hıdırellez Merasimi", **HBH.**, Sayı: 11 (Eylül 1930), s. 182-183.

Schuyler, Eugene, **Turkistan, Notes of a journey in Russian Turkistan, Kokand, Bukhara and Kuldja**, London 1966.

Sergici, Süleyman Tevfik, "I. Dünya Savaşında Ruslar'a Esir Düşen Bir Subayın Türkistan Hâtıraları I.", **Hayat Tarih**, Yıl: 7, Sayı: 6 (1 Temmuz 1971), s. 83-89.

Seyidov, Mirali, **Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynagları**, Bakû 1983.

Seyitoğlu, Mirali, "Türk Boylarında Hızır İnancı I.", **Azerbaycan**, Sayı: 239 (Mayıs 1982), s. 10-15.

Seyitoğlu, Mirali, "Türk Boylarında Hızır İnancı II.", **Azerbaycan**, Sayı: 240 (Temmuz 1982). s. 12-18.

Sezgin, Hüseyin, "Naldöken Köyünde Nevruz Bayramı", **Köy Enstitüleri Dergisi**, C. I., Sayı: 1 (1/1945), s. 46.47.

Sivas 1973 İl Yıllığı, Ankara 1973.

Spuler, Berthold, **İran Moğolları, Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350**, trc. Cemal Köprülü, Ankara 1957.

Suter, H., "Celâlî", **İ.A.**, C. III., s. 59-60.

Sümer, Faruk, **Karakoyunlular, C. I.**, Ankara 1967.

Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri-Boy Teşkilâtları-Destanları**, Ankara 1980 (III. Baskı).

Şemseddin Sami, **Kamus-i Türkî**, İstanbul 1917.

Şerefeddin, "Türk Takvimi ile Takvimî Bazı İbadet ve Âdetler", **Millî Tetebbular**, C. II., Sayı: 5 (Teşrinisani-Kanunievvel 1331), s. 337-341.

Taner, Nuri, "Yalova ve Çevresinde Hıdırellez ile İlgili İnanmalar", **Türk Folkloru**, Sayı: 62 (Eylül 1984), s. 34.

Taşlıova, Şeref, "Gülyüzü Köyünde Hıdrellez", **Kars Eli**, Yıl: 5, Sayı: 59 (6/1969), s. 12.

Togan, A. Zeki Velidî, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, C. I., Batı ve Kuzey Türkistan**, İstanbul 1942-1947.

Togan, A. Zeki Velidî, **Umumî Türk Tarihine Giriş, C. I. En Eski Devirlerden XVI. Asra Kadar**, İstanbul 1970 (II. Baskı).

Tsai Wen-Shen, **Li Tê-Yü'nün Mektuplarına Göre Uygurlar (840-900)**, Taipei 1967.

Tuncer, Ferit Ragıp, "Sancağın Tarihçesi", **Önasya**, Sayı : 36 (Ağustos 1968), s. 8-11.

Turan, Mustafa, "Hıdrellez (Hızır İlyas)", **Kars Eli**, Sayı : 24 (Temmuz 1966), s. 14.

Turan, Mustafa, "Burçlara Göre Saya Günleri ve Mahallî İnanışlar", **Kars Eli**, Sayı : 57 (Nisan 1969), s. 2, 15, 16.

Turan, Osman, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, İstanbul 1941.

Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Ankara 1965.

Tuser, Hulusî, "Manisa'da Mesir Bayramı", **T.F.A.**, Sayı : 128 (Mart 1960), s. 2097-2100.

Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyoğrafyası, C. I-III, Ankara 1971-1973.

Türkekul, M. Hakkı, "Azerbaycan Klâsik Musikisi Hakkında", **AYB., C. IV**, Sayı : 37 (Şubat 1954), s. 32-36.

T. C. Adliye Vekilliği, **Türk Hukuku Tarihi, Araştırmalar ve Düşünceler, Belgeler**, Ankara 1935.

Uluğ, Naşit, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, İstanbul 1939.

Urmançeev, Fatih, **Halık Avazı, Tatar Halk Beetlere Tarihınnan Oçerklar**, Kazan 1974.

Uyguner, Muzaffer, "Kandıra'da Halkbilgisi İncelemeleri", **T.F.A.**, Sayı : 59 (Haziran 1954), s. 930-933.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı**, Ankara 1984.

Ülküsal, Müstecip, **Dobruca ve Türkler**, Ankara 1966.

Ülkütaşar, M. Şakir, "Yakın Zamanlara Kadar Sinop ve Muhitinde Hıdırellez Gününe Ait Âdetler Nasıldı?", **T.F.A.**, Sayı : 44 (Mart 1953), s. 695-697.

Ünler, Ali Nadi, "Gaziantep'te Nevruza Ait İnanmalar", **Başpınar**, Sayı : 13 (Mart 1940), s. 15.

Ünver, A. Süheyl, "Bahar Macunları", **Hayat Tarih**, Yıl : 8, Sayı : 2 (1 Mart 1972), s. 16-20.

Van İl Yıllığı - 1967, Ankara 1968.

Yalgın, Ali Rıza, "Su, Ağaç, Dağ ve Taş", **T.F.A.**, Sayı : 4 (Ekim 1949), s. 58-61.

Yalgın, Ali Rıza, "Uludağ Türkmen 7tnoğrafyası, 4) Yerleşmeler, 5) Isı-Işık", **T.F.A.**, Sayı : 10 (Mayıs 1950), s. 151-152

Yalman (Yalkın), Ali Rıza, **Cenupta Türkmen Oymakları I.**, Haz. Sabahat Emir, Ankara 1977.

Yastıman, Şemsi, "Kırşehir ve Hinterlandında Söylenen Atasözleri II.", **T.F.A.**, Sayı : 94 (Mayıs 1957), s. 1495-1496.

Yavuz, Edip, **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Ankara 1968.

Yetişen, Rıza, "Naldöken Tahtacıları, Nevruz ve Hıdırellez IV.", **T.F.A.**, Sayı :

23 (Haziran 1951), s. 365-366.

Yudahin, K. K., **Kırgız Sözlüğü,** trc. Abdullah B. Taymas, Ankara 1945.

Yurtsever, M. Vahap, **"Nevruz (Nevrez)", Emel, Sayı: 75** (3-4/1973), s. 32-34.

Yurtsever, M. Vahap, "Hıdrellez-Tepreş", **Emel,** Sayı: 77 (Temmuz-Ağustos 1973), s. 41-42.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig I. Metin,** nşr. Reşit Rahmetî Arat, İstanbul 1947.

Yusuf Has Hacib, **Kutadgu Bilig, Tercüme,** trc. Reşit Rahmetî Arat, Ankara 1974.

Yüce, Şener, "Bucak'ta Hıdrellez ve Bahtıbar", **T.F.A.,** Sayı: 190 (Mayıs 1965), s. 3741.

Yücel, Erdem, "Muhacir Kadıköy'de Hıdrellez ve Mânileri", **T.F.A.,** Sayı: 237 (Nisan 1969), s. 5267.

İNDEKS

A. ŞAHIS ADLARI

— A —

A. Nalbantoğlu, 175.
A. Süheyl Ünver, 174, 177.
Abdülbaki Gölpınarlı, 7.
Adem (Hz.), 3, 6.
Adli Eğiter, 62.
Ahmed Dâî, 26.
Ahmet Yaşar Ocak, 180, 181.
Ali (Hz.), 7, 8, 110, 159.
Ali Emirî Efendi, 112.
Ali Hoca, 173.
Ali Onk, 65.
Amet Memiş, 55.
Argun Ağa, 187.
Atabek, 49.
Atabek (g) Nevrûz, 187.

— B —

Babur Şâh, 52, 175, 189.
Bâki (Şair), 160.
Balaş Azeroğlu, 171.
Barak Han, 188.
Bata, 183.
Bedri Noyan, 12.
Berkuk, 188.
Berhold Spuler, 33.
Biruni, 16, 17, 18.
Börte-Çine, 11.

— C —

Capus, 47.
Cemşîd, 2, 3, 8.
Cuci, 187, 188.

— E —

Ebubekir (İlhanlı), 188.
Ebu Dülef, 33.
Ebulgazi Bahadır Han, 8, 17, 191.
Ebu'l-Hayır, 188.
Ebu'l-Muzaffer İsfirâzî, 26.
Edigü/Edige, 188.
Edip Yavuz, 117, 118.
Ehlimen Ahundov, 68, 70, 128, 133, 138.
El-Mu'tazid, 12.

El-Mütevekkil, 12.
Elizabeth E. Bacon, 50, 51.
Erkuş, 177.
Eugene Schuyler, 22, 48.

— F —

Fahrüddin Kurt, 187.
Fatih Sultan Mehmed, 173.
Fatma (Hz.), 7.

— G —

Gabriel Bonvalot, 47, 48.
Gazan Han, 187.

— H —

Hacı Bektaş, 8, 180.
Hafsa Sultan, 114.
Hamza al-İsfahanî, 12.
Havva (Hz.), 6.
Henri Massé, 3.
Hugues Krafft, 51.
Hulusi Tuser, 176.
Hülegü Han, 189.
Hüseyin Hüsnü Erdikut Baba, 170.
Hüsnü Baba, 169.

— I —

İbrahim Hakkı, 42.
İbrahim Kafesoğlu, 32.
İl-han, 9.
İsmail Hakkı Bey, 172.

— J —

Justin, 183.

— K —

K. K. Yudahin, 41.
Kanunî Sultan Süleyman, 114.
Kaşgarlı Mahmud, 21, 42.
Kemal Güngör, 157.
Kıyan/Kayan, 9, 10, 11.
Kösemihâlzâde, 174.
Kutluk Nigâr Hanım, 189.
Küçük Muhammed Han, 188.

— L —

Lokman Hekim, 177.

— M —

M. Fahrettin Kırzıoğlu, 18, 56.
M. Sadık Aran, 75.
M. Şerif Fırat, 113.
M. Zeki Pakalın, 175.

Melikşâh, 12, 25, 26.
Mengü Timur, 189.
Merkez Efendi, 114.
Meymûn en-Necîb el-Vasıtî, 26.
Mirali Seyitoğlu (Seyidov), 35, 36.
Mithirdates, 174.
Muhammed Ali Ceng-Ceng, 188.
Murad (II.), 172, 173, 174.
Musa, 7.
Musa b. Muslihiddin b. Kılıç, Bkz. Merkez Efendi.
Mustafa Kemal Paşa, 192.
Mustafa Turan, 56.
Müstecib Ülküsal, 81.

— N —

Nedim (Şair), 166
Nef'î (Şair), 163.
Nev'î (Şair), 161.
Nevrûz, 188.
Nevrûz (Emir), 188.
Nevrûz (Komutan), 188.
Nevrûz Ahmed, 188.
Nevruz/Navruz Han, 187.
Nevruz Mirza, 188.
Nögüş/Tukuz, 9, 10.
Nuh (Hz.), 6.

— O —

Olcaytu, 187.
Osman Turan, 42.

— Ö —

Ömer Hayyâm, 26.

— P —

Pir Sultan Abdal, 162.
Plano dö Karpini, 183.

— R —

Rıza Nur, 12, 43.

— S —

Sabahat Mahmudî, 104, 157.
Safiyûddîn (Urmiyeli), 172.
St. Julien, 32, 33, 41.
Sultan Ferec, 188.
Sultan Sançar, 177.

— Ş —

Ş. Mercanî, 81, 82.
Şehriyâr, 69.
Şeyh Sâdî, 26.
Şeyh Sümbül Efendi, 114.
Şükrü Baba, 167.
Şükrü Elçin, 38, 120.

— T —

Tsai Wen-Shen, 41.
Tusî, 16, 17, 18.

— U —

Uluğ Bey, 16, 17, 18.
Uzun Hasan Bey, 13.

— W —

Wang Yen-Dö, 33.
Wilhelm Radloff 48, 49, 121, 123.
Wilhelm Von Rubruck, 33.
W. Eberhard, 33, 41.
Wu-tsung, 41.

— Y —

Yakut Terken Hatun, 189.
Yılmaz Öztuna, 172.
Yunus, 7.
Yusuf, 6.

— Z —

Zemarkhos, 183.

B. DEVLET, BOY VE AŞİRET ADLARI

— A —

Abbasî,-ler, 12, 26.
Ahemenidler, 1.
Akkoyunlu,-lar, 12.
Altınordu, 41, 187, 188.
Arap,-lar, 1, 6, 11, 42, 174, 192.
Asya Hunları, 15, 31, 179.
Avşar,-lar, 188.
Azerî,-ler, 16, 56, 58, 179.

— B —

Başkırt,-lar, 34.
Bayat,-lar, 188.
Bizans,-lı,-lılar, 183.
Bulgar,-lar, 17, 18, 81.

— C —

Cemaldinî Aşireti, 18.

— Ç —

Çakallı Aşireti, 19.
Çin, 28, 41, 191.
Çuvaş,-lar, 17, 31, 41.

— D —

Dilkhiri Aşireti, 18.

— G —

Gagauz,-lar, 152, 155.
Göktürk,-ler, 9, 11, 32, 33, 41, 179, 183.

— H —

Hakas,-lar, bk. Kırgızlar
Hiyung-nu,-lar, bk. Asya Hunları
Ho-ku-ssu, bk. Kırgızlar

— I —

İçkililik Boyu, 188.
İdil Bulgarları, 81.
İlbeyli Türkmenleri, 24, 182.
İlhanlı,-lar, 33, 187, 188, 189.
İranlı,-lar, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 11, 12, 28, 175, 191, 192, 193.

— K —

Kaça,-lar, 48.
Kara Kırgız,-lar, 17.
Karapapak,-lar, 56, 76, 131.
Kazak,-lar, 16, 18, 34, 49, 50, 53, 121, 123, 149.
Kırgız,-lar, 16, 17, 18, 22, 31, 33, 34, 41, 48, 51, 53, 188.
Kıyat (Kayat), 10.
Köktürk,-ler, bk. Göktürkler.
Kuman,-lar, 183.
Kurmanç,-lar, 18.
Kürt,-ler, 19.

— M —

Mangıt,-lar, 188.
Memlûklu,-lar, 188.
Millî Azerbaycan Türk Cumhuriyeti, 192.
Mişer,-ler, 53, 182.
Moğol,-lar, 18, 22.

— N —

Navruz,-lar, 188.

— O —

Osmanlı,-lar, 13, 26, 172, 174, 175, 177, 178, 188.

— Ö —

Özbek,-ler, 17, 188.

— P —

Pontus, 174.

— R —

Romen,-ler, 80.
Rus,-lar, 188.

— S —

Sarı Uygurlar, 17.
Sasanî,-ler, 1, 11, 192.
Selçuklu,-lar, 12, 25.
SSCB, 51.

— Ş —

Şıban-lı,lar, 188.
Şirvanlı,-lar, bk. Karapapaklar.

— T —

Tabgaç,-lar, 32, 179.
Tahtacı Türkmenleri, 8, 108, 180, 181.
Tatar-lar, 48, 56, 82.
Teleüt,-ler, 16.
Terekeme-ler, bk. Karapapak.
Tu-Cüe, bk. Göktürkler.
Tukuz,-lar, 10.
Tukyu,-lar, bk. Göktürkler.
Tuna Bulgarları, 17, 18.
Türkiye Cumhuriyeti, 192.
Türk,-ler, Birçok yerde.
Türkmen,-ler, 12, 17, 38, 107, 151, 153.
Türülgen, 10.

— U —

Uygur,-lar, 16, 17, 18, 22, 31, 33. 41, 53, 187.

— V —

Volga Bulgarları, bk. İdil Bulgarları.

— Y —

Yakut,-lar, 182.
Yunanlı,-lar, 180.
Yürük,-ler, 107, 108.

C. COĞRAFYA ADLARI

— A —

Abakan (ırmak), 48.
Ağrı, 6.
Altay, 22, 48, 182.
Alucra, 24, 25.
Amasya, 76, 116.
Amuderya, 47.
Anadolu, 15, 16, 17, 18, 37, 59, 106, 116, 117, 125, 128, 130, 157, 174, 181.
Andırın, 151, 152, 155, 157.
Ankara, 192.
Arabgîr, 13.
Arafat, 6.
Aras, 24, 34, 64, 74.
Ardahan, 18, 24, 25.
Arnavutluk, 8.
Arpaçayı, 24.
Azerbaycan, 2, 17, 18, 35, 36, 42, 48, 56, 58, 59, 62, 64, 67, 68, 69, 70, 120, 121, 125, 128, 134, 148, 152.

— B —

Bağdad, 25.
Bağ-ı Nevrûziyye, 189.
Balıkesir, 151.
Balkan, 8, 47, 103, 179.
Batı Trakya, 103, 151, 180, 184.
Bolayır, 150, 156.
Bornova, 108.
Bucak, 150, 154.
Buhara, 52.
Bursa, 151.

— C —

Cibâl, 12.
Cidde, 6.

— Ç —

Çatova, 184.
Çoruk, 18, 43.
Çorum, 23, 39, 124.

— D —

Dârende, 23, 24, 25.
Değirmen Köyü, 183.
Denizli, 150, 151.
Derbend, 64, 73, 74, 128.

Deşt-i Kıpçak, 187.
Dımaşk, bk. Şam.
Digor, 65, 66.
Divriği, 189.
Diyarbakır, 13, 112.
Dobruca, 40, 57, 77, 89, 180.
Doğu Anadolu, 13, 113, 124, 130, 182.
Doğu Bayazit, 125.
Doğu Türkistan, 17, 53.

— E —

Edirne, 151, 154, 156.
Elbistan, 184.
Endican, 52.
Erciş, 23, 24, 25, 116.
Ergazi, 13.
Erzincan, 23, 24, 25.
Erzurum, 23, 34, 25, 43.

— G —

Gav-çang, Bk. : Turfan.
Gaziantep, 24, 25, 43, 111, 123, 124.
Gelibolu, 150.
Germiyan Köyü, Bk. : Değirmen köyü.
Giresun, 23, 24, 25.
Güneyloğu Anadolu, 13.

— H —

Halıkışlık, 65, 66.
Halkalı, 154.
Hazar, 17.
Herat, 187.
Hırkadağı, 180.
Hindistan, 175.

— I —

Iğdır, 6, 35, 37, 62, 65, 66, 69, 71.
Irak, 12.
Isfahan, 25, 26.

— İ —

İdil, 82.
İlisu, 16.
İran, 12, 56.
İskeçe, 184.
İstanbul, 150, 151, 154, 156, 177, 183.

— K —

Kâbil, 189.
Kadirli, 151, 152, 155, 157.
Kafkasya, 56, 76.
Kağızman, 24.
Kandıra, 24, 151.
Kars, 18, 23, 24, 25, 34, 37, 43, 56, 59, 60, 65, 117.

Karşî, 47.
Kazan, 31, 53, 81.
Kırım, 31, 57, 77, 80, 81.
Kırklareli, 151.
Kırşehir, 8, 184.
Kızıldeniz, 7.
Kuba, 64, 73, 74.
Kür (nehir), 43.

— L —

Lenkeran, 125, 127.
Lung-Ç'eng, 32, 179.

— M —

Malatya, 23, 24, 25.
Manastır, 151, 153.
Mançurya, 179.
Manisa, 114.
Maraba, Bk. : Çatova.
Maraş, 18, 123, 184.
Mazenderan, 3.
Mersin, 107.
Meyke (nehir), 49.
Muhacir Kadıköyü, 151, 154, 156.
Muş, 23, 24, 25.

— N —

Naldöken (köy), 108, 180, 181.
Nevrûzî, 189.
Nişabur, 26.

— O —

Ohri, 104, 105, 106, 151, 152.
Oltu, 24, 25.
Orta Anadolu, 39.
Orta Asya, 7, 15, 47, 51, 53, 54.
Ovacık, 117.

— Ö —

Örtülü (köy), 43.
Ötüken, 32.

— P —

Pasinler, 24, 25.
Pırsak (köy), 59.
Posof, 23, 24, 25.
Prizren, 150, 151, 153.
Pülümür, 117.

— R —

Rey, 26.
Rusya, 50.

— S —

Salyan, 73.
Saray, 188.
Semerkand, 52.
Serendib, 6.
Sibirya, 48.
Silifke, 107.
Sinop, 24, 150.
Sivas, 189.
Söğütlü (köy), 18.
Suşehri, 189.
Sürmeli çukuru, 6.

— Ş —

Şam, 188.
Şavşat, 23, 24, 25.
Şenkaya, 23, 24, 25, 43.
Şirâbâd, 47.
Şirâz, 5, 189.

— T —

Tacikistân, 82.
Tahran, 4.
Tamır (ırmak), 32, 33.
Taşkent, 55, 188.
Tekirdağ, 150.
Tebriz, 75.
Tobol, 16.
Tokat, 150.
Toros, 107.
Tunceli, 23, 24, 25, 35, 38, 113, 117, 118, 181.
Turfan, 33.
Tuzluca, 59.
Türkistan, 18, 51, 119.
Türkiye, 64, 114, 119.
Türkoğlu, 19.

— U —

Ufa, 53.
Urfa, 13.

— Ü —

Üsküp, 104, 151, 153.

— V —

Van, 23, 24, 25, 38, 116, 125.
Varto, 130.

— Y —

Yalova, 150.
Yenigazi (köy), 74, 131.
Yozgat, 39.
Yugoslavya, 104, 150.
Yusuf Kuyuları, 47.

— Z —

Zengezur, 73, 74, 148.

Ç. ÖZEL ADLAR

— A —

Alevî,-ler, 7, 8, 56, 110, 113.

— B —

Baburnâme, 52, 121, 188.
Batınî,-ler, 177.
Bektaşî,-ler, 7, 8, 110, 159.
Budizm, 33, 187.

— C —

Celâlî Takvimi, 25, 26.
Celâlîye, Bk. : Celâlî Takvimi.

— Ç —

Çatalar Kitâbesi, 17.

— D —

Divan-ı Lûgât'it-Türk, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 27, 29, 41, 42, 120, 123, 149, 178.

— G —

Gregorien Takvimi, 26.

— I —

Irk Bitig, 17.

— İ —

İbn Mühennâ Lûgatı, 16, 17.

— K —

Kutadgu Bilig, 20, 21, 30, 42, 174, 177.

— L —

Lenin Bayrağı, 55.

— M —

Maarifetnâme, 42.
Manisa'yı Güzelleştirme ve Mesiri Yaşatma Derneği, 114.
Maniheizm, 18.
Menâkıb-ı Hacı Bektaş Veli, 180.

— O —

Oniki Hayvanlı Türk Takvimi, 1, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 25, 26, 41, 42, 55, 69.
Orkun Abideleri, 17, 18.

— S —

Sâl-i Türkân, Bk. : Oniki Hayvanlı Türk Takvimi.

— Ş —

Şecere-i Türk, 191.

— T —

Tarih-i Celâlî, Bk. : Celâlî Takvimi.
Tarih-i Khıta, Bk. : Oniki Hayvanlı Türk Takvimi.
Tarih-i Melikî, Bk. : Celâlî Takvimi.
Tarih-i Türkî, Bk. : Oniki Hayvanlı Türk Takvimi.
Tarih-i Türkistan, Bk. : Oniki Hayvanlı Türk Takvimi.
Tchou Chai, 41.

— U —

Uygur Bk. : Oniki Hayvanlı Türk Takvimi.

— V —

Vakıflar Genel Müdürlüğü, 114.

Vilâyetnâme-i Otman Baba, 180.

— Z —

Zerdüşt, 1.

Zîc-i Melikşâhî, 26.

Resim I : Gökböri oyunundan bir görünüş.

Resim II : Gökböri oyununda oğlağın at üzerinde götürülüşü.

Resim III : Gökböri oyunundaki mücadeleden bir görünüş.

Resim IV : Gökböri oyunundaki başka bir görünüş.

Resim V : Gökböri oyunundaki mücadeleden bir görünüş.

Resim VI : Cirit oyunundan bir görünüş.

Resim VII : Cirit oyunundan bir görünüş.

Resim VIII : Cirit oyunundan bir görünüş.

Resim IX : Orta Asya Türkleri'nde (Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız vb.) görülen bir

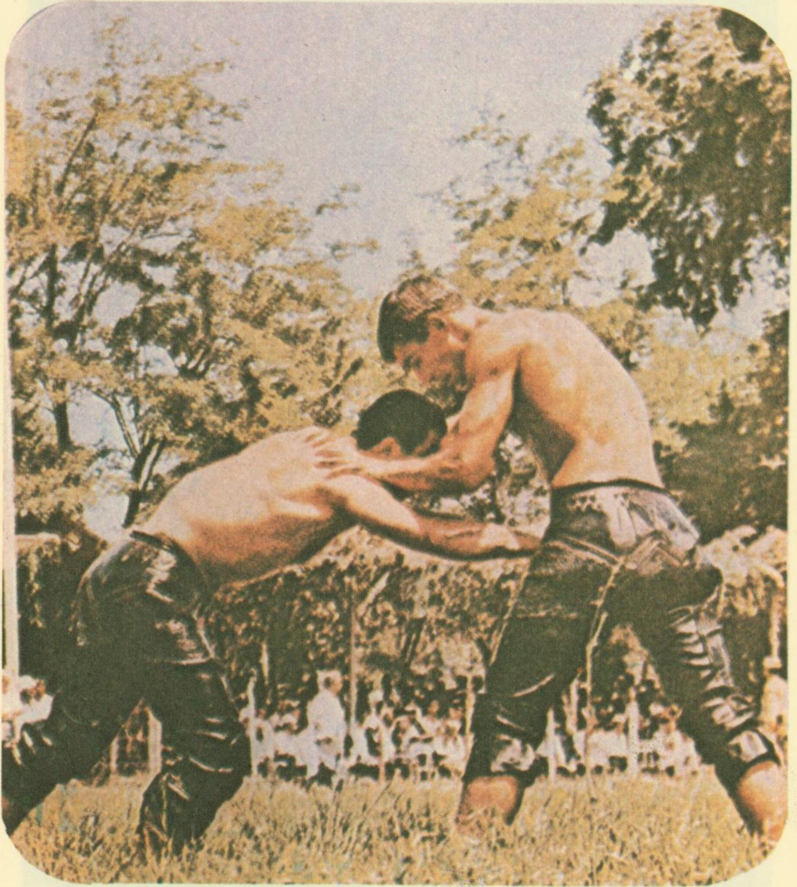
Güreş Müsabakası

Resim X : Baykal Buryatları'nda yapılan bir güreş müsabakası.

Resim XI : Anadolu Türkleri'nde görülen yağlı güreşlerden bir görünüş.

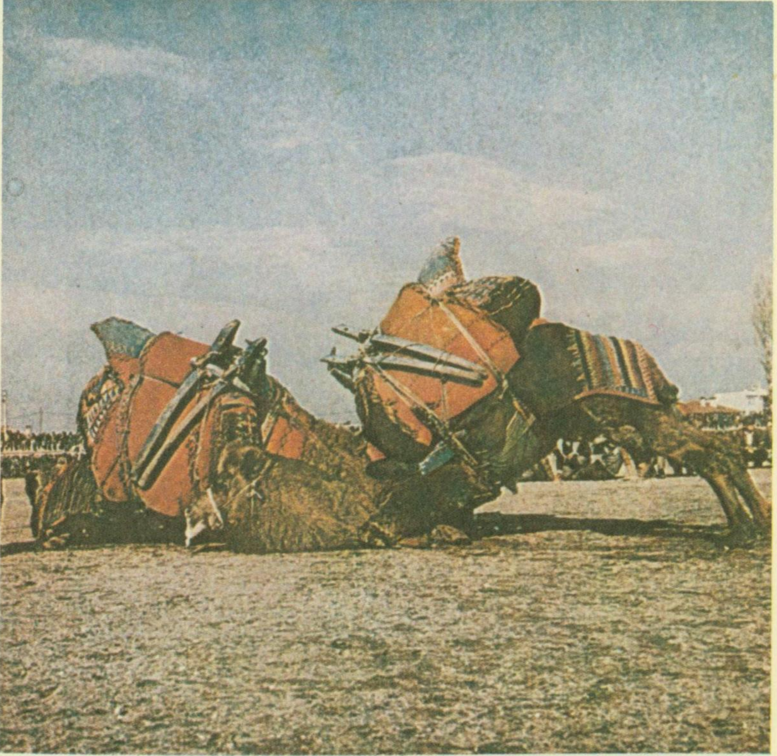
Resim XII : Aharolu Türkleri'nde görülen yağlı güreşlerden bir görünüş.

Resim XIII : Bir horoz döğüşü.

Resim XIV : Deve güreşinden bir görünüş.

Resim XV : Deve güreşinden bir görünüş.

Resim XVI : Milli gölge oyunlarımızdan Karagöz.

Resim XVII : Tunceli Ovacık halayından çeşitli görüntüler.

Resim XVIII : Tunceli Ovacık halayından çeşitli görüntüler.

Resim XIX : Tunceli Ovacık halayından çeşitli görüntüler.

Resim XX : Tunceli Çemişkezek halk oyunundan bir görünüş.

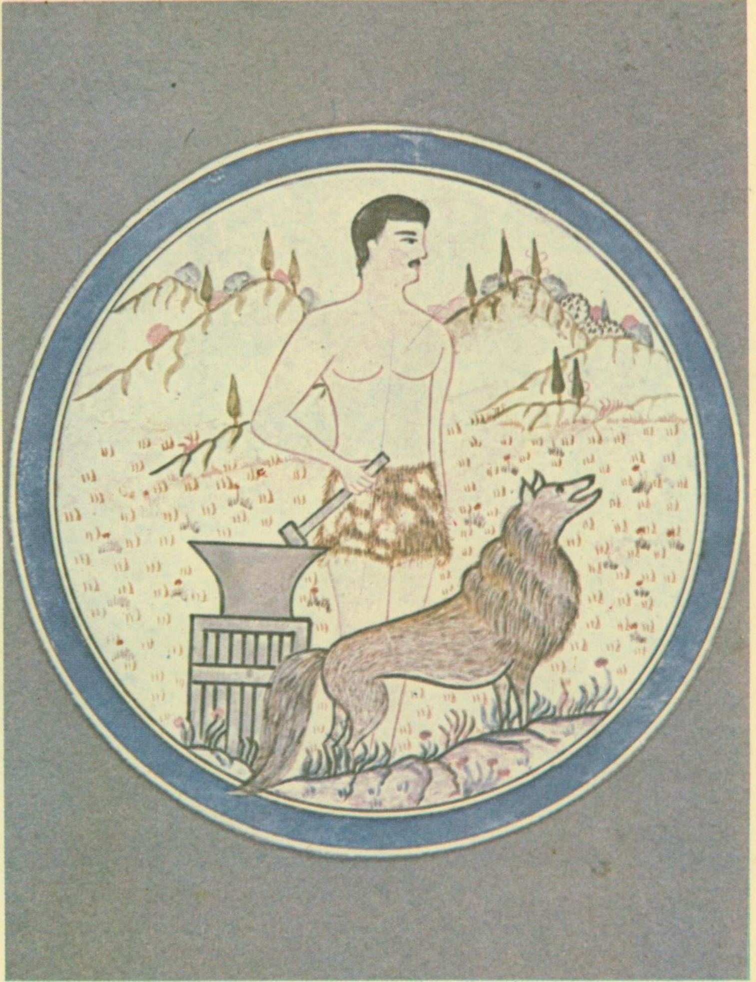
Resim XXI : Erzurum halk oyunlarından bir görünüş.

Resim XXII : Azarbeycan'da tar ve tef eşliğinde müzik icra eden bir sanatkâr topluluğu.

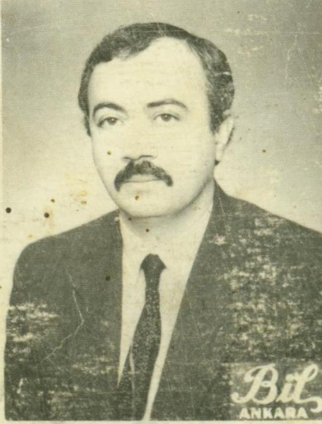

Resim XXIII : Özbekistan'da tefle müzik icra eden bir gurup.

Resim XXIV : Ergenekon gününün demir dövülerek kutlanışı.

DOÇ. DR. M. ABDULHALÛK ÇAY

23 Aralık 1945 tarihinde Çorum ili İskilip ilçesinde doğan M. Abdulhalûk Çay, tahsiline İskilip Misâk-ı Millî İlkokulunda başlamış, daha sonra Amasya Lisesi'ni bitirmiştir. 1965 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde yüksek tahsile devam eden Doç. Dr. Çay, bu fakülteden 1970 Haziranında mezun olmuştur. Bir süre serbest çalıştıktan sonra İskilip Lisesi Tarih Öğretmenliği ile memuriyete başlamış (1973) ve sırasıyla İstanbul Ortaköy Eğitim Enstitüsü (1976-1978), İstanbul Eyüp Lisesi (1978-1980), Üsküdar Kız Lisesi (1980), İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü (1980)'nde öğretmenlik ve idarecilik görevinde bulunmuştur. Bu arada 1972-1973 yılında İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde başladığı doktora çalışmasını tamamlamış ve 1978 Haziranında Dr. pâyesini almıştır.

Hâlen 1980 Haziranında intisap ettiği Hacettepe Üniversitesi'nin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü öğretim üyeliği görevini yürütmekte olan Doç. Dr. Çay, 1984 Nisanında çalışmalarını tamamlayarak Doçent olmuştur.

Çeşitli dergi ve gazetelerde makaleleri yayınlanan Doç. Dr. Çay'ın basılmış eserleri arasında Hive Hanlığı Ve Türkistan'da Rus Yayılması, **İstanbul 1977;** Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi, **İstanbul 1980, (Dr. Reşat Uzmen'le birlikte);** Makaleler VII **(Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'da yayınlanan makaleleri), Ankara 1982;** Cumhuriyet Tarihi, **İstanbul 1982;** Anadolu'da Türk Damgası, Koç Heykel Mezartaşları Ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi, **Ankara 1983;** Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan Ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi, **İstanbul 1984, bulunmaktadır.**

Fiatı : 500 TL.